

Samlings
utgivna av
Svenska fornsvrftsällskapet

Serie 1
Svenska skrifter
103

Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet
Serie 1. Svenska skrifter
103

*Roger Andersson
Ingela Hedström
Dag Retsö*

Nya studier i utgivna
fornsvenska handskrifter

Uppsala 2021

Abstract

Roger Andersson, Ingela Hedström och Dag Retsö. Nya studier i utgivna fornsvenska handskrifter. Uppsala 2021. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, Serie 1, Svenska skrifter 103. 148 pp. ISBN 978-91-979881-7-9

This volume contains three essays presenting investigations on various aspects of previously unedited texts or text fragments in Old Swedish. In the first contribution, Ingela Hedström presents a medieval manuscript kept in the library of Vasaskolan in Gävle. The manuscript contains a large number of prayers and has perhaps been in the possession of a guild devoted to the cult of Our Lady's Psalter. As well as an edition of the text, Hedström gives a historical introduction to this particular type of devotion. The second essay presents a previously very little known manuscript, containing accounts for the province of Uppsala in the year 1433. Dag Retsö provides the historical and political context while Ingela Hedström gives a critical edition of the text. Thirdly, Roger Andersson studies the coexistence of, and language change between, Latin and Old Swedish in a number of unedited religious manuscripts from the fifteenth century. Andersson discusses the causes for the language change and the discussion actualizes questions about the varying status of the vernacular in relation to the omnipresent Latin, and about to what extent the texts were communicated orally or in writing.

Keywords: Old Swedish, manuscripts, philology, medieval prayers, medieval accounts, medieval sermons, bilingualism.

Utgiven med stöd av
Erik Linds donation, förvaltad av Kungl. Vitterhetsakademien

© Författarna

Vetenskaplig granskning tillämpas.

ISSN 0347-5026
ISBN 978-91-979881-7-9

Original: Sara Risberg
Tryck: Taberg Media Group

Innehåll

Förord	9
I. Ingela Hedström: En fornsvensk rosenkrans – ”Jungfru Marie psaltaregilles bönbok”	11
Inledning	11
Utgåva	21
Källor och litteratur	35
II. Ingela Hedström & Dag Retsö: Uppsala läns räkenskaper 1433 – En nyupptäckt handskrift i danska Rigsarkivet	37
Inledning	37
Uppsala läns omfattning	40
Hans Kröpelin	45
Editionsprinciper och kommentarer	46
Utgåva	47
Källor och litteratur	57
III. Roger Andersson: Språkväxling och språkval i senmedeltida religiösa handskrifter	59
Inledning	59
Tidigare forskning	61
Utgångspunkter: predikningar på två språk	66
Undersökningen	72
Källbilaga	103

Förord

År 1917 utgav Svenska fornskriftsällskapet Natanael Beckmans *Studier i outgivna fornsvenska handskrifter* som band 44 i serien Svenska skrifter. Detta skedde året innan Beckman kallades till en professur i svenska språket vid Göteborgs högskola. Arbetet kom att få stor betydelse för svensk språkhistoria och textfilologi under det följande seklet, inte minst genom att författaren visar vilken betydelse faktorer i själva handskriftskulturen har för tolkningen av språkets historiska och regionala utveckling. Särskilt utredningarna om olika metoder för proveniensbestämning ("lokaliseringens metoder") har haft avgörande inverkan för utvecklingen av filologin i en mer vetenskaplig riktning. Beckman studerar främst laghandskrifter men hans iakttagelser har generell räckvidd och inskränker sig inte till en enda genre eller texttyp. Natanael Beckman var *nyfilolog* decennier innan detta ord var uppfunnet och *Studier i outgivna fornsvenska handskrifter* citeras fortfarande av ledande filologer och språkforskare.

Att vi nu väljer att anspela på Beckmans arbete i titeln på vår bok ska förstås som ett uttryck av tacksamhet från filologer hemmahörande i en annan, ungefär ett sekel yngre, tid. Vi har inspirerats av föregångarens oförvägenhet och av hans övertygelse om att det är nödvändigt att ge sig i kast med de outgivna handskifterna. De tre bidragen behandlar tidigare opublicerat primärmaterial, såväl i vetenskapliga utgåvor som i analyserande studier.

I det första bidraget presenterar Ingela Hedström en tidigare knapt uppmärksammad medeltidshandskrift som förvaras i Vasaskolans bibliotek i Gävle. Handskriften innehåller ett stort antal böner och har möjligen tillhört ett medeltida gille ägnat åt kulten av Jungfru Marie Psaltare. Förutom textutgåvan ger Hedström också en historisk överblick över denna speciella fromhetstyp. I det andra bidraget behandlas en tidigare outgiven och i princip okänd originalhandskrift som innehåller räkenskaper från det kronoförvaltade Uppsala län år 1433. Dag Retsö ger den ekonomiska och politiska kontexten medan Ingela Hedström står för den kritiska textutgåvan av detta viktiga historiska dokument. I det tredje bidraget studerar Roger Andersson växlingen mellan latin och fornsvenska i ett antal outgivna religiösa handskrifter från 1400-talet. Andersson resonerar om orsakerna till språkväxlingen och aktualiseringar som förändringar i språkens inbördes status och i vad man externa kommunicerats muntligt eller skriftligt.

Vi vill rikta vårt tack till Sara Risberg som för Svenska fornskriftsällskapets räkning utarbetat ett tryckfärdigt manus. Vi tackar också för generöst bidrag till tryckningen från Erik Linds donation, förvaltad av Kungl. Vitterhetsakademien.

I

En fornsvensk rosenkrans

”Jungfru Marie psaltaregilles bönbok”

Ingela Hedström

Inledning

En speciell status bland de medeltida bönerna hade den s.k. *rosenkransen*, en extraliturgisk andaktsform tillägnad Jungfru Maria. Rosenkransen är konstruerad kring den latinska bönen Ave Maria, vilken är uppbyggd kring två hälsningar till Jungfru Maria – ärkeängeln Gabriels hälsning (den s.k. änglahälsningen) i Lukas 1:28 och hennes kusin Elizabeths hälsning i Lukas 1:42.¹ Från 600-talet finns en antifon i vilken dessa två hälsningar är sammanbundna och vid 1000-talet hade bönen blivit känd tack vare att den ingick i officiet till Jungfru Maria, där Ave Maria upprepades ofta.²

Rosenkransen är uppbyggd som en parallell till psaltaren, med 150 Ave Maria-böner som motsvarighet till de 150 psaltarsalmerna. Robert Geete förklarar att ”såsom *Davids psaltare* var den yppersta bön i gamla testamentet, så äro de två bönerna *Pater Noster* och *Ave Maria* de yppersta bönerna i nya testamentet.”³ Bönerna läses i omgångar om tio och efter var tionde Ave Maria läses en Pater noster. Tillsammans utgör de en *dekad*. Fem dekader bildar en *quinquagene*, d.v.s. en grupp om 50 Ave Maria-böner, ibland också kallad ett *rosarium* (’rosengård’). Tre *quinquagene* fullgör därmed rosenkransen. Andaktsformen växte sig stark under senmedeltiden, och denna uppdelning av Ave Maria-böner med inskjutna Pater noster-böner har sitt ursprung i slutet av 1300-talet. Trots allt går den tillbaka

¹ Lukas 1:28: *Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum* (Var hälsad Maria, full av nåd! Herren är med dig!) och 1:42: *Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui* (’Välsignad var du bland kvinnor, och välsignad är din livsfrukt’).

² Se Warner 1983, s. 306, och Winston 1993, s. 620. Från senmedeltiden härrör dessutom en utfyllnad – *Sancta Maria, mater Dei, ora pro nobis peccatoribus, nunc et in hora mortis nostrae* – som numera ingår som en tredje del av bönen; se Dünninger och Wiertz 1988, s. 310.

³ Geete 1923–25, s. vii.

på Heinrich Kalkar (†1408), visitator i kartusienserorden.⁴ Andaktsformen betonade Maria som förbedjerska (*mediatrix*); hon är länken mellan människan och Kristus.⁵

För att be Ave Maria kunde man använda sig av ett radband, på vilket varje pärla indikerar en Ave Maria.⁶ Varje Pater noster markeras med en större pärla. I bildframställningar kan pärlorna i en rosenkrans avbildas som rosor eller liljor, som symboler för jungfru Maria. De fem Pater noster-pärlorna, vilka också kunde framställas som rosor, symboliserade Jesu fem sår. De som inte hade något radband att tillgå kunde använda fingrarna eller knogarna för att räkna bönerna. I många kyrkor fanns även rosenkranser på väggarna, i altarskåp eller som skulpturer, vilka kunde fungera som redskap för gemensam rosenkransböن.⁷

Det kom att uppstå olika varianter av rosenkransen, men i den vanliga följs varje Ave Maria av en betraktelse kring Jesu och Marias liv. Dessa betraktelser ordnas tematiskt, så att varje rosarium står som symbol för ett av mysterierna som motsvarar kyrkoårets tre högtider: glädjen, smärtan och härlighetens mysterier.⁸ Traditionellt har det varit sankt Dominicus (1170–1221) som tillskrivits sedan att kontemplera över Jesu liv i samband med läsandet av flera Ave Maria, och dominikanerna menade att det var genom deras orden som rosenkransen inrättades.⁹ Senare har det dock argumenterats att det var en karthusianermunk med samma namn (Dominik av Preußen, 1384–1460) som var författaren och som etablerade meditationerna som en ny form av religiös övning. Det är emellertid omdiskuterat huruvida karthusiern Dominiks rosenkrans är den ursprungliga, då en äldre version (från ett cistercienserkloster) har återfunnits. Det är möjligt att två olika traditioner uppkommit parallellt, eller att de båda återgår på en ännu äldre variant.¹⁰ Andaktsformen kan också först ha uppstått som en folkspråklig bön, och de första tyska rosenkransarna var i så fall inte översättningar från latinet utan skrevs ned på folkspråket.¹¹

Klart är dock att böneformen spreds med Alanus de Rupes skrifter. Dominikanern Alanus (Alain de la Roche, 1428–1475) var bl.a. verksam i Gent och Rostock, och arbetade för att etablera och sprida bruket av rosenkransen genom s.k. *Jungfru Marie brödraskap, psaltaregillen* eller *rosenkransbrödraskap*. Genom Alanus och hans publikationer om nyttan av rosenkransen blir böneformen gemensam, en slags förlängning av kyrkans korbönen, där alla i broderskapet förenades i tanke. Som ett socialt fenomen var rosenkransens broderskap attraktivt eftersom det inte gjorde någon skillnad på klass – alla kunde bli medlemmar. Kraven för rosenkransbroderskapet varierade, och kunde vara att läsa en rosenkrans dagligen eller varje vecka. Man skulle be för de övriga medlemmarna i

⁴ Blom 1969, sp. 415–416.

⁵ Jfr Boss 2000, s. 58–59.

⁶ Om bruket av radband i det medeltida Sverige se t.ex. Regner 2017.

⁷ Fallberg Sundmark 2013, s. 56–59.

⁸ 2002, som var rosenkransens år, lade påve Johannes Paulus II till ytterligare ett mysterium, nämligen ljusets. I moderna rosenkranser kan man därför återfinna fyra mysterier.

⁹ Jørgensen 1909, s. 98.

¹⁰ Jfr Winston 1993, s. 622.

¹¹ Winston 1993, s. 623.

broderskapet, både levande och döda. Varje medlem fick därmed åtnjuta förtjänsten för bönerna från alla medlemmar i alla Jungfru Marie psaltaregillen.¹²

Alanus grundade ett brödraskap i Douai omkring 1468, och rörelsen växte sig snabbt stark – det Jungfru Marie psaltaregille som grundades i Köln 1475 hade 100 000 medlemmar.¹³ Tack vare tryckta träsnytt av rosenkransen kunde andaktsformen spridas lätt.¹⁴ I början av 1500-talet hade denna typ av gillen kommit också till Skandinavien. Alanus de Rupes skrift *De dignitate et utilitate Psalterii Beate Marie Virginis* trycktes i Mariefred 1498, och det anses därmed vara den tidpunkt då andaktsformen hade vunnit allmän spridning i Sverige.¹⁵ Gillen hade givetvis funnits i Sverige långt tidigare,¹⁶ men många av dessa hade en mer social funktion, med bl.a. ceremoniella drickanden.¹⁷ Rosenkransbrödraskapet hade fördelen att man kunde vara på olika platser bara man bad samma bön. Från det medeltida Sverige är tre Jungfru Marie psaltares brödraskap kända: från Strängnäs, Mariefred (där också den svenska latinska utgåvan av Alanus verk om nyttan av rosenkransbrödraskapen trycktes) och från Vadstena.¹⁸

Brödraskapet i Vadstena grundades i början av 1500-talet, och flera birgittinska klostermedlemmar hade anknytning till rosenkransrörelsen. Enligt Gottfrid Carlsson hade klostrets generalkonfessor Johannes Mathei troligen själv hört Alanus tala om rosenkransbön i Rostock, och klosterbrodern Clemens Martini var en stark främjare av böneformen.¹⁹ Brödraskapet i Vadstena tros ha grundats av just Clemens Martini för att senare ha utvidgats eller återuppväckts av vadstenaborgaren Mårten Skinnare.²⁰

I samlingshandskriften Cod. Ups. C 449 från Vadstena kloster ingår (fol. 96r–112r) bl.a. en förteckning över medlemmarna i Jungfru Marie psaltares brödraskap från 1522, nedskriven av just broder Clemens. Listan innehåller omkring 2 350 namn, men man räknar med att gillet detta år hade 2 400 medlemmar. På listan återfinns både män och kvinnor, men den senare gruppen är i majoritet.²¹ Långt tidigare är dock Clemens i kontakt med andra kloster angående upptagande av medlemmar i Jungfru Marie psaltares brödraskap. 1504 skriver han till klosterfolket

¹² Winston 1993, s. 634. Under motreformationen uppmuntrades speciellt denna andaktstyp eftersom den kunde utföras överallt och ansågs uppmuna till enhetlighet inom olika sektioner av kyrkan (Warner 1983, s. 307–308; Boss 2000, s. 51).

¹³ Rubin 2009, s. 333; Winston-Allen 1997, s. 24, 67, 80, 105–111.

¹⁴ Rubin 2009, s. 335–336; jfr Warner 1983, s. 307.

¹⁵ Huruvida alla texter i denna utgåva faktiskt var skrivna av Alanus de Rupe själv är omdiskuterat. Se t.ex. Härdelin 2001, s. 291. Härdelin presenterar dock möjligheten att verket är ett samarbete mellan kartusianer och birgittiner (*ibid.*).

¹⁶ Se en sammanfattnings hos Fallberg Sundmark 2016.

¹⁷ Jfr Nordin 2011, s. 31.

¹⁸ Brödraskapet i Vadstena är det mest kända av dessa tre, men de är alla behandlade i en artikel av Gottfrid Carlsson 1947.

¹⁹ Om Johannes Mathei och Clemens Martini se Silfverstolpe 1898, s. 92–94, nr 16, och s. 144, nr 131.

²⁰ Carlsson 1947, s. 6–12; Nygren 1952, s. 34; Fallberg Sundmark 2016, s. 128.

²¹ Carlsson 1947, s. 16 och 29, not 2.

i Vreta angående en översättning av Jungfru Marie psaltare till svenska, och meddelar att abbedissan i Askeby sätter honom namnen på alla klostrets systrar för inskrivande i psaltaregillet.²²

I Vadstena kloster låt man även översätta Alanus de Rupes skrift om nyttan av att läsa rosenkransen. Översättningen finns bevarad i handskriften Stockholm, Kungliga Biblioteket A 2, och i denna ingår även en stadfästelse- och indulgensbulla rörande Jungfru Marie psaltare (Rom, 1479) och den påvliga legatens stadfästelse och godkännande av rosenkransbrödraskapet (Köln, 1476). Själva handskriften är skriven av *ene owerdoghe conuens systher*, 1534.²³

Det finns dock ytterligare en handskrift som kopplats till kulten kring Jungfru Marie psaltare i Sverige: bönboken Gävle Ms. 2 har i en skrift från 1952 av Ernst Nygren kallats för *Jungfru Marie psaltaregilles bönbok*. Nygren menade att Gävle Ms. 2 ”är unik i sitt slag såsom härrörande från ett gille, benämnt Jungfru Marie psaltares brödraskap.”²⁴ Handskriften har knappt uppmärksammats, och är inte utgiven tidigare.

Gävle Ms. 2 tillhör Vasaskolan (tidigare Högre allmänna läroverket) i Gävle. Den består av 56 blad, varav 52 är på pergament och 4 på papper, fördelade på 7 lägg. Bladstorleken är 128 × 95 mm och skrivytan 84 × 60 mm. Varje sida har 1 spalt, med 14–15 rader. Bandet är från 1800-talet, och handskriften har sannolikt bundits in samtidigt som handskriften Kungliga Biblioteket A 82a (se vidare nedan). 3 pappersblad har tillfogats som försätts- och eftersättsblad vid inbindningen.

Handskriften är skriven av en hand i en typisk vadstenahybrida, utförd i samma skola som vadstenasystemet Christina Magnusdotter (i klostret 1518–1555) men inte av henne.²⁵ Sannolikt ska handskriften dateras till andra fjärdedelen av 1500-talet. Dateringen baseras dels på skriftbilden och släktkapet med Christina Magnusdotters hand, dels på att r-rotunda förekommer initialt i ord, vilket anses vara ett drag från efter 1520.²⁶ Därtill uppträder bokstaven <å>. Ringen över <a> förefaller vara samtida – varken bläckets färg eller ringarnas placering talar emot att de skulle vara senare tillägg. Denna utformning föreligger i handskrifter efter 1526,²⁷ efter påverkan från den under det året första tryckta reformationsskriften *Een nyttwgh vunderwijsning* och senare även *Thet Nyia Testamentit på Swensko*.²⁸ Senare tillägg har gjorts på fol. 20r–26v, och ytterligare böner från 1600- och 1700-talen återfinns på pappersbladen vid den bakre pärmén.

²² SDHK nr 34906.

²³ Handskrifterna har getts ut av Robert Geete (1923–25) som lite olyckligt har gett den titeln *Jungfru Marie Psaltare*, men det är inte en översättning utan en utläggning om nyttan av att läsa denna text. Geete argumenterar i inledningen till sin utgåva för att det är generalkonfessorn Johannes Mathei som översatt verket från latin till svenska (Geete 1923–25, s. xxvi–xxvii), något som tidigare också förmodats av Silfverstolpe (1898, s. 92). Geetes antagande får stöd av Härdelin, som menar att attribueringen troligen stämmer (Härdelin 2001, s. 293, not 33).

²⁴ Nygren 1952, s. 34.

²⁵ Jfr Hedström 2009, s. 189–190.

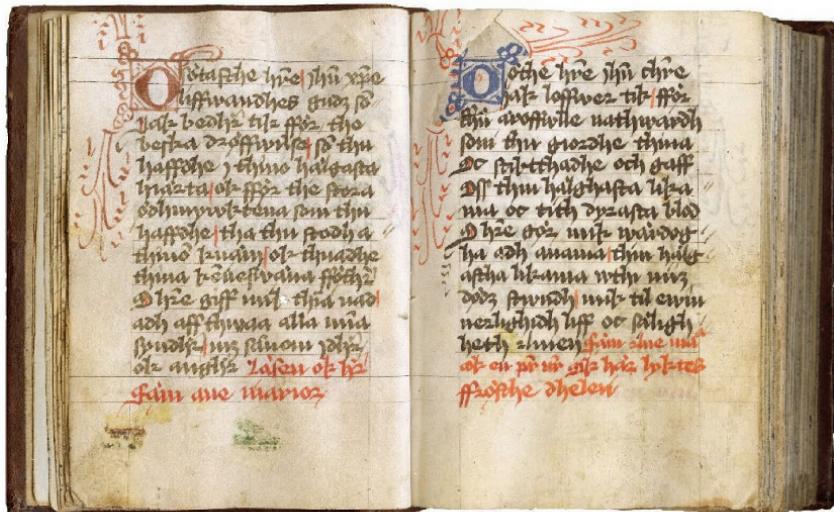
²⁶ Jansson 1954, s. 111.

²⁷ Jansson 1944, s. 126, not 45.

²⁸ Westlund 2002, s. 846. Flera stavningar pekar också mot den äldre nysvenska tiden: t.ex. stavningen av ’jag’, vilket skrivs *jag* 21 gånger och *jagh* 47 gånger i jämförelse mot det äldre *jak* 32 gånger.

Spår av en bild på lakunen mellan bladen. Anfangen på fol. 3r är utskuren. Gävle Ms. 2, fol. 2r–3r. Foto: Vasaskolan i Gävle.

Spår av en ram i nedre marginalen på fol. 6v. Anfangen på fol. 7r är utskuren. Gävle Ms. 2, fol. 6v–7r. Foto: Vasaskolan i Gävle.

Det finns rester av en ram på lakunen mellan fol. 2 och 3. Något som tycks vara spår av en ram återfinns på fol. 6v, och det är därför möjligt att ett blad saknas mellan fol. 6 och 7 – texten tycks dock inte fela. Ytterligare ett blad saknas mellan fol. 8 och 9. Sannolikt har även detta blad innehållit en bild, då det endast saknas

text motsvarande en sida, och en svag skugga av en ram kan anas på fol. 9r. Ytterligare en lakun i texten finns mellan fol. 45 och 46, och läggstrukturen avslöjar att det borde funnits ett blad här. I handskriften finns anfanger i rött, vinrött, blått och brunt samt två i guld. På fol. 3r, 7r och 13v har anfangerna klippts ut, med textförlust på de motstående bladen (3v, 7v, 13r).

På insidan av pärmens finns ägarnoteringen ”Erik Sehlberg est Posessor hujus Libri 1829 d. 19 Juni” samt ett bomärke. På fol. 1r läses ”Possessor huius Libri Sum ego Petrus E. Gangius Stud: Vpsaliensis Anno 1667”. Nederdelen av sidan är delvis bortriven, men innehåller möjligt ett signum. På fol. 1v står ”Swen Rebbingh”. Handskriften köptes in av Erik Sehlberg (1794–1842) i Gävle 1829 (troligen samtidigt som SKB A 82a), och donerades efter honom till det dåvarande Gävle läroverks bibliotek.²⁹

Innehållet är följande:³⁰

1rv Blank

2r–20r Jungfru Maria och den heliga Treenighetens psaltare:

- [2r] Inledande lovprisning av Treenigheten och jungfru Maria; ed. MDB. 78, jfr MDB 976a vers 1
- [2v] Jungfru Marie bebådelse; ed. MDB 976a vers 2
- [3r] Marias möte med Elisabet; ed. MDB 976a vers 3
- [3v] Jesu födelse; ed. MDB 976a vers 4
- [4r] Omskärelsen; ed. MDB 976a vers 5
- [4v] Mötet med Symeon i templet; ed. jfr MDB 1062a vers 5
- [5r] De tre vise männen; ed. MDB 976a vers 6
- [5v] De menlösa barnen; ed. SBM 168
- [6r] Palmsöndagen; ed. MDB 976b vers 1
- [6v] Fottvagningen (*Mandatum*); ed. jfr SBM 251
- [7r] Instiftandet av nattvarden (ej utg.)
- [7v] Kristi bön i Getsemane; ed. MDB 976b vers 2
- [8r] Judas förrädelse; ed. MDB 976b vers 3
- [8v] Inför höga rådet (ej utg.)
- [En vers saknas här]
- [9r] Bespottelsen; ed. MDB 976b vers 4
- [9v] Törnekröningen; ed. MDB 976b vers 7; var. av SBM 32b:1
- [10r] Uppvisandet för folket (*Ecce Homo*) (ej utg.³¹)
- [10v] Korsbärandet; ed. MDB 976b vers 8
- [11r] Korsfästelsen (ej utg.)

²⁹ Se Nygren 1952, s. 33.

³⁰ Flera av texterna finns utgivna efter andra handskrifter. Referenser till dessa ges som MDB = Middelalderernes danske bønnebøger, och SBM = Svenska böner från medeltiden.

³¹ Rosenkransen i handskriften Cod. AM 421, 12mo innehåller en bild som inledning till varje vers, och på fol. 60v återfinns en bild med just titeln ”Ecce homo”. En kodikologisk undersökning visar emellertid att det här saknas ett blad, och den efterföljande bönen (Korsbärandet) passar inte med denna bild (jfr Hansen 2004, s. 141). Sannolikt har den här aktuella versen en gång ingått även i Cod. AM 421, 12mo.

- [11v] Döden på korset; ed. MDB 976b vers 9
- [12r] De sju timmarna på korset (ej utg.)
- [12v] Nedtagandet från korset och Marias begråtande; ed. MDB 976b vers 10
- [13r] Gravläggandet; ed. MDB 976b vers 11
- [13v] Nedstigandet till helvetet; ed. MDB 976c vers 1; var. av SBM 44:5
- [14r] Uppståndelsen; ed. MDB 976c vers 2
- [14v] Uppenbarelsen för Maria; ed. MDB 976c vers 3
- [15r] Uppenbarelsen för Maria Magdalena; ed. MDB 976c vers 4
- [15v] Uppenbarelsen för Thomas; ed. MDB 976c vers 6
- [16r] Himmelsfärdens; ed. MDB 976c vers 7
- [16v] Pingstundret; ed. MDB 976c vers 8
- [17r] Om offer till den första delen av Treenighetens psaltare; ed. MDB 976a vers 11
- [18r] Om den andra delen av Treenighetens psaltare; ed. MDB 976b vers 12
- [18v] Om den tredje delen av Treenighetens psaltare; ed. MDB 976c vers 11
- [20r–26v] Böner tillskrivna av en senare hand]
- 27r–46v Till Kristus om hans liv och pina (ofullst. ej utg.)
- 46v–50r Till Jesu Kristi vapen (ej utg.)
- 50r–52r Avslutande bön om barmhärtighet (ej utg.)

Nygren förklarar att bönerna i Gävle-handskriften: ”äro hos oss hittills endast kända i starkt sammandragen form ur fem handskrifter, från vilka de återgivits av Geete i en åren 1907–09 tryckt samling av Svenska böner från medeltiden. Den Sehlbergska bönboken i Gävle [Ms. 2] innehåller dock inte alla de 150 bönerna i oavkortad lydelse på svenska och är därigenom ensam i sitt slag.”³² Att alla de 150 bönerna föreligger oavkortade och att bönerna i övrigt endast återges i sammandragen form är en sanning med modifikation. Förvisso återfinns 150 Ave Maria-böner (dock inte utskrivna, utan endast med just incipit-orden Ave Maria), men endast trettio betraktelser. Varje betraktelse avslutas nämligen med fem Ave Maria. Därtill saknas det ett blad i den andra *quinquagene*, och psaltarläsningen är sålunda inte fullständig. Rosenkransen i de övriga handskrifterna Nygren refererar till har en liknande form, men en något annorlunda uppdelning.

Att handskriften härstammar från ett gille kan inte sägas med säkerhet, men är inte otänkbart, speciellt med tanke på brödraskapets koppling till Vadstena kloster. Tydligt är emellertid att handskriften är skriven för en kvinna; på fol. 42r omtalar den bedjande sig själv i feminin form som *migh syndherska* och både på fol. 46v och 50r *jagh owerdigh syndherska*. Det är dock viktigt att notera att det inte endast är en Jungfru Marie psaltare, utan också en psaltare för den heliga Treenigheten. I

³² Nygren 1952, s. 35.

Gävle Ms. 2 är detta uttryckt på fol. 17r, där det står: *the helgha treffolighetz ok jomffrw marie psalhare*. Främst stod sålunda, som alltid den medeltida kyrkan, Treenigheten.

Påståendet om att handskriften är ensam i sitt slag är bara delvis sant. Viktigt är då att se till hur Jungfru Marie psaltare är fördelad i handskriften:

Glädjens mysterium: [2v] Jungfru Marie bebådelse, [3r] Marias möte med Elisabeth, [3v] Jesu födelse, [4r] Omskärelsen, [4v] Mötet med Symeon i templet, [5r] De tre vise männen, [5v] De menlösa barnen, [6r] Palmsöndagen, [6v] Fottvagningen, [7r] Instiftandet av nattvarden.

Smärtans mysterium: [7v] Kristi bön i Getsemane, [8r] Judas förrädelse, [8v] Inför höga rådet, [9r] Bespottelsen, [9v] Törnekröningen, [10r] Uppvisandet för folket, [10v] Korsbärandet, [11r] Korsfästelsen, [11v] Döden på korset.

Härlighetens mysterium: [12r] De sju timmarna på korset, [12v] Nedtagandet från korset och Marias begråtande, [13r] Gravläggandet, [13v] Nedstigandet till helvetet, [14r] Uppståndelsen, [14v] Uppenbarelserna för Maria, [15r] Uppenbarelserna för Maria Magdalena, [15v] Uppenbarelserna för Thomas, [16r] Himmelsfärdens, [16v] Pingstundret.

Som framgår ovan innehåller det andra mysteriet endast nio verser. Läggfördelningen avslöjar som sagt att det skurits ut ett blad mellan blad åtta och nio, och det saknas därmed text mellan det att Kristus ställdes inför höga rådet, och bespottelsen. Den saknade versen har troligen behandlat antingen avklädningen och kindpustningen, Kristus inför Pilatus eller gisslandet.

Varje vers följs som sagt av fem Ave Maria-böner, och var tionde Ave Maria av ett Pater noster, så att varje mysterium utgörs av femtio Ave Maria och fem Pater noster. Uppdelningen av bönerna samt texterna själva är emellertid inte helt unika. En liknande rosenkrans finns bl.a. i de danska bönböckerna Cod. Thott 152, 8vo, (fol. 37v–50v; se MDB IV, text 1062, s. 327–333) och Cod. AM 421, 12mo (fol. 41v–76v; se MDB IV, text 976, s. 223–234). Den sistnämnda bönboken innehåller böner som är avskrivna efter Christiern Pedersens tryckta danska tidebok, vilket daterar handskriften till efter 1514. Tidigare forskning har gjort gällande att bönboken har birgittinska förbindelser, men mot detta har framförallt Britta Olrik Frederiksen argumenterat.³³ Resonemangen bygger främst på identifieringen av Marine Jespersdatter som dotter till adelsmannen Jesper Friis (†1531) från Fyn. Två av hans döttrar var nunnor i det benediktinska klostret i Dalum, och handskriften skulle därmed kunna härröra från en benediktinsk miljö, även om Frederiksen inte utesluter en birgittinsk anknytning. Klart är dock att den danska handskriftens proveniens behöver utredas ytterligare.³⁴

Rosenkransens böner i Gävle Ms. 2 stämmer till viss del, men inte fullständigt, överens med texterna i dessa danska bönböcker. Ett släktskap mellan några av

³³ Se senast Frederiksen 2001, s. 93.

³⁴ Hypotesen kring Marine Jesperdotters släktskap försvagas emellertid av det faktum att den av Jesper Friis' döttrar som avses hette Mette och inte Maren eller Marine.

texterna är emellertid uppenbart, jämför t.ex. den inledande (fristående) bönen till rosenkransen:

Gävle Ms. 2, fol. 2r: *O hellighe ok wåtskyllighe treffollighet ok jhesu christe korsfeste mandhom Ok hellighe modher jomffrv marie wardhe loff ok ære aff alle creatwr ewinnerliche Amen.*

Cod. AM 421, 12mo, fol. 43r: *O Also som heligsthe oc wadskyllighe træffoldighed Jhesu christi korsfesthe mandom Och hellighe modher Jonfrw maria wordhe loff hedher oc æræ aff alle the creatur som ære j hemmelen oc poo jordhen ewynneliche tyl ewigh tyd for wdher endhe Amen.*

Denna inledande bön finns också utgiven efter Cod. Lund Mh. 35 (MDB, bön nr. 78).³⁵ Texten i Cod. Lund Mh. 35 (fol. 36v–37r) ligger ännu närmare varianten i Gävle Ms. 2: *O Helligæ och v atskiellæligh trefoldughet ihesu christi korsfæst mandom o helligæ marie iomffru och modær væræ loff och ære aff allæ creatur ewinnaeligh e for vthen ændæ Amen.* Bönen uppträder också i bönboken Cod. AM 420, 12mo (fol. 10rv), med dansk rubrik men med bönetexten på latin. Överensstämmelserna kan sålunda möjligt hänta samman med en gemensam (latinsk) förlaga, men tydligt är att tema och många formuleringar i rosenkransen stämmer överens, jämför också:

Gävle Ms. 2, fol. 4r: *O wærdighe jomffru jomffru maria jak bedher tik ffør thaen modherlighe ynke oc stor sorgh som thu haffde offwer thin kære son jhesom tha han warth omskoren J hans klene likame och wthgaff sith hælghe blodh O maria bidh thin kære son adh han borth skæra alla ondha tankar aff mino hiæcta Amen.*

Cod. AM 421, 12mo, fol. 47r: *O Alsommlydysthe Ionfru Maria Ieg bedher teg ydmyghelighe ffor then modherlighe onck thw haddhe offwer thyn kære son ihesum christum then tyd hand bleff omskorind y hans klene oc alsomsutiligsthe legommæ oc wdgadv syth benedidhe blodh O alsommyskwndysthe oc ærefwllesthe Ionffrw Maria borth skær alle wndhe tenckelssæ aff myth hierthe Amen.*

Verserna i rosenkransen i de båda handskrifterna Gävle Ms. 2 och Cod. AM 421, 12mo stämmer fram till och med omskärandet. Därefter fortsätter bönerna i Cod. AM 421, 12mo kronologiskt (med konungarnas tillbedjan, Jungfru Marias sorg då hon miste Jesus och glädje då hon återfann honom, flykten till Egypten, Kristi dop och slutligen uppväckandet av Lazarus), medan texterna i Gävle Ms. 2 visserligen är kronologiska men också tematiska och fortsätter att behandla Marias glädjer, för att därefter övergå till de två andra mysterierna – i vilka flera texter är gemensamma handskrifterna emellan.

I Gävle Ms. 2 avslutas rosenkransen med tre böner, en för varje quinquagene, som ett efterspel till psaltaren. Varje bön är ett offer till Jungfru Maria och Kristus. Varianter av samma böner återfinns i de danska bönböckerna, men mellan de olika delarna av rosenkransen (vilket ger dem elva verser i varje quinquagene). Bönboken

³⁵ I MDB, band I, oriktigt under signum Cod. Lund. 25.

avslutas dessutom med diverse böner till Kristi liv och pinor, till hans pinovapen (passionsinstrumenten) och om att lägga sina böner i Kristi barmhärtighet. Bönerna relaterar alla till passionshistorien, och kan därför ses som ett appendix till rosenkransen, men är inte en egentlig del av Treenighetens psaltare. Gävle Ms. 2 innehåller alltså inte enbart en rosenkrans, utan även allmänna privata böner.

Pil Dahlerup menar att rosenkransen i Cod. AM 421, 12mo är ”især interessant, fordi den svenske original er fundet i en bønnebog fra ca. 1500 [d.v.s. Gävle Ms. 2], der har tilhørt et rosenkransselskab”.³⁶ Hon menar alltså att Gävle Ms. 2 är förlaga till texten i AM 421, 12mo. Det är emellertid lite som pekar mot detta. För det första är AM 421, 12mo äldre än Gävle Ms. 2 – daterad till 1514.³⁷ För det andra innehåller de två rosenkranserna i dessa handskrifter delvis olika verser. Av de 33 verserna i Gävle Ms. 2 återfinns 25 även i Cod. AM 421, 12mo.³⁸ Ytterligare en vers (mötet med Symeon) är en variant av en av texterna i den danska bönboken Cod. Thott 152, 8vo (MDB, nr. 1062a, vers 5).³⁹ Två av verserna i rosenkransen i Gävle Ms. 2 föreligger som enskilda böner i andra vadstenahandskrifter och fem av verserna saknar helt paralleltexter i andra kända svenska och danska handskrifter. Utifrån detta är det svårt att se att Gävle Ms. 2 skulle kunna vara direkt förlaga till AM 421, 12mo. Ser man till de danska handskrifterna överensstämmer rosenkransen i Thott-handskriften och den i Cod. AM 421, 12mo till stora delar. Emellertid är alla verser i Thott 152, 8vo riktade direkt till Kristus, medan ett flertal i Cod. AM 421, 12mo – och även i Gävle Ms. 2 – också är riktade till Jungfru Maria.

Det är tydligt att rosenkransen i Gävle Ms. 2 är nära besläktad med den i Cod. AM 421, 12mo, men det är också uppenbart att ingen av handskrifterna kan ha fungerat som förlaga för den andra. Sannolikt har rosenkransen i Gävle Ms. 2 utgått från en framställning liknande den i Cod. AM 421, 12mo, men man valde att inkludera texter som sannolikt redan brukades i Vadstena kloster. Det är min förhoppning att den följande utgåvan av Gävle Ms. 2 möjliggör att framtida forskare kan fördjupa sig ytterligare i förhållandet mellan den svenska och den danska rosenkranstraditionen, men också öka förståelsen för bruket av rosenkransen i Sverige.

Texten i Gävle Ms. 2 ges ut enligt följande principer:

Texten ges ut oförändrad, med undantag för interpunktion och normalisering av gemen/versal i enlighet med modernt bruk.

Förkortningar upplöses i kursiv, i första hand utifrån redan utskrivna former.

Alla medeltida rättelser etc. redovisas i den kritiska apparaten.

³⁶ Dahlerup 2001, s. 385.

³⁷ I MDB (V, s. 5) daterad till ”16. aahr.’s begyndelse”, och eftersom flera böner är avskrifter av Christiern Pedersens tryckta tidebok (1514) måste (delar av) handskriften ha tillkommit efter detta år. De avskrivna bönerna i Cod. AM 421, 12mo föreligger emellertid i de lägg som är något yngre (jfr Hansen 2004, s. 85, n. 39), varvid en delar av handskriften torde ha en äldre datering.

³⁸ Den inledande bönen, 29 böner i själva rosenkransen (som saknar en vers i det andra mysteriet), samt de tre avslutande bönerna till varje del.

³⁹ I rubriken till rosenkransen i Thott 152, 8vo omtalas Alanus de Rupe – ett av få tillfällen i de nordiska bönböckerna som refererar till honom; jfr Dahlerup 2001, s. 386.

Uppenbara onöjaktigheter rättas och sätts inom klamrar. Handskriftens form redovisas i apparaten.

De luckor som uppstått genom att någon klippt ut anfanger suppleras inom klamrar, utan att detta vidare anges i den kritiska apparaten.

Rubriker – i handskriften skrivna i rött – markeras med fetstil.

Handskriftens bruk av tal (romerska eller utskrivna räkneord) följs.

Utgåva

[2r]

Hwo som gudeliche læs themne¹ æffther[scri]ffne² bøn swa offthe fförtiaener han thu M aar afflath, ok thenne bøn skal læses j thenne Warffrw psalthera til alle *Pater noster* ath man thes mera afflath maa ffor tiæna.

O, hellighe ok wåtskyllighe Treffollighet, ok Jhesu Christe korsfeste mandhom, ok hellighe modher jomffrv Marie wardhe loff ok ære aff alle creatwr ewinnerlighe. Amen.

[2v]

O, wærdighe jomffrv, jomffrv Maria, jak³ helser tigh mædh thenna gladeliche helsa som Gabriel ængil helsadhe teg mædh ok sagdhe: ”Hel Maria, ffwl mædh naadh, Hærren ær mædh tik. See aff then Helligha Andz dygh skalh thu wardha Gudz modher. O Maria, fførwærffwe mik then Hælghe Aandz naadhe.” **Hær skullen j læsa ffæm Aue Maria.**

[3r]

[O, wærd]lighe jomffrw, jomffrv [M]aria, welsignadh wa[re t]hu, som saa ødhmyuklighe wille soké thin ffrænke sancte Elizabet. Oc genstan gladdes barnidh *sanctus* Johannes wthi sin modhers liff oc thu aff stoor glædhi oc Gudz naadhe dicthedhe then loffzangh Magnificat. O millasta jomffrv Maria, wærdoghas til ath sokia mik j myn dødhz stwndh. **Hær læsen ffæm Aue Mariar ok ena Pater noster.**

[3v]

O, wærdoghaste jomffru, [jom]ffru Maria, wælsig[nadh] wari thu offwer alla [qwin]nor. Thu som fføddhe Gudz son wthan allt wee och ødhmywkliche til honom badh oc sagdhe: ”War wælkommen myn Gud och

¹ thenne] Sista bokstaven ska möjliggen läsas a, efter rättelse.

² æfftherscrifne] æfftherffne ms.

³ jak] Första bokstaven skymd av anfangan.

min Hærre oc min aldra kæraste Son.” O jomffru Maria, thee mik tith jomffruligha blidha ænlithe j myn dødz stwndh oc thima. **Hær læsen ffæm Aue⁴ Marior.**

[4r]

O, wærdighe jomffru, jomffru Maria, jak bedher tik fför thæn modherlighe ynke oc stor sorgh som thu haffde offwer thin kære son Jhesom, tha han warth omskoren j hans klene likame och wthgaff sith hælge blodh. O Maria, bidh thin kære Son adh han borth skære alla ondha tankar aff mino hiærtæ. Amen. **Hær skulen jak læse v Aue Marior och ther mædh ena Pater noster.**

[4v]

O, wærdighe jomffru, jomffrv Maria, jak bidher tik fför all thæn glædhi som thu hadhe tha thu offradhe thin Son Gudh Ffadher⁵ j templeth. Oc fför thæn sorgh thu ffik aff Symeonis ordom, bedher jak tik adh thu fförwærffwa mik, adh mith hiærtha matthe wardha *thæt* tempell som han wildhe wthi boo och wara mædh sine stora naadh ok miskwndh. **Hær læsen ogh ffæm Aue Marior mædh gudhliget.**

[5r]

O, wærdighasta jomffrv, jomffrv Maria, jak bedher tik ffor then stora glædhi thu haffdhe tha the hælgha tree konwngher offredhe thin son Jhesum gull, røkilse oc mirram, oc the trodhe honom adh wara sandher Gudz Son. Giff mik adh troo alt *thæt* then hælgha kyrkia byudher, oc ther⁶ wthi stadheliga adh blifswa. **Hær læsseen ffæm Aue Marior och ther⁷ mædh gudhligha ena Pater noster.**

[5v]

O, j hælghaste martyres ok offallandis ffagherste rosone blom[s]ther⁸ menløsa barnen, ther rødhe ok littadhe waarin giordhe j edhro spædha blodhe nar j fför⁹ Jhesu Christe skul wordhin mangh M grymmelika draepne. J æren the ther bebudha en Gudz Sons komaskolandhe pino. Sæle ærin j, thy adh stan ffor lam[b]sins¹⁰ sæte ok loffwen Gud æwærdhelika. **Fam Aue Mari.**

⁴ Aue] Föregås av överstruket Mari.

⁵ ffadher] Föregås av överstruket j.

⁶ ther] thr (utan förkortningstecken) ms.

⁷ ther] thr (utan förkortningstecken) ms.

⁸ blomsther] blomther ms.

⁹ ffor] Möjligens ffar.

¹⁰ lambsins] lamlsins ms.

[6r]

O, sothe Hærre Jhesu Christe, jak bedher tik ffor then ære som tigh war giordh paa palm sondagh j Jherusalem, som tik æronas konwngħ wæll sømdhe. O Hærra, giff mik adh jak maa altidh loffwa ok æra tigh fför alla thina wælgerningher, som thu haffwer mik bewisth. Amen. **Hær skulen j læsa ffam Aue Maria mædh alle gudheligheth och ena Pater noster.**

[6v]

O, sotasthe Hærre Jhesu Christe, liffwandhes Gudz Son, jak bedher tik fför the beska drøffwile som thu haffdhe j thino hælgasta hiærtā, ok fför the stora ødhmywktena som thu haffdhe tha thu stodh a thinom knæm ok thuadhe thina keneswæna fføther. O Hærre, giff mik thina nad, adh aff thwaa alla mina syndher mædh sammom jdher ok angher. **Læsen ok hær Fæm Aue Marior.**

[7r]

[O, s]øthe Hærre Jhesu Christe, jak loffwer tik fför then æroffwlle nathwardh som thu giordhe thina oc stiktthadhe och gaff oss thin hælghasta likama oc tith dyrasta blod. O Hærre, gør mik værdogha adh anama thin hælgastha likama wthi mi[n]z¹¹ dødz stwndh, mik til ewinnerlighidh liff oc sæligheth. Amen. **Fæm Aue Maria ok en Pater noster ok hær lyktes ff[ør]sthe¹² dhelen.**

[7v]

O, sothe Hærre Jhesu [Christe], jak bedher tik ff[ør thin] blodighe sweeth oc fför thina bøn thu basth til thina hymmelske Ffadher. O Hærre, hør mik j alle mine bøner som tik ære tekkelige oc mik ære nythtelige til liff och siæl. Oc ffrælz mik j min dødz stwndh aff alla mina aandheligha¹³ owners ffængilze ok begabbilse. **Hær skulen ffæm Aue Maria.**

[8r]

O, sothe Hærre Jhesu Christe, jak bedher tik ffor then ffængilse som thu wasth ffaanghen aff thina owæner oc fførraddher aff Jwda. O Hærre, ffrælz mik aff all ffængilze, badhe til liff oc siæl, oc ffraa alla mina owæner. O Hærre, ffræls the ffonghna siælenar aff skierslo eldz pino. **Hær skulen j læsa gudheliche ffæm Aue Marior och ther mædh ena Pater noster.**

¹¹ minz] Miz ms.¹² fførsthe] fførsthe ms.¹³ aandheligha] an-aandheligha vid radskifte.

[8v]

O, Søthe Hærre Jhesu Christe, loff oc hedher ware tik ffør then taatthen och baandhen oc jærnkæddher som jwdharna bwndho tik mædh oc drogho tik fför trem domarom. O sotaste Jhesu, ffrælz mik aff alle mine owæner oc aff all drøffwilze och syndhernas baandh. Amen. **Hær skulen j læsa ffæm Aue Marior ok tænken hwru the bwndo ok dragho han ffør trem domarom.**

[9r]

O, søthesthe Hærre Jhesu Christe, liffvandhis Gudz Son, loff ware tith ffædherste ænlitthe, som bespvttet war ok skylth mædh eth orenth klædhe. O Hærre Jhesu, jag bedher tigh, adh thu the migh tith blidhe ænlitthe naar min siæll skal skylhes ffran myn syndighe likame. O Hærre Jhesu, war mik mill ok miskwnsam, nyw ok [i m]inom¹⁴ dødz thima. Amen. **Pater noster.**¹⁵

[9v]

O, Søthe Hærre Jhesu Christe, loff ok æra ware tith æreffwldhe hwffwdh, som kronadh war mædh tor[n]krono¹⁶, och saarth gjorth mædh M stwngh. O Hærre Jhesu, jagh bedher tik, adh thu lath mik kronas mædh glædhenes krona æffther thinom wælsingnadha wilia. Amen. **Hær skal man och gudheliche læsa ffæm Aue¹⁷ Marior och ther mædh ena Pater noster.**

[10r]

O, Søthe Hærre Jhesu Christe, loff ok æra ware tik ffør thæt rop ok gab som thu hordhe tha thu wthleddhes mædh torn krono ok gabbara klædhe, ok the ropadho: "Korsffæsth! Korsffæsth han!" O Hærra Jhesu Christe, lath mik ekke gabbas aff minom owænom j minom dødz thima, wthan ff[ræ]ls¹⁸ mina siæl ffør thine store miskwndh. **Læsen hær ffæm Aue Marior.**

[10v]

O, søthe Hærre Jhesu Christe, loff oc tak ware tigh ffør thæt twngha korssith som thu bar paa thin blodighe rygh, oc ffør the v styrtlse som thw störthe wndher korsseth. O godhe Jhesu, giff mik, adh jak matthe tholleghé bæra och li[d]ha¹⁹ all min drøffwilse ffør thin kærlek oc mina syndher skull. Amen. **Hær skal man læsa ffæm Aue Marior och ena Pater noster.**

[11r]

O, sotasthe Hærre Jhesu Christe, jagh bidher tik ffør the bettherlekkassta wærkia som thw toldhe j thinom hælgasta likama nar the korsffæsto tik, ok

¹⁴ minom] ninom ms; första bokstaven efter rättelse.¹⁵ Pater noster] Fel för Ave Maria.¹⁶ tornkrono] torkrono ms.¹⁷ Aue] Föregås av överstruket Au vid radskifte.¹⁸ ffræls] ffærls ms.¹⁹ lidha] liha ms.

ffør thæt blodh ok wanth som wth ran aff thi^{nne} sydho ok lyste Longini blyndha øgon. O Hærre, lys myns hiærta blyndha øghon *mædh* thino andheligha lywse. **Læssen ok hær ffæm Aue Marie.**

[11v]

O, søthe Hærra Jhesu *Christe*, tigh ware loff oc tak ffør all then pyne thu toldhe paa *tæt* hælghe korss oc ffør all then sprek ok værk som gik aff all thin hælghe ssaar och til tit aldra helgastha ok wælbyrdogasta hiærta, oc swa dødhe thu myn Hærre Jhesu j aldra største pyno. O Hærre Jhesu, jagh bedher tigh, adh thin pyna ok dødh wari mith liff. Amen. **Fæm Aue Marior ok Pater noster ok hær lyktes andra dhelen.**

[12r]

O, Hærre Jhesu *Christe*, jak bedher thik ffør the vij thimana som thu hængdhe aa korsseno; thre thima liffwandis och ffyra dødher, ok wildhe aff Josep ok Nichodemus nidher thaghast aff korsseno ok læghias j iomffru Marie skøth. O Hærre, jak bidher tik miskwnna mina siæl j minom dødz²⁰ thyma. **Hær skulen j ok læsa ffæm Aue Marior.**

[12v]

O, søthe Hærre Jhesu, loff ware tigh som dødher warth lagdher wthi thina thina²¹ modhers jomffrv Maria skøth, oc hon ffwll *mædh* beskasta sorgh och drøffwilse skodhde ok hantheradhe thin hælgaste blodighe likama. O Hærre, jagh bedher tik, adh thu lath thin dødh ok modhers drøff[wil]se²² aldrig wthgaa aff mit hiærtha. **Læssen hær ffæm Aue Maria ok ena Pater noster.**

[13r]

O, Søthe Hærre Jhesu [Christe], loff ok ære ware [tik] som nidher war lagdh [j] graffwen, thu som all tingh haffwer skapth aff jorden. O millaste Jhesu, jak bedher tigh, adh thu lath mina siæl jngħħaa j hymmerike naar myn likoma skall læggias nidher wthi jorden, ok war myne ffathtighe siæl mill ogħi miskwnsam. **Hær læsen ok ffæm Aue Marior *mædh* gudhelighet.**

[13v]

[O, sø]the Hærra Jhesu Christe, tik [wa]ri loff ok tak som *wær*[dogad]hes ath nidher ffara til helffwethes oc ffrælsthe theres siæla ther wth, som thina wthwaldhe wæner waaro. O Hærre Jhesu Christe, jak bidher tik ffør thina

²⁰ dødz] Föregås av överstruket da vid radskifte.

²¹ thina] Föregås av upprepat thina vid radskifte.

²² drøffwilse] drøffse ms.

aldra beskasta pina och haardha dødh, ath thu ffrælz mik oc læth mik aldrigh smaka helffwithes pina. **Hær læsen ffæm Aue Marior ok gudhligha ena Pater noster.**

[14r]

O, søthe Hærre Jhesu Christe, tigh ware loff och tak ffør thæt at thu wærdoghas at opstaa aff dødha tredhia daghen mædh thin wælsinghnadha æroffwlla likama. O Jhesu, liffwandhis Gudz Son, jak bedher tik at thu op res mik w minom graffwa syndhom och giff mik en æraffvll opstaandilse til then ewige hymmerikis glædhi. Amen. **Læsen Ok swa her ffæm Aue Marior.**

[14v]

O, søtasthe Hærre Jhesu Christe, loff ok ære ware tik ffør tæt adh thu wille tik fførsth oppinbaara paska dagh thin aldra hælgasta ok kæreste modher, ok hwgswaladhe²³ henne som war j allzsomstørste drøffwilse. O Hærre Jhesu, hwghswala mik j all nødh ok drøffwilse, særdhelis j myn dødz thima. Amen. **Hær skulen j læsa ffæm Mue Mariar²⁴ och ena Pater noster mædh alle gudhelighet.**

[15r]

O, søthe Hærre Jhesu Christe, loff oc hedher war i tigh ffør thæt thu oppenbaredhes sancte Marie Magdalena paa paaska dagh. O, hwru stoor glædhi hon ffik tha hon saagh tigh liffwandis, som hon dødh lagdhe j graffwen. Miskwnna mik ffør hennas werdoghe²⁵ bøn skul ok giff mik idher ok angher²⁶ ffør mina syndher, lika som hon haffde. **Læsen och hær ffæm Aue Marior.**

[15v]

O, søthe Hærre Jhesu Christe, tig ware loff ok pris, som aattendhe daghen oppenbahredhes²⁷ sancte Thome apostell ok lath honom hanна thin hælge saar, ok togh borth all otroohet aff hans hiærtha. O, aldra miskwnsamaste Hærre Jhesu, jagh bidher tik, ath lath mik stadhelika staa j tron, badhe nw ok j myn yththersta thima. **Læsen hær ffæm Aue Maria ok ena Pater noster.**

[16r]

O, søthe Hærre Jhesu Christe, loff ok æra ware tik ffør thin hælghasta hymmils ffærdh thyn kære modher²⁸ ok apostlana ther paa seandhes, oc thw

²³ hwgswaladhe] Föregås av felaktigt och överflödigt hwng vid radskifte.

²⁴ Mariar] Med överflödigt nasalstreck över första bokstaven.

²⁵ werdoghe] Föregås av överstruket bøn.

²⁶ angher] anghr (utan förkortningstecken) ms.

²⁷ oppenbahredhes] Bokstaven r över raden.

²⁸ modher] modhr (utan förkortningstecken) ms.

presenteradhe thinom hælgha Ffadher the siælar som thu jgen løste mædh thin hordhe dødh ok beska pina. O, Hærre Gudh, thin miskwndh oplathe mik hymmerikis dør. Amen.²⁹ **Læssæn ok her ffæm Aue Marie mædh gudhelighet.**

[16v]

O, søthe hærre Jhesu Christe, loff ware tik som værdoghadhes adh sændha thina aposla then Hælgha Andha aa pingisdagha dagh och oppfylthe them mædh stoor glædhi ok ffrægdh. O, Hærre Jhesu, giff mik thins Hælgha³⁰ Aandha naadh, som mik maa stadhffæsthe j alle godhe gærningher. **Læsen hær ffæm Aue ok en Pater³¹ noster ok her lyktes tredie dhelen.**

[17r–20r]

Her æffther star fførsthe delens anthwardilse aff the helgha Treffolighetz ok jomffrw Marie psalthare.

O, aldra millasta Gudz modher jomffrw Maria, jagh offrer tigh then fførst dell thin ok the helghe Treffolloghetz psaltare thyn alz[so]mkæraste³² Son ok tigh til loff ok ære ffør alt thaet helgaste³³ liffwerne, som j liffdhe samman hær oppaa jordhen j xxxiii aar, ath j fforlathe megh alth thaet jagh haffwer syndhet j mith liffwerne, och ath jagh her effther maa fføre eth goth liffwerne ok ath j miskwnnen edher offwer alle mine wener och offwer alle trolighe memiskor, badhe liffwendhes och dødhe. Amen.³⁴

Then andre delsens anthwardilse.

O, hedherwerdogasthe jomffrw Maria, jag offrer tigh ok thin kære Son then andree deell aff thin ok then helghe Treffolloghetz psaltare till loff och ære ffør all then pine ok drøffwilse som j baadhe³⁵ lyddhen ffør mine ok alle memiskie saligheth skyldh, ath j miskwnnen edher offwer mik, och offwer alle mine wener och ffrendher, och offwer alla them som migh bør fføre bidhia, baadhe liffwendhes och dødhe, **her måghen j oprækna edhra wener badhe liffwendhess ok dødha om j swaa wilens**, særhelis them som jagh her næmner eller hwgh komber.

Then tridhie dhelsens anthwardilse.

O, alzsom helghasthe jomffrw, jomffrv Maria, jagh offrer thin kære Son ok tegh then tredia dhelen aff thin ok the helghe Treffollighetz salthare til loff ok pris ffor hans helghe opstandilse ok hans helgha opffarilse, ok ffør thin

²⁹ Amen] Med överflödigt nasalstreck över bokstaven m.

³⁰ hælgha] Föregås av överstrucket hel.

³¹ Pater] Pr (utan förkortningstecken) ms.

³² alzsomkæraste] Delvis oläsligt p.g.a. slitage.

³³ helgaste] Föregås av upprepat helg- vid sidbrytning.

³⁴ Amen] På rasur och efterföljt av utskrapat j alle thee.

³⁵ baadhe] Föregås av upprepat ba- vid radskifte.

helghe optaghelse och fför all then glædhi ok ære som thu haffwer nw ok æwerdheliche skal haffwe *mædh* thyn altsomkiærste Son. O, aldre kiærste jomffrw, jomffrw Maria, bidh fför migh och alle *mine* wæner, ath wi wærdiche må wærdhe, ath komme til then glædhi ok ffrøgd som aldrigh ffongher ændhe, hwilketh oss allom *wnne* ok giffwe Gudh Ffadher och Son och then Helghe Andhe. Amen.

[27r–46v]

Her æpther staar ganske nyttighe ok gudacktighe bøner aff Jhesu Christe liffwerne ok pino.

O, myn aldre kæraste Hærre Jhesu *Christe*, [...]ne³⁶ ffattighe [...] strøsth. O, Hærre Jhesu, thu som æsth then [...]meligha³⁸ ma[...] obesmettath spegil. O, Hærre, hwru skal jagh loffwa tith hælgha nampn, then jak æffther kalladh ær, ælla hwru fførmaa jagh takka tigh fför allan then kærlegh thu mik bewisth haffwer. O, Hærre Jhesu, jak haffwer offtha warit thinns ewigha wredzens barn. O, Hærre Jhesu, tha haffwer thin stora kærlek jw længher ok længer holleth mik oppe, adh jagh ekke skulle døø wthi mine syndher. O, Hærre Jhesu, wtaff hwem haffwer jagh thenna naadhena, adh jak hær æn nw liffwer æpther jak jw mykith bætre dødhen fførskyllat haffwer æn manga aff the mænniskor som j min tidh dødhe øro. O, thu ewigha wishet, hwat haffwer thu hafft j sinneth naar thu mik fframffør andra mænniskor sat haffwer oc begåffwadu mik naadhelighan mædh alt thæt mik nødhtorftogh ær, baadhe til liff ok siæl. O, Hærre Jhesu, saa ær thætta tha thæt aldra störstha offwer alla miskwndh. O, Hærra Jhesu *Christe*, adh thu haffwer ffrælsth mik *mædh* thin haardha død⁴⁰ ok beskasta pino j ffran then ewigha ffördömilsen. O, Hærre Jhesu, ther fføre takker jagh, loffwer ok ærar tik fför thin stora karlek. **Pater noster Aue.**

O, Hærre Jhesu *Christe*, jagh ropar til tigh och tith hælga nampn. O, Hærre Jhesu, bedher jak tik fför thin obegripeligha kærlek som thu haffwer til oss arma ok ffatigha ok syndogha mænniskor, adh thu wille see til mik j swa dana maattho som thu saagsth til *sancta Maria Magdalena* tha hon laagh widher thina ffötther ok græth beskelighan fför sina syndher. O, Hærre Jhesu *Christe*, giff mik ena saadana rwelse, ath jagh ok swa matthe fram komma wthi thina naædhe. O, Hærre Jhesu, thu begærar ekke syndogha mænniskors dødh wthan mera ath the sigh wændha ffræa theras syndher ok liffwa *mædh* tik æwinnerligha. O, Hærre Jhesu, wænth mith hiærta ffran alla wærdzligh ok fförgengeligh tingh, ok dragh mik *mædh* them samma thin kærlek som tik draghhedh haffwer jffran hymmelen wthi then rena ok wælbyrddogha

³⁶ ...ne] *Ca fyra tecken saknas p.g.a. slitage.*

³⁷ [...] Ca fyra tecken saknas p.g.a. slitage.

³⁸ ...meligha] *Ca sex tecken saknas p.g.a. slitage.*

³⁹ ma[...] Ca fem tecken saknas p.g.a. slitage.

⁴⁰ død] *I vänster marg. och här insignerat.*

jomffrnnes Marie liff, aff hwilko thu annamadh haffwer thin aldra hælgasta mandom. Jak fförmanar tik, Hærre Jhesu *Christe*, genom thin hælgha barndom. Jagh bedher tik genom then oppenbarilse tha thu tik fförst oppenbara[d]he⁴¹ the hælgha tre konwga, ath thu wille swa oppenbaras mik wthi mith hiærta, adh jagh tik ok offra maa guldh, rökilse ok mirram; *thæt* ær en ræth kärlek *mædh* gudhaktighe bøn *mædh* meth liffernes fförbætringh. O, min Hærre Jhesu *Christe*, jagh bedher tik, adh lika som thu offradher⁴² wasth j tæmpleth paa then helge kyndhelsmæsse dagh saa offra jak ok tik, o min Gudh, wthi mith hiærtans tempel, adh jagh maa wardha ødhmyuk, lydagтик, wiliogh, stark ok wyss til *thæt* som goth ær, tolamodh j all min droffwilse ok mothegaangh. O, Hærre Jhesu, jak bedher tik genom tith hælgha dop, genom then onde andens ffrestelse ok anfæckting wthi øknena. O, min Hærre Jhesuss, stat mik bii, ath jagh motthe offwervnna⁴³ myna ffiendher the mik altid anffekte om min syæls salighet, adh jag thenne wærdennes loste motthe offwergiffwe then onde andhen, och min eghen likames wellvsth ok begære offwerwinna kwnne. O, min Hærre Jhesus, jag betæncker och thit menløsa liffwerne som thu hær paa jordhen fførth haffwer, thine horde dager, thit store ærbethe och helsamma lerdom, oc thin brenandhe kærligh then thu oss bewist haffwer *mædh* ordh ok gerningher.⁴⁴ O, thv nådhenes mille ægodel. O, thu barmhertigheteness offwerflödighe kælla, *mædh* hurv storer fflit haffwer thu sökt myne siels salighet. O, Hærre, lath thin mædhesama gåangh, thit stora armodh, tith strånga liffwerne ikke paa migh fförtappath wardha. **Pater⁴⁵ noster Aue.**

O, min siæll, beken dig! O, mith hiærtha, fførhæff⁴⁶ tich! O, all myn synne, betænker edher,⁴⁷ hwre j mæghen begripa then fförlössningh som mænniskienes kön wedherffaren ær, hwilken besynnerligha paa then hælge skæretorsdagh begyntes⁴⁸ *mædh* thin dyre ok høgwærdighe nattward, når thu myn Gudh ok Hærre gaff tich siælff til en spii⁴⁹ och tith hælge blod til en dryck genom thenne thin helge natwardh. Sanna thin helge likame ok dyre blodh bedher jak tik, alzsmæktige Gudh Jhesu *Christe*, ath thu wille spise mik paa myn yththerste⁵⁰ tidd *mædh* thenne samme spis som thu oss aff ræth kærligh til then siste j hvgkommelse spisset haffwer. Jagh bedher tik, kære Hærre, genom then store ødmyvkt och kärlek som thu bewiste tha thu

⁴¹ oppenbaradhe] oppenbarahe ms.

⁴² offradher] Föregås av upprepats och överstruket offradh vid radskifte.

⁴³ offwervnna] Så ms för väntat offwerwinna eller liknande.

⁴⁴ gerningher] gerninghr (utan förkortningstecken) ms.

⁴⁵ Pater] Pr (utan förkortningstecken) ms.

⁴⁶ fførhæff] Föregås av utskrapat ff vid radskifte.

⁴⁷ edher] edhr (utan förkortningstecken) ms.

⁴⁸ begyntes] Föregås av överflödigt be vid sidbrytning.

⁴⁹ spii] Föregås av upprepats spis vid radskifte.

⁵⁰ yththerste] yth-therste vid radskifte.

twadhe thina læreiwnges fføther, ath thu wille fførnyia vthi mik eth rent hiærthe. O, kære Hærre, jag bedher tik *genom* the sørgffulle ordh ok klagelighe affskeden j ffran thine lærejwnger, oc then bedrøffwile ok elænde gangen thu gik j ffraa natwardhen wth aff stadhens jnd til Olio bærgith. O, Hærre min Gud, hwru plat fførskräckt war thaas thin helge mandom. O, hwrv stor war thaas thin ffrwkstan tha thu sægher til thine lærivngher: "Myn siæl ær bedrøffwed alt jn j døden. Andhen ær redeboghen, men lekamen ær blödigh och kranck". O, kære Hærre, jagh bedher tik *genom* then værdige gudacktige bœn, j *genom* thin stora værk ok bittra pina, angst oc blodz sweth som thu ledh then tidh droppanar fflutv aff *thin* aldra hælgaste likame nidh paa jordena. O, Hærre⁵¹ Jhesu, bedher jak tik, adh thu wille jffraa migh tagha alt *tæt* mik anffektningh⁵² och skadha gør, badhe til mit liff ok til mina siell. Amen. **Pater noster ok Aue Maria.**

Uolsens Hærre ok værdhene åtherlösare, Jhesu *Christe*, jag fførmanar tik ok *genom* *thin* elende ffengilse, *genom* then ffalska kwss then tik Jwdas gaff, *genom* then fförnekilse, hwilken thina lærejwngar dig fförnekadhe ok syndherligha *sanctus* Petrus. O, Hærre Jhesu, hurw offtha haffwer jagh fförnekat tik *mædh* mith ondhā liffwerne ok stora syndhe. O, Hærre Jhesu *Christe*, see til mig lika som til the mænniskior ther mänga syndher bedrifwidh haffwer *mædh* thina barmhertighetz øgon, *mædh* hwlka thu ok saagh til *sancte* Pædher ok til *sancta* Maria Magdalena. O, Hærre Jhesu, jag fførmanar digh ok *genom* then stora martyr ok bittra pina som thu widh stwdhena ledh thaas thin heliga likama all fförsargadh ogh *genom* slugin warth, saa adh jnthe lidhamot paa thin helge likame bleff opinth. O, Hærre⁵³ Jhesu, jag fførmanar tik ok *genom* the støther och slagh, hwilka thu ffigzst wndher tith helge ansigthe. O, Hærre Jhesu, jagh ffórmunar digh *genom* then hwasse oc skarpe tørn kronan som *mædh* største grymhet jntrykth war offwer alt tith værdighe hwffvodh. O, Hærre Jhesu, jagh bedher⁵⁴ tik fför dhen bespottelse *mædh* hwilke thu begabbat war aff jwdhanar wthi offwerste prestens hwss, sidhan aff tiænarane wthi Pilathi hwss ok ther effther aff Herode ok hans tiænara. O, kære Hærre, jagh bedher tik *genom* then rø ok porpure mantell oc fför al thin helgasthe pino wa[p]n⁵⁵ bedher jak tik, o Hærre Jhesu, ath thu giff mik ekke mennisskiom til spot ok ey heller then ondhæ hædzske ffiendhen til begab. O, Hærre Jhesu, hielp mik adh fføre eth hellosamth leffwerne, oc giff mik then ewige himmerikis krona *genom* then smælek som tik *mædh* thimne torn krona skedhde.⁵⁶ Amen. **Pater noster.**

O, min ælskelighaste Hærre Jhesu *Christe*, nv betenker jagh hwru lediss thu fför Pilato staandidh haffwer *mædh* brudne hændher ok torn krona och eth

⁵¹ Hærre] hre (*utan förkortningstecken*) ms.

⁵² anffektningh] Föregås av överstruket anffec vid radskifte.

⁵³ Hærre] hre (*utan förkortningstecken*) ms.

⁵⁴ bedher] bedhr (*utan förkortningstecken*) ms.

⁵⁵ wapn] waktn ms.

⁵⁶ skedhde] Föregås av upprepat ske vid radskifte.

gammalth porpwra klædhe, swa som en ogerninghes man *mædh* en sty⁵⁷ ok stilla swighiandhe mwndh, *mædh* nidherbøgth hwffwdh, *mædh* thå ffullom øghom, *mædh* blodigth anssigte. O, Hærre Jhesu, jak fførmanar tik genom then ffalska domen som Pilatus offwer tik gaff. O, myn Hærre Jhesu, jagh bedher tigh genom thina stora meanløsshet ok genom then orethwisa dommen som offwer tik gaffz til thin dødh. O, Hærre Jhesu, jagh bedher tig adh thu bewara migh ffør then domen som thu ffelandhis wardher paa then yttersta daghen offwer the ffördømdha mænniskior. **Pater noster Aue.**

Uærdhena ff[æ]lsare⁵⁸, Hærre Jhesu *Christe*, jagh ffor manar digh genom then bedrøffwadhe gangen wtaff Jherwsalemss stadh och genom *thaet* stora swåra korssith som thu drogsth. O, Hærre Jhesu, jagh bedher tik genom then graath ok klagan som thin kære modher jomffrv Maria *mædh* the andhra qwinne offwer tig græto ok aff hiærtath bedrøffwadhe wåro. O, kære Hærre, see til mik j alla mina nødh ok bedrøffwilse lika som thu sagzst til the ffroma qwinne och sagdhe til them: "J Jherusalems dottrar, grøther ekke offwer mich wthan offwer edher och edher barn". O, Hærre Jhesu, jagh fførmanar digh genom the swåra ok bittra pino som thu hadhe thaa jwdhanar drogho thin klædher aff tik ok stælte tich nakin ffør korssit, ok all thin hælgha saar brustir⁵⁹ op ok blodith ffløth nidher paa jordena. O, aldra millasthe Hærre Jhesu, jagh fførmanar tik genom then aldra största pina ok martyr som thu lesth nar jw[d]hanar⁶⁰ nægladhe tik til korssidh. O, min Hærre Jhesu, jagh bedher tik genom *thaet* store spoth, gab ok hådh thu ledh then tidh jvdherne tik *mædh* storth skrii ok rop wpreste j ffrå jordenne, tha alla thina wænner sagha tik *mædh* stora yncka ok sorgh *mædh* graatandhe øghon ffullan *mædh* ångesth ok bedrøffwilse. O, kære Hærre, jagh ær then samma mænniskian som then dødhen⁶¹ fförskiillath ok fförtignh hadhe. O, Hærre Jhesu, bedher jag tik, adh thu lath thin dødh, thin stora blodz wthgywtlse ok all thin hælgasta pina ok wærdogaste dødh komme mich til hiælph, badhe nw ok j min yttherste tidh. **Pater noster.**

Loff ok tak ware tik, min barmherighaste Hærre ok Gud. Jagh bedher tik, adh thu lath thina werdigasta pino ekke paa mik fförtappath warda. O, Hærre Jhesu, jak bedher tik genom thin dødh, genom thin stora smælegh ok genom tith fförsarghadhe hiærta, adh thu wille oplata mith hiærta ok jn sänckia j *thaet* alla thina pino och swa ffornyia henne wthi *thaet* lika som hon j sigh siællf waridh haffwer. O, Hærre, lath thin store fförtiænisth, som thu nær thin himelske Ffadher fförtiænth haffwer, *mædh* thin bittre dødh ok pina ok

⁵⁷ sty^t] Så ms., sannolikt fel för tyst.

⁵⁸ ffærlsare] ffærlsare ms.

⁵⁹ brustir] Föregås av upprepat brv vid radskifte.

⁶⁰ jwdhanar] jwhanar ms.

⁶¹ dødhen] Föregås av överstruket dø vid radskifte.

werdoghasta blodz wthgivtilse paa mik ekke ffortappadhl wardhe, thy jagh kan siælff jngen godh gærningh til vægha bringa. O, Hærre Jhesv sænth en stråle aff thin kærlek wthi mith hiærthe *mædh* thin swåre pines ok store martir j hogh kommelse, adh jag altidh matte haffwa eth mædhlidhende *mædh* tith sargadha hiærta som migh saa jnnerlighe kær hafft haffwer, adh jak tik alldrigh til ffyllest takke kan ok ey nagontidh tigh ffornøya ffør swa storan kerlek som thu mik bewist haffwer *mædh* thin dødh ok beske pino. O, Hærre, miskwenna migh ffor thina beska pino, nv ok j min yttherste thima.

Pater noster Aue Maria.

O, [m]in⁶² ælskeligasthe ffrelsare Hærre Jhesu *Christe*, jagh bedher⁶³ tigh genom then hiærtans sorgh som thin kære modher hadhe ok fflere thina wænner som blifffa hoss tik wthi thina ytthersta ændhelikt. O, Hærre Jhesu, bedher jagh tik, ath thu wille see til migh syndherska j slika motto, swa som thu sægstil til thina kære modher jomffru Maria nar thu swa sagdhe: "See thin son!" ok til Jahnnes: "See thin modher!" O, min ælskeligaste Hærre Jhesu, jagh bekenner mik skyllig wara wthi alla syndher. O, Hærre Jhesu, hwru kan jagh tigh någon tidh tik takka ok æra ffør swaa stora pina ok beskelighet, hwilkin tith hiærta genom gongith haffwer, syndherlighe *thæt* store spywtet. Tæslakis ok dhæt swærdet Symeonis, hwilkit thine⁶⁴ modhers⁶⁵ wærdogha hiærta fförsargat haffwer. O, kære Hærre, jag offrer tic mith hiærta ok giffwer tik ther wthi thin ffriia wilia, ath thu ther⁶⁶ jnne wille begraftwen warde *mædh* alle thinne pino som⁶⁷ thu ffør mina skwll lidith haffwer, att hon motte blifwe wthi mith hiærta til en ewigh aamirmelse ok taksamhet. Saa wardher myn siæl, sinne och hierta wpffytl *mædh* alle dygdher, betrösteth⁶⁸ ok offörskiærkt⁶⁹ j mott hela wærdhena saa at jngen skwll saa wællog ffinnas j wærdhen, at han skulle fformågha wth rotha tik aff mith⁷⁰ hiærta, wthan hæller at thu ther mackteligha jnne blifwandis wardher til myn yttherste dødz dagh. Amen. **Pater noster.**

Uoldzsens Hærre ok nadhenes mille Gudh, jagh takkar, loffwer, ærhar ok prisar thin glædhesamme och ærlige wpstandilse aff dødhe, ok bedher jag tik ødhmywkliga⁷¹ ffør thin stora kærligh, hwilken jngen nog tale kan. O, Hærre Jhesu, lath mig wpsta aff myne syndhers dødz graff til eth ærligt liffwerne, hwilkith tik behage motthe, ok adh jag måtte gladhelige ok tryggeliche wpsta vthi then siste vpstandilse paa then ytthersthe daghen hvor som thu, min Hærre ok myn Gudh, dømendes wardher alle menniskier æfftter

⁶² min] in ms.

⁶³ bedher] bedhr (utan förkortningstecken) ms.

⁶⁴ thine] *Ska möjligent läsas thime.*

⁶⁵ modhers] Föregås av upprepat mo vid radskifte.

⁶⁶ ther] thr (utan förkortningstecken) ms.

⁶⁷ som] Upprepat vid radskifte.

⁶⁸ betrösteth] Föregås av raderat betro vid radskifte.

⁶⁹ offörskiärkt] oftör på rasur; kiat ännu läsligt.

⁷⁰ mith] Föregås av upprepat mit vid radskifte.

⁷¹ ødhmywkliga] Föregås av upprepat ødhmyu- vid sidbrytning.

theres fförtianist, ok adh jag motthe wara skickelig ok wærdigh ath høre *mædh* the wtkorredhe helgon, komber j myn Ffadher's wælsignadhe barn vti *thæt* riketh edher till reth ær aff wærdzsens begynnelse. Ok læth mik glædhas *mædh* tigh til ewigh tidh. **Pater noster.**

Jagh loffwer, hedrer ok tæslis til bedher tig, barmhertighettenes mille kiælla Hærre Jhesu *Christe*, gønom thin helge hogwärdige wpffarillse til himmelrike, ath tw wille wærdighas giffwa thin wælsignlse offwer migh, liike som thu giordhe offwer thine læriwngher, hwilke som *mædh* store hiærtans begærilse saaghe æfftther tik wp til himmelens høgdh. O, Hærre Jhesu, jagh bedher tik, adh thu wille migh ok swaa wælsighna, adh jagh motthe stadhelen blifwe j myn begærillse æfftther tigh j himelriketh ok beholle ther⁷² *mædh* tigh *thæt* ewige liffwidh. Amen. **Pater noster.**

[...] ath⁷³ thu altidh och j ewigh tidh motthe aff migh loffwet ok priseth wardhe. O, Hærre Jhesu *Christe*, jag bedher tik ødhmywklighe, adh thu wille migh naadelighe fförlæna *thæt* jagh aff tik wthi thenne bøner bedhit haffwer. Och sidhen paa myn yttherste tidh werdighes ware migh bistondigh ok anamme myna siæll, hwilka thu swa hordelighe ffrælset haffwer *mædh* thin hordhe dødh ok beske pino. O, Hærre Jhesu, ledh henne *mædh* tigh til then ewige glædhi. Amen. **Pater noster.**

[46v–50r]

En ffagher bøn aff vars hærre Jhesu *Christe* pino wapn.

O, Hærre Jhesu *Christe*, leffvendhis Gudz Son, jag owerdigh syndherska bedher tigh ødhmyukligha ffør thin helge dødh ok beske pina som thu toldhe och ledh ffor mina ok alla werdhena syndher genom thenna thyn grymme pine wapn som til redh waro thinne grymme pines værk: hwilken som begynedhes *mædh* then blodighe sweth sidhdhen⁷⁴ fförradherens Jwdhe mvn tig kysthe, repen ok snören thine helge hendher wäre grymmeliche til baka om thin wærdige rygh *mædh* bwne, blossom ok lyktherna ther the *mædh* sigh baare som tik ffongadhe, staffrane ok swærdhen som the tigh obarmherteliga stotto ok slogho *mædh*, hændrena ok staalhardzskana *mædh* hwilke the tik slogho ok kinpvstadho, klædith hwilkit spaadzskeligha bwndith war ffør thin øghon, begabbelse, hædelse, bespottelse tigh *mædh* storsta öffwerffallelse giordes, the trætyia siølff pæninga som Jwdas soldhe tik fføre, the monge saar och store blanadhe thu haffdhe, *thæt* hwitha begabbelse klædhit thu jffördhes jnffør Herodhem ther thu fförackteth war like som en narre, stodhen thu war starkkelige til bwndhen, risen, gislenar,

⁷² ther] Föregås av upprepat thr vid radskifte.

⁷³ ath] Början felar då ett blad saknas.

⁷⁴ Sidhdhen] Sidh-dhen vid radskifte.

flengianar mædh hwilka thu obarmherteliche⁷⁵ hwdstrwkken war, pwrpure klædith thu j ffördhis, tornkronan ther jntryckt war thit wærdighe hvffwodh, rörid ther mædh stor hædelse sath war j thin helge håndh, korsset som lackt war paa thine blodige hærdhe thæt thu och sidhen til spiket bleff, spik, borren, hambrana, spikana, steghana, tængrena, tærningrenar, tytollen som war offwerscriphen, weronikan, röffweren tik begabbadhe, swampen och kærrillet ther ættikan ok gallan j blandades, thin store saar ok wærdige wndher, hwita swepilse klædhit, graffwen, wacktherena som graffwen achtedhe ok bewadhe ok all anzor pines wapn som ekke wpnæmpnes kwme. O, Hærre Jhesu, jag bedher tigh om then pine thu j genom them⁷⁶ lidhit haffwer, ath thu wille wærdighes aff thwa alle myne syndher ok jngiff thin Helge Åndhz naadh j mith hiertha, thæt jagh thin wærdighe pina ok dødh saa betænkie maa att thæt maa tik skee til priis ok ære och migh till en ewigh salighet. **Pater.**

Atth beffella alle sine bøne j Gudz barmhertighet.

Barmhertigesthe ok aller millaste Hærre Jhesu Christe, jagh owerdigh syndherska offrar tith gudhdomlige maiestath alt jag nv bedith ok begærath haffwer, bedhendes tig ødhmywkliga aff alt mith jnærlihga hierta, adh thu wille verdiges them aname wthi then øffwergongendhes kærligh som thu anamadhe all thin aldre helgesthe likame wndher och wærdighe saar, och bønhør migh, thit fflatighe elænde barn. O, Hærre Jhesu, giff mig alle myne syndhers fførlatilse, nadhena och dyghenes fførøgkelse. O, Hærre Jhesu, fførarme tig offwer alla myna ffrændher och wænner som ffram ffarne æra, ok øk thine nadh mædh them som liffwendhes ære. Stadige gör the godhe ok rætfærdighe wthi thæt godhe the tigh behaghelige begynnet haffve. O, Hærre Jhesu, fförbætre the ogudhacktighe och orætfærdighe j genom thina naadhe ok læth them bekomme en fförbetther ydher ok angher ffør deres syndher, ok att wi alle wærdighe blifwe kvnne ffaa then ewighe fførgdh ok glædhi wthi tith rike mædh alle thine wth fførkorredhe ok wthwaldhe wænnær, thæt thu oss wærdighes giffwe som rægnnerer j ffraa ewighet til ewigheth. Amen.

⁷⁵ obarmherteliche] Föregås av överflödigt o- vid radskifte.

⁷⁶ them] Föregås av överstruket th vid radskifte.

Källor och litteratur

Handskrifter

Gävle, Vasaskolans bibliotek

Ms. 2

Köpenhamn, Den Arnamagnæanske Samling

AM 420, 12mo; AM 421, 12mo

Köpenhamn, Det Kongelige Bibliotek

Thott 152, 8vo

Lund, Lunds universitetsbibliotek

Mh 35

Stockholm, Kungliga biblioteket

A 2; A 82a

Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek

C 449

Tryckt litteratur

Blom, Ådel Gjøstein 1969: "Rosenkrans", i: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, XIV, sp. 414–417.

Boss, Sarah Jane 2000: *Empress and Handmaid. On nature and gender in the cult of the Virgin Mary*, London.

Carlsson, Gottfrid 1947: "Jungfru Marie psaltares brödraskap i Sverige. En studie i senmedeltida fromhetsliv och gilleväsen", i: *Kyrkohistorisk Årsskrift*, s. 1–49.

Dahlerup, Pil 2010: *Sanselig senmiddelalder: litterære perspektiver på danske tekster 1482–1523*, Aarhus.

Dünninger, Hans & Paul Wiertz 1988: "Ave Maria", i: Bäumer, R. & L. Scheffczyk (red.) *Marienlexikon*, I, s. 310–313.

Fallberg Sundmark, Stina 2013: "The Rosary and the Wounds of Christ. Devotional Images in Relation to Late Medieval Liturgy and Piety", i: Kodres, Krista & Anu Mänd (red.), *Images and Objects in Ritual Practices in Medieval and Early Modern Northern and Central Europe*, Cambridge, s. 53–67.

Fallberg Sundmark, Stina 2016: "Gillen i svensk medeltid. Organiserad gemenskap för levande och döda", i: Heiding, Fredrik & Magnus Nyman (red.) *Dofthen av rykande vekar. Reformationen ur folkets perspektiv*, Skellefteå, s. 111–136.

Frederiksen, Britta Olrik (rec.) 2001: "Pil Dahlerup. Dansk litteratur: Middelalder Bd. 1, Religiøs litteratur. Bd. 2, verdsdig litteratur. København: Gyldendal, 1998. 542 og 238 sider", i: *Alvíssmál: Forschungen zur mittelalterlichen Kultur Skandinaviens*, 10, s. 88–106.

- Geete, Robert (utg.) 1895: *Jungfru Marie Örtagård*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 30, Stockholm.
- Geete, Robert (utg.) 1907–09: *Svenska böner från medeltiden*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 38, Stockholm.
- Geete, Robert (utg.) 1923–25: *Jungfru Marie psaltare*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 48, Uppsala.
- Hedström, Ingela 2009: *Medeltidens svenska bönböcker – kvinnligt skriftdruck i Vadstena kloster*. Diss., Oslo.
- Härdelin, Alf 2001: "In the Sign of the Rosary: Swedish Birgittines and Carthusians in Co-operation", i: Bisgaard, Lars et al. (red.) *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe. A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*, Odense, s. 285–294.
- Jansson, Sam 1944: "Svensk paleografi", i: Brøndum-Nielsen, Johs. (red.) *Palæografi*. Nordisk kultur XXVIII A, Stockholm, s. 82–134.
- Jansson, Sam 1954: *Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift. De enskilda bokstävernas historia*. Acta Philologica Scandinavica 22, København.
- MDB = *Middelalderens danske bonnebøger*, utg. Nielsen, Karl Martin et al. 1945–1982, København.
- Nordin, Jonas M. 2011: "Den organiserade marginalen: en studie i de senmedeltida gillenas arkeologi", i: *Fornvännen*, 106, s. 27–42.
- Nygren, Ernst 1952: "Erik Sehlberg och jungfru Marie psaltaregilles bönbok", i: Schmid, Toni & Ernst Nygren (red.) *En bönbok från Vadstena kloster. Tvenne uppsatser om en år 1950 nyupptäckt handskrift*, Stockholm, s. 31–36.
- Pernler, Sven-Erik 2005: "'Mariabrödraskapet' i Skara", i: *Hielp Maria. En bok om biskop Brynolf Gerlaksson*, Johnny Hagberg (red.), Skara, s. 117–139.
- Regner, Elisabet 2017: "Bön med band av stenar", i: *Fornvännen*, 112, s. 227–248.
- Rubin, Miri 2009: *Mother of God. A History of the Virgin Mary*, London.
- SBM = se Geete 1907–09.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek över medeltidsbreven* (sok.riksarkivet.se/sdhk).
- Silfverstolpe, Carl 1898: *Klostervolket i Vadstena: personhistoriska anteckningar. Skrifter och handlingar utgifna genom Svenska autografsällskapet*, 4, Stockholm.
- Warner, Marina 1983: *Alone of all her sex. The myth and the cult of the Virgin Mary*, New York.
- Westlund, Börje 2002: "The development of Latin script III: in Sweden", i: Bandle, Oskar et al. (red.) *The Nordic languages : an international handbook of the history of the North Germanic languages*, vol. 1, Berlin, s. 841–849.
- Winston, Anne 1993: "Tracing the Origins of the Rosary: German Vernacular Texts", i: *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, vol. 68, s. 619–636.
- Winston-Allen, Anne 1997: *Stories of the Rose. The Making of the Rosary in the Middle Ages*, University Park, Penn.

II

Uppsala läns räkenskaper 1433

En nyupptäckt handskrift i danska Rigsarkivet

*Ingela Hedström och Dag Retsö**

Inledning

I danska Rigsarkivet i Köpenhamn återfinns idag en handskriftsvolym i original som rör räkenskaper från det kronoförvaltade Uppsala län år 1433. Hur den har hamnat i Danmark och hur länge den funnits där är alldelvis okänt, och den har hittills heller inte varit känd för forskningen om svensk medeltid. Men det faktum att den är daterad strax innan Engelbrektupproret väcker misstanken att den försunnit från Sverige i samband med att kung Erik av Pommern lämnade Sverige för gott 1436. Å andra sidan är det ju väl känt att regimskiften under hela unionstiden ofta medförde sådana arkivrov, så den kan i princip ha hamnat i Danmark när som helst mellan 1436 och början av 1520-talet då flera arkivalier från yngre Sturetiden fördes dit.¹ Uppsalaräkenskaperna ligger idag i ”Folioreg. 52” som även innehåller en stor handskriftsvolym med redovisning av livsmedelskonsumtion på Västerås slott 1517–1520, samt flera lösa sedlar, bland annat slotts inventarielistor för Stegeholms slott daterade 1520 och 1521.²

Volymen består av fyra dubbelvikta, fulltecknade pappersblad, i ett långsmalt format med mätten 29,6 x 11,6 cm med text på svenska. Sidorna är inte linjerade och radantalet varierar från 25 till 36 stycken. Pappret är skadat i det övre högra hörnet, vilket har orsakat viss textförlust i början på varje sida. Strängt taget är det inga räkenskaper utan endast en redogörelse för utgifter under ett års tid, alltså debetsidan i länsredovisningen. Posterna är ordnade som uttag ur den del av huvudskatten som betalades under vintern respektive den del som betalandes under

* Dag Retsös bidrag har finansierats av Jan Wallanders och Tom Hedelius stiftelse, Handelsbankens forskningsstiftelser [projektnummer P17-0177]. Vi vill tacka docent Christian Lovén vid Det medeltida Sverige för intressanta synpunkter på manuset.

¹ Kumlien 1975–1977, s. 658; Retsö 2004; Retsö 2019, s. 25–58.

² Se vidare Retsö 2018, s. 37–58.

sommaren. För vinterskatten ges också ett antal underrubriker ('hampa', 'ägg', 'järn' osv). Av vedertagna skattetitlar förekommer under vinterskatten laga får, laga nöt och skeppsvist. För sommarskatten saknas liknande underrubriker (se tabell 1).

Förutom information om kvantiteter av pengar och naturprodukter innehåller posterna oftast även uppgifter om vart de olika skattepersedlarna skickats eller vem som mottagit dem, för vilket syfte och vid vilken tidpunkt på året det skett, dock inte i kronologisk ordning. I några fall finns uppgifter om priser på sådant som inköpts, vilket är värdefullt eftersom det här rör sig om en tidsperiod då prisuppgifter i samtida källor är relativt få.

Utgifterna ur vinterskatten uppgår till en summa av 2153 mark, medan utgifterna ur sommarskatten uppgår till 1824 mark, totalt 3977 mark när naturautgifterna omvandlats till penningvärde.³ Sammantaget har drygt 70% av de totala utgifterna betalats med kontanta medel, antingen för betalning av inköpta varor, lön för utförda hantverksarbeten eller en del ospecifierade ändamål. Sommarskatten tycks helt ha utgjorts av kontanta pengar och endast 12% av den har använts för inköp av varor. Vid två tillfällen har betalningsmedlet för inköp av råg varit kläde som tillhörde fogden Hans Kröpelin; ena gången två läster och två pund råg för två halvstycken blått kläde, andra gången två pund råg för en ospecifierad mängd kläde. Sammantaget tyder räkenskaperna på en starkt monetariserad länsförvaltning, och man får förmoda att merparten av skatteinkomsterna också inkommit direkt i form av pengar. På ett par ställen i vinterskattdelen förekommer delsummeringar i volym och vikt för korn, malt, mjöl, smör och fläsk men de stämmer inte med den uträknade summan av de olika kvantiteterna.

³ Prisuppgifterna kommer från en opublicerad databas bestående av alla kända prisuppgifter i medeltida källmaterial, utarbetad framförallt av professor Johan Söderberg vid Institutionen för ekonomisk historia och internationella relationer vid Stockholms universitet.

Tabell 1: Utgifter enligt Uppsala läns räkenskaper 1433, mark

	<i>Utgiftstyp</i>	<i>Kategori</i>	<i>Persedel</i>	<i>Mark</i>	<i>Totalt, mark</i>	
<i>Vinterskatt</i>	reda pengar	kontantutbetalningar		1211		
		inköp	korn humle lärft tjära koppar	6 1 9 34		
		[`malt, råg och vete s... Tord [Djäken] köpt ti... [Kröpelins] behov oc... till Stockholm']		202		
					1464	
		korn [och malt]	korn malt	23 90		
	natura	förtäring av Hans Krö... pelin	korn bröd malt öl	2 5 12 12		
		hampa		16		
		[fjäderfä, vilt]		24		
		ägg		6		
		järn		27		
<i>Sommarskatt</i>	reda pengar	timmer		58		
		tjära ⁴		27		
		lamm [och får]		85		
		laga får		13		
		laga nöt		31		
<i>Totalt</i>		skeppsvist	fläsk smör	140 118	689	2153

Om man utgår från att länets inkomster och utgifter gick jämnt upp skulle i princip de sammanlagda utgifterna kunna ses som en motsvarighet till inkomsterna och

⁴ Här uppräknas också ospecifierade mängder timmer från Tensta och Lenbo socknar i Norunda härad och från Ulleråkers och Vaksala häraden som skänkts bort, samt två laxsaltningsskar å 14 tunnor vardera som levererats till Älvkarleby och två "skopor" som levererats till Stockholm.

således antyda den totala länsräntan. Den totala summan av årets utgifter tycks dock vara extremt hög, vilket leder till frågan huruvida Uppsala läns årliga skatter verkligen kunde uppgå till så mycket som 3977 mark. Det skulle emellertid kunna förklaras på olika sätt. För det första skulle man kunna tänka sig att de inkomster som enligt utgiftsboken spenderats härrör från uppsalafogden Hans Kröpelins hela uppbördsområde, som förutom Uppsala län inkluderade både Stockholms län, Gästrikland och Stäkets län. I ett brev från januari 1432, i vilket han anammar Gästrikland på kungens vägnar, kallas han uttryckligen för 'hövitsman över Stockholm och Uppland'.⁵ Men utgifterna uppges ju uttryckligen i räkenskaperna ha betalats ur just uppsalalänet vinter- respektive sommarskatt. För det andra kan frälsejorden i länet ha varit begränsad vilket skulle göra att utgiftssumman, som ett uttryck för totalt skatteuttag, närmar sig länets totala ränta. Det är dock inte heller så troligt med tanke på att proportionerna mellan frälsejord och skattejord tycks ha bibehållits tämligen intakta under det tidiga 1400-talet, i synnerhet i en så relativt frälsetät region som Uppland.⁶ För det tredje är det här fråga om en period med extremt höga skatter generellt i Sverige vilket skulle kunna förklara en hög skattesumma även för Uppsala län.⁷ För det fjärde sammanhänger det totala skatteuttaget från Uppsala län naturligtvis med hur stort länet var. En låg andel skattejord kombinerat med ett till ytan stort foggderi skulle fortfarande kunna generera höga skatteinkomster för kronan.

Uppsala läns omfattning

Det Uppsala län som nämns i räkenskaperna uppstod förmodligen någon gång under 1390-talet i samband med vitalianernas blockad av Stockholms slott och motsvarade Tiundaland, det nordligaste av Upplands folkland. Hur länet såg ut 1433 finns det inga andra uppgifter om än de som indirekt återfinns i räkenskaperna själva. Utgifterna redovisas visserligen inte per härad, vilket skulle kunna ha varit fallet med inkomstredovisningen om de hade funnits bevarade, utan för länet som helhet, vilket försvarar en jämförelse med senare uppgifter, där som regel de enskilda häradernas ränta anges. Men av de ortsangivelser som finns framgår att vid den aktuella tidpunkten 1433 åtminstone häraderna Ulleråker, Vaksala, Bälinge, Norunda, Oland, Våla, Bro samt Västlands skeppslag ingick i fogdens uppdragssområde. Det motsvarar ganska väl länetts omfattning från 1400-talets första årtionden med undantag för att Bro härads förvaltningsstatus då är okänd men att Tierp då tveklöst hörde dit. I 1413 års skattebok nämns bara Norunda, Våla, Tierp och Oland som delar av länet men att Ulleråker, Vaksala och Bälinge också hört dit då torde av geografiska skäl vara ganska givet, särskilt vad gäller Vaksala eftersom den gamla kungsgården Island i sydöstra Uppsala låg där (se Karta 1).⁸ Likaså givet är det inte att Vendels härad, beläget mellan Norunda och Tierp, hörde dit. Det hade

⁵ Riksarkivet (RA), pergamentsbrev 15/1 1432 (SDHK nr 21708).

⁶ Se Lönnroth 1940, s. 181–182.

⁷ Retsö och Söderberg 2015, s. 6–8.

⁸ Bjurling 1962, s. 63–64.

uppenbarligen tillhörde länet åtminstone till år 1400, då det förlänades och inget tyder på att dess status var annorlunda 1433.⁹

Förläningen av Vendel år 1400 är symptomatisk för hur Uppsala län successivt inskränktes. I första hand berodde länets geografiska omfattning och dess förändringar på att behovet av ett stort och enhetligt kronoförvaltat Tiundalandslän troligen upphörde när drottning Margareta kommit i besittning av Stockholms slott när vitanernas blockad upphörde 1398. Under de följande tjugo åren bortförlänades även Hagunda och Rasbo, och Tiundalands övriga härader, inklusive kustområdena, låg då under andra slott (Almarestäket, Stockholm, Östhammar).¹⁰

Den fragmentering av det ursprungliga länet som alltså kommer till synes redan i början av 1400-talet fortsatte under loppet av århundradet genom förläningar av de enskilda häraderna i Tiundaland. Hagunda har uppenbarligen gått i förläning åtminstone sedan 1438, Ulleråker från 1457, Vaksala från 1451 liksom Norunda, men säkerligen tidigare, Våla från 1454, Rasbo redan 1435 och Oland 1448. Vad gäller Vendel föreligger inga andra uppgifter än att Vendels socken, den ena av häradets två socknar, gått i förläning från 1444, kanske tidigare. Tierp har dock i högre grad bibehållits under kronoförvaltning, vilket ökar sannolikheten för att detta förhållande rådde även 1433 inom ramen för Uppsala län. Under andra hälften av 1400-talet och i 1500-talets början sköttes uppbördens från Tierp av en kronans fogde.¹¹ Att själva kungsgården i Uppsala hela tiden varit kronans är tämligen givet men det är inte säkert att den hade något territoriellt län under sig. Det är i alla fall inte förrän 1501 som begreppet 'Uppsala län' återuppstår och en kunglig fogde omnämns.¹² Det kan då knappast ha omfattat mer än Ulleråker och Vaksala. Under vasatiden återuppstår ett uppsalalän under kungsgården som varit större än så men samtidigt något mindre än i början av 1400-talet; Ulleråker, Vaksala, Bälinge, Rasbo och Norunda har då ingått i länet.¹³ Inkomsterna från Uppsala stad förlänades ett antal gånger under andra hälften av 1400-talet, såvitt känt första gången 1458.¹⁴

När det gäller medeltida sifferuppgifter för länsräntan i de nämnda häraderna så är de mycket sporadiska. I 1413 års skattebok förekommer bara en enstaka uppgift om att varje bonde i Våla och Tierp betalade 10 öre i penningar.¹⁵ Därefter finns spridda uppgifter i 1497 års länsregister, i Hans Brasks länsregister från 1510-talet samt i några brev mellan mitten av 1400-talet och början av 1500-talet. Från Rasbo uppges i ett brev 1469 böndernas olika skattetitlar men inte hur mycket den totala räntan var.¹⁶ För Tierp uppges huvudskatten år 1456 vara 119 mark och 1510

⁹ Fritz 1973, s. 32–33.

¹⁰ Fritz 1973, s. 33.

¹¹ Retsö 2009, s. 105–114.

¹² Kung Hans till danska riksrådet 13/4 1501 (tryckt i Christensen 1912, nr 214; original i danska Rigsarkivet).

¹³ Dovring 1951, s. 232–237.

¹⁴ Retsö 2009, s. 108.

¹⁵ Bjurling 1962, s. 64.

¹⁶ RA C 32 [Greger Matssons jordebok] fol. 44v.

300 mark plus "hestanz peninga" på 50 mark samt stadgeskatt på 40 mark, sammanlagt 390 mark, vilket stämmer någorlunda väl med uppgifter från vasatiden (se tabell 2).¹⁷

Tabell 2: Ränteuppgifter för några härad i Uppland 1497–1541, mark

Härad / socken	1497	1512	1530–1533	1537	1539–1541
Ulleråker	60	-	63	63	163*
Vaksala	-	100	109	109	184*
Bälinge	-	200	197	197	261*
Norunda	-	320	312	200	263*
Oland	380	600	-	-	277
Våla	-	300	300	-	500
Västland	-	90	117	-	-
Rasbo	-	-	119	119	250*
Uppsala stad	-	200	-	-	-
Vendel	-	300	300	-	141
Tierp	-	-	300	-	435
Tegelsmora socken (Vendels härad)	-	160	160	-	116
Hällnäs socken	-	97	100	-	-
Valö socken	-	150	135	-	-

* = inkl skeppsvist om 27 mark, för Ulleråker 39 mark.

Not: Siffrorna för 1497 och 1512 samt för 1530–1533 (Ulleråker, Bälinge och Våla) och 1537 (Ulleråker, Vaksala, Bälinge, Norunda och Våla) gäller endast huvudskatt.

Källor: (1497): *Handlingar rörande Skandinaviens historia, Del 18: Nya handlingar rörande Skandinaviens historia, Del 8*, Stockholm 1833, s. 183, 189, (1512): Retsö 2009, s. 407–408, (1530–1541): Dovring 1951, s. 232–247.

Om man antar ett utvidgat Uppsala län – det vill säga förutom Ulleråker, Vaksala, Bälinge, Norunda, Oland, Våla och Västland även Rasbo, Vendel, Tierp, Uppsala stad och några ytterligare socknar – och lägger ihop tidigast tillgängliga ränteuppgifter från senmedeltiden och vasatiden uppnår man en summa av 2776 mark. Även om denna summa alltså är högst godtyckligt framtagen skulle den tillsammans med det höga generella skattetrycket under Erik av Pommern göra att 1433 års räkenskapers 4136 mark i sammanlagda utgifter ändå framstår som en inte orimlig summa för länets totala skatteintäkter. Minskningen av skatten under återstoden av 1400-talet skulle då motsvara ungefär en tredjedel av det tidiga 1430-talets skattenivå, vilket överensstämmer med den allmänna trenden under tiden efter Engelbrektupproret.¹⁸ Det kan inskjutas att inte ens alla utgifter tycks vara redovisade. Vid någon tidpunkt under sommaren har till exempel två läster råg skickats från Uppsala till Stockholm till fraktpriiset av en halv mark per läst, en typ av utgift som inte finns redovisad för andra försändelser dit. Det kan inte uteslutas att andra liknande kostnader också saknas.

¹⁷ RA Sturearkivet 588 a (SDHK nr 35711).

¹⁸ Retsö och Söderberg 2015.

I de fall där utbetalningarna är daterade kan man se ett tydligt årstidsbaserat mönster, särskilt när det gäller naturapersedlar; metaller, kött och höns samt trävaror överväger i vinterskatten medan andra byggvaror som tegel, kalk och näver tagits ur sommarskatten. Spannmål är relativt jämnt fördelat mellan årstiderna. Förmodligen speglar det arbetsfördelningen över året. Skogssarbete och transporter av fällda träd var till exempel lättare på vintern och byggnadsarbeten på sommaren. Av utgiftsredovisningen framgår också att kungsgården i Uppsala genomgick en ombyggnation eller renovering under året. Trävaror och lön till en murarmästare som byggde en ny skorsten i 'stuvan' till ett värde av nästan 14 mark gick dit.

De flesta uttagen ur sommarskatten skedde framförallt i augusti. Märkligt nog redovisas dock även för vinterskatten flera utbetalningar, framförallt av kött, under perioden maj-augusti, alltså kort innan slaktsäsongen började. Huruvida det är fråga om levande eller redan slaktade djur går inte direkt att avgöra, utom i vissa specifika fall, som till exempel då 'skållade höns' omnämns, och om de nøtdjur – 'tre färsk och ett rökt' – som förtärdes av Hans Kröpelin och den av kung Erik utsedde ärkebiskopen Arend Klementsson någon gång efter augusti, och de 114 lamm som i slutet av juli fördes från Uppsala varav 'tre dog på vägen'. Oavsett tidpunkt för konsumtion och utbetalningar tycks det alltså som om de insamlade vinterskattepersedlarna hölls fysiskt åtskilda från sommarskatten så att man visste vad man tog av. Den viktigaste slutsatsen man kan dra ur denna upplysning är dock att en del av naturautgifterna kan ha tagits ur liggande lager från föregående år, vilket betyder att inkosterna för 1433 kan ha varit lägre än utgifterna, och att utgifterna alltså inte speglar den sammanlagda årsräntan för länet.

Det framgår tydligt att en del av utgifterna utgjorts av återbetalning av lån. Det rör sig visserligen inte om mycket – drygt 15 mark – men en del av kontantbetalningarna som alldelvis tydligt inte varit löneutbetalningar eller betalning för naturaproducter skulle också kunna vara amorteringar på lån, som i så fall sammanlagt skulle uppgå till 250 mark ur vinterskatten och 106 mark ur sommarskatten. En del kontanta utbetalningar kan dock ses som rena transfereringar inom kronoförvaltningen; det gäller drygt 959 mark ur vinterskatten och 372 mark ur sommarskatten som sägs ha överlämnats till Jon Djäken Thomasson på Stockholms slott, förmodligen en underfogde till Hans Kröpelin där.¹⁹ I några fall har Hans Kröpelin själv mottagit kontanta pengar och han har även stått för inköp av råg ur egna medel, närmare bestämt i form av kläde, och således haft en fordran på länet. Av kontantsummorna att döma har det dock i de flesta fall rört sig om pengar han tagit till Stockholm snarare än om återbetalningar till honom av lån han själv stått för. Han sägs till exempel i slutet av augusti ha mottagit en exakt lika stor

¹⁹ Möjligent identisk med den Jon Djäken som omtalas som en kronans man på Nyköpings slott 1410, Fritz 1973, s. 22.

summa kontanter – 848 mark – som Jon Djäken Thomasson mottog i mitten av februari. Hursomhelst har eventuella lån alltså upptagits senast föregående räkenskapsår, och inget hindrar att lån upptagits även under räkenskapsåret 1433. Sådana transaktioner vet vi inget om eftersom några redovisade skatteintäkter från samma år inte finns bevarade. Men om så är fallet skulle det innebära ännu en indikation på att de 3977 mark som redovisas som utgifter inte motsvarat den totala länsräntan. I så fall skulle lånnet alltså ha gått med underskott.

Men det räkenskaperna otvivelaktigt visar är också att sådana underskott inte härrörde från uppsalalänets egen förvaltning utan från Stockholms slott. Att skatemedel gått dit framgår på flera ställen i räkenskaperna. Själva kungsgården i Uppsala hade vid det laget förlorat i betydelse och har knappast behövt ett så stort underhållsområde som ens Uppsala län i snäv bemärkelse utgjorde. Att Stockholms försörjningsbehov inte kunnat täckas av dess eget län utan varit beroende av länsinkomster från andra kronoförvaltade län är känt från senare perioder.²⁰ Inte mindre än 2030 mark i varor och pengar, alltså närmare hälften av de sammanlagda utgifterna, har sänts till Stockholm. Det talar alltså istället för ett ganska stort överskott för uppsalalänet som sådant, vilket ju är att vänta när det gäller ett slottslöst län i ett rikt jordbruksområde som centrala Uppland. Oftast sägs kort och lakoniskt att dessa försändelser skickats till Stockholm, men ett par gånger omnämns Jon Djäken Thomasson som mottagare i Stockholm.

Lokala omkostnader fanns naturligtvis också. Sammanlagt fyra vistelser i Uppsala är belagda under 1433 för Hans Kröpelin själv i räkenskaperna. Utgifter för hans personliga räkning under året uppgår till drygt 212 mark i pengar, hästfoder, kött och smör, inklusive kostnader för en resa i mars till Dalarna med ett okänt antal svenner till ett värde av 26 mark i livsmedel. Därtill kom utgifter för prominenta gäster. Vid distingen i februari hade han den kände danske riddaren och rikshovmästaren Erik Krummedike på besök och vid någon okänd tidpunkt efter augusti av ärkebiskop Arend. Vid någon tidpunkt befann sig också åtminstone strängnäs biskopen Thomas och den av domkapitlet valde ärkebiskopen Olof på kungsgården i Uppsala på Hans Kröpelins bekostnad. Själv uppehöll sig Hans Kröpelin i Uppsala sju nätter i mitten av augusti.²¹ Även Helgeandshuset i Uppsala fick lamm, får, smör och fläsk till ett värde av 66,5 mark.

²⁰ Hammarström 1956, s. 44 ff., 50 ff., 85 ff. m.fl. ställen; Retsö 2009, s. 18, 90 ff.

²¹ Se även SDHK nr 21998.

Karta över Uppsala län år 1433.

Hans Kröpelin

Hans Kröpelin är sannerligen en huvudperson i räkenskaperna och säkerligen en av periodens centralgestalter inom den kungliga förvaltningen. Han tillträdde som fogde på Stockholms slott någon gång efter 3 mars 1420, då Bo Djure ännu omnämns som stockholmsfogde, och före 25 juni 1420, då Kröpelin första gången omnämns i sin nya befattning. Han hade förmodligen i sin egenskap av Stockholmsfogde också en liknande position på Almarestakets slott.²² Han upprättihöll således under en period samtidigt fogdebefattningar i fyra fäderier, vilket visar i vilken hög grad kronoförvaltningen var centraliserad under Erik av Pommern. Han hade även varit fogde i två län 1419, då han var hövitsman på både Älvborgs och Bohus slott.²³

När han blev fogde i Uppsala län är dock okänt. Sannolikt är väl att han tillträdde sin post ungefär samtidigt som han blev fogde på Stockholms slott. I november 1429 var han i alla fall närvarande vid ett lagmansting i Bälinge härad i egenskap av fogde på Stockholms slott.²⁴ I samband med Stockholmsförlikningen mellan kung Erik och upprorsmännen på hösten 1435 lämnade Hans Kröpelin fogdeposten på Stockholm och bör senast då även lämnat fogdeposten i Uppsala för att istället bli hövitsman på Åbo slott i Finland, förmodligen i egenskap av fogde. Där stannade han fram till sin död i februari 1440. Även under sin tid i Åbo hade han samtidigt fogdeställning över flera län precis som han haft på västkusten 1419

²² [3/3–4/4 1420] RA B 16 [Lars Sparres tredje kopiebok] fol. 115r–v, Fritz 1973, s. 149.

²³ Fritz 1973, s. 67.

²⁴ SDHK nr 21263. Jfr även SDHK nr 19762.

och i Östsverige i början av 1430-talet, på Kastelholms slott på Åland och eventuellt i Kumogårds län i Satakunta.²⁵ Att han på detta sätt anförtroddes en ställning som överordnad fogde över så vidsträckta och ekonomiskt viktiga län förklarar dels hans fatala och kortvariga besök i Uppsala självt som utgiftsredovisningen visar, dels tyder det på ett stort förtroendekapital, något som även hans roll efter Stockholmsförläkningen 1435 tyder på.²⁶ Strängt taget borde kanske Hans Kröpelins år 1433 betraktas som ett slags skattesamordnare över alla kronoförvaltade län i Uppland och Gästrikland snarare än en fogde i de nämnda fögderierna. I praktiken bör de i räkenskaperna nämnda Tord Djäken och Jon Djäken Thomasson uppfyllt den vardagliga fogdefunktionen i Uppsala län respektive på Stockholms slott och i sin tur haft underfogdar till sin tjänst.

Editionsprinciper och kommentarer

Texten återges oförändrad med undantag av följande:

- (a) Användningen av stora och små bokstäver normaliseras i enlighet med modernt bruk. Rubriker markeras med fetstil.
- (b) Handskriften saknar interpunktion, men viss modern kommatering har införts för att underlätta läsningen.
- (c) Sidskifte följer handskriften, som här har getts sidnumrering. Ingen paginering finns i förlagan. Utgåvans text följer förlagans paragrafer, men markerar inte skillnader i styckeavstånd.
- (d) Förkortningar upplöses i fornsvenska ord och markeras med kursiv. Följande kan noteras:
 - Skrivaren brukar både -ir och -er. Vid upplösningar av förkortningar används i det följande -ir som standardform, då denna tycks vara den vanligare, om inte en annan form konsekvent är utskriven.
 - Måttenheten 'spann' skrivs ut både *spen* och *span* men har i upplösningar normaliseras till *span*.
 - De frekventa orden mz och thz upplöses *medh* och *thet*.
- (e) Skrivaren glömmer frekvent att göra skillnad mellan f och högt s. Detta har i utgåvan korrigerats utan att det anges.
- (f) *Stockholm* skrivs ofta med ett överflödigt förkortningstecken. Detta markeras i förekommande fall inte.
- (g) Handskriften är skadad i den övre marginalen, med textförlust som följd. Skada i förlagan betecknas med raka klamrar [...]. I de fall där suppleringar är möjliga kursiveras bokstäverna och sätts inom raka klamrar.

Rättelser, ändringar och luckor i handskriften anges i den kritiska apparaten. Kommentarer till ord, personer och platser återfinns i slutnoter.

²⁵ Retsö 2009, s. 83, 93, 301–303, 314, 320, 392.

²⁶ Retsö 2009, s. 83.

Utgåva

[s. 1]

Anno Dominj Mcdx[xxiii ...]^a Diekn vtgifwet aff Vpsala læ[n ...]^b Hans Køplins vegna forst aff vinterska[*tt aff*] redhapeninga¹ rento

Primo Jøns Firna vj marc iij øra ii ørtwghir for xij lest iii pund oc ii spen korn som kom til Stokholm om Katerine² oc j marc for iij skippund oc iii bismare³ pund hwmla som j then samma tiidh til Stokholm kom

Jtem x øra for lærppt som til hwmla sekkena kom

Jtem then firme som arana giordhe till Hanssens kaffaas⁴ vij øra

Jtem gaff Thordh for ena lest thiæro ix marc ther aff koma x twnnor till Stokholm oc twa fic herre Niils Riqwardsson⁵ som han hadhe lænt Hansse j fiordh

Jtem hwnradhe marc fic Henric Lang⁶ radhman j Stokholm om disting⁷ epter Hansses breff

Jtem attahwndradhefiratio oc viij marc anamadhe Jon Diekn Thomasson aff Thordh oppa Stokholm odhinsdaghin nest epter Sigfridi⁸

Jtem sloghos qwiit aff Sanbo atting⁹ iiij marc thy Hans hafwer wnt Sone Jonsson thera erwdh

Jtem fic Lydke oc Bent Jønsson som oppa Kopparberghit bo xvij marc som Hans badh faa them vppa et skippund koppar

Jtem annan tiidh fic Lydke oc Olaff Jacobsson som oppa Køpparberghit bo xvij marc som Hans badh fan them vppa et skippund koppar

Jtem anamadhe Hans sielff aff Thordh j Vpsala hwnradhe oc firatio marc om Reminiscere¹⁰

Jtem fic Jeppe Andersson viij marc j Hansses geld fori Forkarlaby¹¹

^a Här saknas återstoden av raden. För supplering av årtalat, se dateringen för sommarskatt på [s. 7].

^b Ca 8 tecken saknas.

[s. 2]

[... *so*]m Hans lente hano[*m*] om [...]

Jtem anamadhe Jon Diekn Thomasson aff Thordh vppa Stokholm j^{cxi} marc
oc x ørtwghir om Anuncionis¹²

Swa mykit korn hafwer Thordh vtgifwet aff Vpsala lææn anno pernotato
først *thet* till Stokholm ær kummit

Jtem fordhe Jøns Finne oc Niels Finne xij lest iii *pund* oc ij spen korn om
Katerine

Jtem fördhes *medh* slædha til Stokholm j vinters vij lest ær^a iij span *korn* aff
lænet

Jtem fördhe Eliff Pwke iiiii lestir malt om Margarete¹³ aff lænit

Jtem Lasse Goting ena lest malt eodem tempore aff lænit

Swa mykit hafwer Hans förrtert j Vpsala oc annars stadz ær wtgifwet vppa
Hans vegna som ekke ær kommet til Stokholm^b

Primo sic Jeppe Andersson ena lest *korn* j Hans geld for Forkarlaby

Jtem hustrv Kristin vppa Amwdzberge^{c,14} sic j *korn*^d epter Hansses breff^e
som han hænne skylloghir war

Jtem fortterdhe Hans j Vpsala j dalakarla reyso j thre nætir om Jnuocauit¹⁵
primo xxij span j brødh j lest malt j øol oc iij *pund* *korn* till sina
eghna hesta oc sina swena hesta

^a Sammolt fel för oc eller liknande.

^b Bokstaven t efter rättelse från k eller l, det andra o efter rättelse från l.

^c Amwdzbge ms.

^d Här saknas en mättenhet, troligen lest.

^e beff ms.

[s. 3]

Jtem fodhradhe H[ans ...]^a Thomas, biscop Olaff¹⁶ oc fler som tha j Vpsala
varo jx *pund* korn oc j span

Jtem Hansses eghna hesta som j Vpsala stodho j xi vikor som Eric stalswen
røktadhe fortærdhe v *pund* korn

Jtem om Assumptionis Marie virginis¹⁷ var Hans j Vpsala j viij næter tha
fortærdhis x *pund* malt oc v *pund* miøl

Summa alir alt xxvijj lestir korn malt oc miøl oc v *pund* j span etcetera^b
thefta forskripna ær alt aff lænit^c

Swa mykit malt, rwgh oc hwete haffwer Thordh köpt till Hansses bwehoff
oc sænt till Stokholm *medh* skip forskrifwet aar

Primo xiij lest oc vi span rwgh hær aff köpte Thordh ij lester oc ii *pund* for
thw halff stykke blat klædhe som Hansse till hørdhe oc for x lestir
gaff Thordh viij marc for hwarie lest oc for ena lest gaff Thordh xi
marc oc for j lest gaff Thordh v marc

Jtem for ena lest hwethe xij marc

Jtem viijj lestir oc j *pund* malt aff köptis viij lestir oc i *pund* hwarie lest for
xii marc oc ena lest for ix marc

Thetta alt forskrifwna^d ær sænt till Stokholm oc antwardhet Jan Diekn epter
thy j hans book findz oc peningarna sum ther ær fore gifwet sta
skrifne j sommar skattenom vtgiff

Wtgifft aff hamp anno prescripto

Primo ij skippund hamp sænde Thordh til Stokholm *medh* Niils j
Hammarby¹⁸ om Thomo apostoli¹⁹

Jtem fic Jwsse j Ælwakarlaby iiiij *pund* hamp till fiskeriit

^a Här saknas återstoden av raden.

^b Troligen så.

^c Bokstaven l efter rättelse.

^d farskrifwa ms.

[s. 4]

[...] *V*]psala lœn anno eodemP[*rimo*] ij^clxx skallat²⁰ hœns sændes til Stokholm mot jwlen oc vi hara oc xii
vilhœnsJtem fördhe Jœns j Vestby²¹ aff Oland xcvijj hœns

Jtem fic Thordh Hansse j Sko klostir vi hara oc iijj vilhœns

Jtem om fastaganger²² sændis til Stokholm j^c skollat hœnsJtem tha Hans war j Vpsala om Assumptionis fordis j^c xii hœns

Aff æg wtgift

Om Philippi et Jacobi²³ sænde Thordh til Stokholm thry twsend æg

Wtgift aff jern

Primo iiii fat jærn fördhe Sigfridh j Linalundom²⁴ til Stokholm om Oculi²⁵Jtem j lest iærn færdhe Jwsse Jwansson til Stokholm om Erici²⁶Jtem wtgift^a aff tymbrektJwsse Jwansson haffuer ført xi^cxl taghbrædhe til Stokholm om Philippi²⁷Jtem Anders j Ærsætrom^{b,28} ij^c takbrædhe oc ij^c tymbr om EriciJtem Eliff Pwke xx takbrædhe til Stokholm vppa malt oc rwg thakt om
Vrbanus²⁹Jtem Anders j Ærsætrom færdh j^c xx stokkatymbir oc xxx botnbrædhe om
EricjJtem Pædhar j Myrtsio³⁰ som boor oppa Værendo³¹ fördhe j^c tymbir oc v
stokka oc^c lxx bothnbrædheJtem kom^d til then nya stofwa j konunzgardhin xl stokkar^e oc^f xlvi takbrædhe
oc xxijj batnbrædhe

Wtgift aff sthiæro

Primo om Oculi sænde Thordh til Stokholm ena lest thiæro medh Laurens j
Vflunge³² oc hans selskap^a wgift ms.^b Bokstaven m infogad över raden.^c o ms.^d kon ms.^e Föregås av ett utstruket sl.^f o ms.

[s. 5]

- Jtem om Philippi et Jacbi fördh[*e Thor*]dh^a sielff th[*it*]^b medh sin eghin baat
x tw̄nar thiāero
- Jtem fic herre Niils Riqwardsson twa tw̄nar thiāero som han hadhe lont
Hansse j fiordh
- Jtem til Ærentwnakyrkio³³ iiiii tw̄nar thiāero som Thordh togh til läns j
fiordh til Hasses^c behoff
- Jtem om Assumpcionis togh Hans sielff j Vpsala iiiii tw̄nar thiāero
- Jtem tymbrekt aff Tensta sokn oc Lenbo³⁴ sokn vnte Hans Eric Jönsson
- Jtem tymbrekt aff Vlleraker³⁵ oc Vaxald³⁶ vnte Hans Thordh Diekn til sina
bygning
- Jtem karmestare j³⁷ Vala gyerdhe^{d-37} tw stor kar hwart aff xiiij tw̄nar til
Elwakarlaby at salta lax vti oc twa skopar som koma til Stokholm
- Wtgift aff lamb^e
- Primo sändis til Stokholm medh Jøns j Lifstenssarabodom³⁸ j^cxlviii lamb
xxxv gammal faar jn crastino Laurencii³⁹
- Jtem Laurens j Rikkabodhom⁴⁰ kördhe til Stokholm lxx lamb oc j gammalt
faar
- Jtem Iapir j Veskinge⁴¹ j^cxiiij lamb oc iij blifwe dödh j wæghen jn profesto
beati Jacobi
- Jtem thesse tre bönder Mattis j Agnareby⁴², Lasse j Benareby⁴³, Niclis⁴⁴ j
Rotaberg⁴⁵ kördhe til Stokholm xiiij faar oc j^cxxvii lamb
- Jtem Thordh til Helghandzhwsit xii lamb
- Jtem fortærdis tha Hans war j Vpsala om Assumpcionis xxi lamb oc ii lamb
togh Hans medh sik bort
- Jtem fortærdis tha bispoc Arend⁴⁶ war i Vpsala medh Hans xii lamb
- Wtgift aff laghafaar⁴⁷ anno sub eadem
- Primo ffortærdis tha Hans var j Vpsala oc herre Eric Krymmmediik⁴⁸ viij faar

^a Sannolikt så; här saknas ca 6 tecken.

^b Möjligent så; eventuellt saknas fler tecken vid radslut.

^c Så för väntat Hansses.

^d Sannolikt så; bokstaven e svärläst (efter rättelse).

^e Bokstaven l skriven som ett b.

[s. 6]

Jtem t]ha H[ans o]c Er[ic] Krymmedike war j Vpsala om disting
før[th]ærdhis iij faar

Jtem till Heliandzgillet kom vii faar

Jtem tha Hans war j Vpsala om Assumptionis fortærdis iij faar oc ii hadhe
Hans borth *medh* sik

Jtem kom til Stokholm l gammal faar

Jtem tha Hans war j Vpsala oc bycop Arend fortærdis viij faar oc iij faar
fik bicop Arend

Jtem fic Olaff Jngemwndsson vi faar

Wtgift aff laghanøth⁴⁹

Primo tha Hans war i Vpsala oc Krømmedike^a fortærdis tw nøth^b

Jtem tha *herr* Eric Krymmedike war j Vpsala j disting fortærdis et nøth

Jtem tha Hans war j Vpsala om Assumptionis fortærdis tre kør oc en oxa
swa godh som twa kør

Jtem fic Olaff Jngemwendsson iii kør

Jtem ffortærdis tha Hans war i Vpsala oc bycop Arend iii fersk nøth oc et
røkt

Jtem fic bycop Arend ij nøth

Wtgift aff skipwist⁵⁰ flesk oc smør

Primo tha Hans war j Vpsala oc *herr* Eric Krymmedike fortærdis v *pund*
smør oc ix *pund* flesk

Jtem tha Krymmædike war j Vpsala om disting fortærdis ii *pund* smør o iij^c
flesk

Jtem til Heliandzgille vi *pund*^d flesk x *pund* smør

Jtem fördh Jwsse Jwarsson til Stokholm xix skippund oc vi bismarepund
flesk om Corporis Christi⁵¹

Jtem om Margarete fördhe Jwsse Jwarsson til Stokholm iij skippund flesk
oc xij twnnar smør j ix twnnar aff them waro støtte j xvij *pund* oc j
tre twnnar aff them waro støtte vti xvij *pund* j hwaria twnna

^a Föregås av ett överstruket kym.

^b Bokstaven n efter rättelse.

^c Här efter ett uteglömt pund.

^d Över raden och här insignerat.

[s. 7]

Jtem fortærdis tha Hans war [j Vpsala ...]^a pund flesk oc xi pund smør

Jtem om Advincula Petri⁵² fordhe Jwsse Jwarsson til Stokholm viii twnnar
smør j hwaria twma xviii pund oc iiiii skippund flesk

Jtem tha biscop Arend war j Vpsala medh Hanis fortærdis xiii pund smør

Suma aff smør xix skippund oc xvijj pund smør

Suma aff flesk xxv skippund oc ij pund flesk

Anno Domini Medxxxij^o wtgift aff sommarskat

Primo gaff Tordh ij^c marc oc ij marc for xi lestrir rwgh, v pund oc ij span
rwgh oc ena lest hwete oc for viij lestrir malt oc j pund malt oc ther
for owan^b köptis for klædhe ii lestrir rwgh oc ii pund rwgh oc klædhit
hördhe Hans til

Jtem fic Tordh Hansse pa Stokholm xc v marc aff Veslandha sokn oc
Herman Diekn v marc *Corporis Christi*

Jtem Thetta alt forskrifna rwgh, hwete oc malt fördis alt til Stokholm medh
skip ther for gaff Thordh føre til frakt j marc for hwario lest

Jtem gaff Thordh xijj ora for ii twnnar thiæro om Laurencii⁵³ han kom til
Stokholm

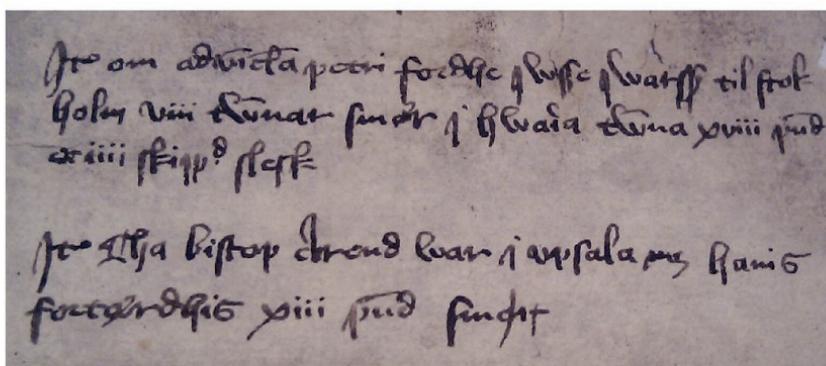
Jtem for twa twnnar thiæro xijj ora han kom til Stokholm

Jtem fic Mikel Knwtsson skipman j^cx marc om Assumptionis som Hans
badh^c faa honum

Jtem for wilbradh⁵⁴ oc fersk fisk xijj ora oc j solidis om Assumptionis

Jtem x ora for ii^c hwetebrödh om Assumptionis

Jtem x ora for j^c storbighare⁵⁵ ferska om Assumptionis

Folioreg. 52, [s. 7] (utsnitt), Danska Rigsarkivet.

^a Resten av raden saknas.

^b Föregås av ett överstruket w.

^c Bokstaven h över raden och här insignerad.

[s. 8]

[... *h*]afwom iii marc j Vpsala om Assumpcionis

Jtem fic Stenshaghen⁵⁶ vii marc som Hans badh fa honom^a om Assumpcionis

Jtem anamadhe Hans aff Thordh j Vpsala viii^c xlijiij marc odhinsdaghin nest
epthr Assumpcionis⁵⁷

Jtem gaff Thordh for xii^c tighel v marc

Jtem for ena lest oc ii twnnar kalk xii øra

Jtem gaff Thordh for iij^m næuer til the nya stofwo xijj øra

Jtem mwramæstaren som then skorsten vpmwradhe j then forskrifna^b stofwo
ji marc

Jtem gaff Thordh x marc for viij^c kør

Jtem fic *herr* Anders Johannis⁵⁸ prebendatus Vpsalum x marc som Hans
badh^d fa honum

Jtem fic *herr* Hans syslaman lxxxii marc som Hans skreff^e Thordh til om
Mathei Ewangeliste⁵⁹

Jtem Hakon Tordhsson, Thordz swen, anwardadhe Jon Thomasson vppa
Stokholm iij^c lxxij marc manadaghin nest for Natuitate Marie⁶⁰

Jtem tha Hans war j Vpsala oc bycop Arend gaff Thordh for xiiiij vilhøns
xiiii ørthogir oc for fersk fisk xi øra oc for j^c hwetebrødh v øra

Jtem slo qwit iiij marc j Sanba atting j Aland for Sona Joanssons ærwid

Jtem fic Thordh Hansse j Arnøø xxxviij marc oc ij øra in profesto beate
Birgitte^{f,61}

Jtem j Arnøø fic Thordh Hasse xx marc som Jwsse Mørk⁶² til hørdhe aff
Vpsala

^a Troligen så; slutet på ordet svärläst p.g.a. slitage.

^b Det första r över raden.

^c Föregås av ett överstruket a.

^d Föregås av ett överstruket h.

^e skrff ms.

^f Föregås av ett överstruket virginis.

¹ Jfr Söderwall suppl.: *redho* 2: 'reda, kontant'.

² 25 november.

³ Jfr Söderwall: *bismara mark*: 'mark, skålpond'.

⁴ Ett slags båt, se Söderwall: *kaves*.

⁵ Nils Rikardsson, kanik i Uppsala, se Hedberg 2014, s. 237–238.

⁶ Henrik Lange, tysk rådman i Stockholm; se de Brun et al. 1915–1918, s. 93 (nr 83).

⁷ Om det *disting* som ägde rum i Uppsala i slutet av januari eller under februari månad, se Nordberg 2006.

⁸ 15 februari; onsdagen efter inföll 1433 den 18 februari.

⁹ Upplösningen är osäker men sannolikt avses Sandbo åtting, Oland; se DMS 1:4, s. 189.

¹⁰ 8 mars.

¹¹ Forkarby, Bälinge socken, se DMS 1:3, s. 46 ff.

¹² 25 mars.

¹³ 20 juli.

¹⁴ Amsberg, Stora Tuna socken.

¹⁵ Första söndagen i fastan; 1433 inföll denna den 1 mars.

¹⁶ (Ärke-)Biskop Olof Larsson, se SBL XXVIII, s. 134–136.

¹⁷ 15 augusti.

¹⁸ Hammarby i okänd socken.

¹⁹ 21 december.

²⁰ Jfr Söderwall *skalda*: 'att skälla, speciellt vid slakt av fjäderfä'.

²¹ Väsby, Alunda socken; se DMS 1:4, s. 218–219.

²² Jfr Söderwall *fastoganger*: 'fastans ingång'; 1433 inföll denna den 25 februari.

²³ 1 maj.

²⁴ Lärlunda, Vaksala socken; se DMS 1:4, s. 194.

²⁵ 15 mars.

²⁶ 18 maj.

²⁷ 13 september.

²⁸ Oidentifierad ort. Möjligens avses Alsättra i Bro socken.

²⁹ 25 maj.

³⁰ Oidentifierad ort. Möjligens avses Mörtsunda i Ljusterö socken. De administrativa gränserna mellan Värmdö och Ljusterö tycks ha varit något oklara under senare tider; jfr Lagerstedt 1973, s. 6.

³¹ Värmdö, Värmdö skeppslag.

³² Uvlunge, Viksta socken, se DMS 1:3, s. 203–204.

³³ Årentuna kyrka; se DMS 1:3, s. 210.

³⁴ Lena socken.

³⁵ Ulleråkers härad; se DMS 1: 2, s. 36–133.

³⁶ Vaksala härad; se DMS 1:2, s. 134–246.

³⁷ Vallsgärde, Gamla Uppsala socken; se DMS 1:2, s. 203.

³⁸ Lissarbo, Tierps socken; se DMS 1:4, s. 71.

³⁹ 11 augusti.

⁴⁰ Rickebo, Östervåla socken; se DMS 1:4, s. 135.

⁴¹ Väskinge, Ekeby och Alunda socknar; se DMS 1:4, s. 219.

⁴² Okänd ort. Möjligens är detta en felskrivning och avser Ragnarby, Dannemora socken (jfr DMS 1:3, s. 138).

⁴³ Bennarby, Dannemora socken; se DMS 1:3, s. 133.

⁴⁴ Niklas i Roteberg satt 1429 11/5 i häradsnämnden, se SDHK nr 21159.

⁴⁵ Roteberg, Bälinge socken; se DMS 1:3, s. 64.

⁴⁶ Arend (Arnold) Klementsson, biskop i Bergen, tillsatt som ärkebiskop i Uppsala 1433–34 av Erik av Pommern som hade motsatt sig domkapitlets val av Olof Larsson som ärkebiskop. Om denna konflikt se Söderlind 1932 och Losman 1970, s. 166–177.

⁴⁷ Jfr Söderwall *lagha far*: 'får som enligt lag bör erläggas i skatt'.

⁴⁸ Erik Krummedike, d.y., se Gillingstam 1952, s. 366, n. 87.

⁴⁹ Jfr Söderwall *nötalagh*: 'erläggande av skatt som utgår i nötkreatur'.

⁵⁰ Jfr Söderwall *skipvist*: 'skeppsproviant'.

⁵¹ 11 juni.

⁵² 1 augusti.

⁵³ 10 augusti.

⁵⁴ Jfr Söderwall *villebradh*: 'vildstek, vilda djurs kött'.

⁵⁵ Jfr Söderwall **storbikare*: 'stor bågare, om bågares innehåll'. Det är oklart vad detta åsyftar.

⁵⁶ Möjligen den Hans Stenhamn som i Stockholm 1429 (SDHK nr 21113) utfärdar ett brev för en morgongåva till sin hustru och som 1444 skänker egendomen Rickeby till Sko kloster (se Alstrin 1728, s. 22).

⁵⁷ 15 augusti; 1433 inföll onsdagen efter den 19 augusti.

⁵⁸ Anders Johansson, prebendat vid S:t Eriks prebenda, se Hedberg 2014, s. 290–291.

⁵⁹ 21 september.

⁶⁰ 8 september; 1433 inföll måndagen före den 7 september.

⁶¹ 6 oktober.

⁶² Möjligen identisk med den Jösse Mörk som fick kung Eriks frälsebrev 1416 1/9 (SDHK 18800).

Källor och litteratur

Handskrifter

Köpenhamn, Rigsarkivet

Folioreg. 52

Stockholm, Riksarkivet

B 16

C 32

Stora pergamentsbrevsamlingen

Sturearkivet

Tryckt litteratur

Alstrin, Eric 1728: *Monasterium Sko in Uplandia*. Diss., Uppsala.

Bjurling, Otto 1962: *Das Steuerbuch König Eriks XIII: Versuch einer Rekonstruktion*, Lund.

de Brun, F., et al. 1915–1918: *Stockholms rådhus och råd* 2, Stockholm.

Christensen, William (utg.) 1912: *Missiver fra Kongerne Christiern Is og Hans's tid, Bd 1: Missiver fra den danske Kongefamilie*, København.

DMS = *Det medeltida Sverige*, Stockholm 1972–.

Dovring, Folke 1951: *De stående skatterna på jord 1400–1600*, Lund.

Fritz, Birgitta 1973: *Hus, land och län: Förvaltningen i Sverige 1250–1434* 2, Stockholm.

Gillingstam, Hans 1952: *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden*, Stockholm

Hammarström, Ingrid 1956: *Finansförvaltning och varuhandel 1504–1540: Studier i de yngre Sturarnas och Gustav Vasas statshushållning*, Uppsala.

Handlingar rörande Skandinaviens historia, Del 18: Nya handlingar rörande Skandinaviens historia, Del 8, Stockholm 1833.

Hausen, Reinhold (utg.): *Finlands medeltidsurkunder, Del 2: 1401–1430*, Helsingfors 1915.

Hedberg, Britt 2014: *Uppsala stifts herdaminne IV:2*, Uppsala

Kumlien, Kjell 1955–1977: "Hans Kröpelin", i: *SBL XXI*, s. 658–661.

Lagerstedt, Torsten 1973: *Den civila lokalförvaltningens gränser 1630–1952*, Stockholm.

Losman, Beata 1970: *Norden och reformkoncilierna 1408–1449*, Göteborg.

- Lönnroth, Erik 1940: *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige: Studier över skatteväsen och länsförvaltning*, Göteborg.
- Nordberg, Andreas 2006: *Jul, disting och förkyrlig tideräkning. Kalendrar och kalendariska riter i det förkristna Norden*, Uppsala.
- Retsö, Dag 2004: ”Sturearkivet: En senmedeltida brevsamling”, i: *Arkiv, samhälle och forskning*, s. 53–76.
- Retsö, Dag 2009: *Länsförvaltningen i Sverige 1434–1520*, Stockholm.
- Retsö, Dag 2018: ”Livsmedelsförsörjning och näringsstandard på Västerås slott 1517–1520”, i: *Scandia* 84:2, s. 37–58.
- Retsö, Dag 2019: ”Sturearkivets väg till Danmark”, i: *Historisk Tidsskrift (Danmark)*, s. 25–58.
- Retsö, Dag och Söderberg, Johan 2015: ”The late-medieval crisis quantified: Real taxes in Sweden, 1320–1550”, i: *Scandinavian Journal of History* 40:1, s. 1–24.
- SBL = *Svenskt biografiskt lexikon*, I–, Stockholm 1928–.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven* (sok.riksarkivet.se/sdhk).
- Söderlind, Nils 1932: ”Striden om Uppsalas ärkebiskopsstol åren 1432–1435”, i *Kyrkohistorisk årsskrift* 32, s. 1–104.
- Söderwall = Knut F. Söderwall: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 1–2. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 27, Stockholm 1884–1918; *Supplement*, Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 54, Stockholm 1925–1973.

III

Språkväxling och språkval i senmedeltida religiösa handskrifter

Roger Andersson¹

Inledning

Med rätta har boktryckarkonsten betraktats som en viktig faktor för framväxten av standardiserade skriftspråk medan de språkliga normerna under den föregående periodens mer dynamiska handskriftskultur inte var lika fasta, åtminstone inte när det gäller folkspråkliga texter. Just de medeltida skrivarnas roll för språkutvecklingen är förmodligen större än vad man gärna tänker sig, särskilt mot bakgrund av den efterhängsna schablonbilden av skrivare som enbart kopister. I inledningen till boken *Scribes as Agents of Language Change* (2013) talar utgivarna om detta förnyade intresse bland sociolinguister som:

[...] a shared interest in the potential for sociolinguistic investigation of historical textual sources

Syftet är att:

[...] improve our knowledge of how language change can be driven through writing – specifically through the engine of the scribal pen (or reed or quill or stylus) – rather than speech alone²

En särskild aspekt av språkförändring gäller hur språken uppträder i samspel med eller i kontrast mot andra språk, hur språken står i kontakt med varandra. I senmedeltidens svenska skriftkultur är ju fornsvenskan som bekant endast ett av flera språk (främst latin och medellågtyska, men även i någon utsträckning finska³) som används, och de inbördes styrkeförhållandena och användningsområdena mellan dem växlar över tid. Ett tacksamt källmaterial för undersökningar om en

¹ Arbetet är utfört inom ramen för projektet *Text till tiden. Medeltida texter i kontext – då och nu*, vilket bedrivits med stöd från Riksbankens Jubileumsfond och Kungl. Vitterhetsakademien.

² Wagner, Outhwaite, Beinhoff 2013, s. 3.

³ Se nu senast Blomqvist 2017.

sådan typ av språkkontakt erbjuder de så kallade samlingshandskrifterna, i modern teoretisk diskussion oftare *multitextbok* i anslutning till engelskans *Multiple-Text Manuscripts*.⁴ Det som E. Huizinga i boken *Science Translated. Latin and Vernacular Translations of Scientific Treatises in Medieval Europe* (2008) skriver om detta för medicinska medeltidshandskrifter är lätt överförbart till ett flertal andra generer:

Bi- or multilingualism is the rule rather than the exception for the medieval manuscripts in which the medical and surgical texts have come down to us. In fact, it occurs far more frequently than is often realised. We rarely meet a codex with only vernacular or only Latin texts.⁵

Den språkförändring som står i fokus vid studiet av sådana tvåspråkiga artefakter är inte av strukturell natur. I stället handlar det om det värde eller prestige ett visst språk tillmäts i en bestämd kommunikationssituation. Många av sådana värderingar har rötter långt tillbaka i traditionen, men mycket förändras också, och detta med accelererande fart, under perioden fram till de standardiserade skriftspråken. Det finns alltså en sociolinguistisk dimension av språkförändring som är avläsbar i den medeltida handskriftskulturen.

The spread of Christianity established Latin in most European countries as the language of religion, education, and culture and frequently resulted in a multilingual, often diglossic situation with Latin as a prestigious High language coexisting with one or more vernacular languages of low(er) status.⁶

Men språken växlar även på lägre nivåer och det är inte ovanligt att vi även i de medeltida skriptorien ser prov på två- eller flerspråkighet i en och samma text eller till och med i ett och samma yttrande. Detta är ett mycket stort forskningsområde i sig, och även om man begränsar sig till det man brukar kalla *kodväxling* i den medeltida handskriftskulturen finns ett betydande, till stora delar obeaktat, källmaterial.

Vi har redan nämnt att det finns en social aspekt av sådan språkväxling och av valet av språk i en given kommunikationssituation. Om vi övergår till fornsvenskan i relation till det allestädes närvarande medeltidslatinet kan man enklast uttrycka det så att folkspråkets status ökar successivt vilket visar sig i att fornsvenskan blir allt mer standardiserad och erövrar fler domäner (eller generer) vilka tidigare medierats genom latinet.⁷ Detta är naturligtvis endast relevant för de generer eller texttyper där

⁴ Till exempel Nyström 2009; Gumbert 2004; Arvidsson 2017.

⁵ Huizinga 2008, s. 430.

⁶ Schendl 2012, s. 521.

⁷ Situationen varierar i hög grad mellan olika folkspråk. Redan under den fornengelska perioden hade engelskan uppnått ett slags ”elite status” vilket skilde den från ”folk language or a language of the people” (Knight 2018, s. 40). Frågan om varför olika folkspråk börjar användas i skrift vid olika tidpunkter, till exempel norskan tidigare än svenska, är inte tillräckligt undersökt.

två språk över huvud taget används. Lagar, krönikor, hövisk epik är exempel på texttyper som i stort sett alltid uttryckts på fornsvenska. Undantagsvis finns det intressanta exempel på språkväxling även i sådana genrer, men det är alltså inte de som står i fokus här.

Detaljerna kring en sådan domänutvidgning är emellertid inte utredda och det är också svårt att formulera några generella hypoteser om drivkrafterna bakom utvecklingen. Det behöver inte påpekas att en viktig faktor är den gradvis ökande läs- och skrivkunnigheten och nödvändigheten för fler grupper i samhället att bli en del av den allmänna skriftkulturen, men härförutom kan det finnas andra faktorer, mer eller mindre genrespecifika eller situationsbundna, som kan spela roll i de enskilda fallen. Det kan till exempel röra sig om presentationsform (skriftligt eller muntligt), åhöraranpassning och annat. Sådana resonemang kan tillämpas även på mindre språkliga enheter än den hela texten. Genom att presentera ett urval autentiska exemplar på språkväxling på olika nivåer, hämtade från utgivna handskrifter på Uppsala universitetsbibliotek, hoppas jag kunna belysa frågan ytterligare och också precisera hypoteserna om språkväxlingens orsaker. Jonas Carlquist sammanfattar på ett utomordentligt sätt undersökningens utgångspunkt:

Man kunde välja att skriva en handskrift eller en text på svenska eller latin och detta val var medvetet. Kanske är inte alltid valet logiskt för oss men det var det för medeltida skrivare och läsare.⁸

Som kommer att framgå av materialredovisningen bör vissa typer av språklig samförekomst beskrivas som resultat av *språkval* medan andra bättre fångas in i begreppet *språk-* eller *kodväxling*. Det är min avsikt att tala om *språkval* främst då olika (enspråkiga) texter eller kortare stycken som placeras intill varandra på något sätt interagerar, medan *språkväxling* i stället typiskt uppträder inom en och samma text, helst av samma skrivare.⁹

Tidigare forskning

Inte många forskare har systematiskt studerat frågan om språkval i fornsvenska handskrifter och här skiljer sig det svenska materialet inte från det internationella. Mark Sebba, en av de internationella auktoriteterna på området, säger:

⁸ Carlquist 2005, s. 28.

⁹ Att texter på olika språk står intill varandra i en handskrift är i sig knappast ett språkkontaktfenomen; texterna bör dessutom stå i någon form av dialogiskt förhållande till varandra: "The mere juxtaposition of two speakers of different languages, or two texts in different languages, is too trivial to count: unless the speakers or the texts interact in some way, there can be no transfer of linguistic features in either direction. Only when there is some interaction does the possibility of a contact explanation for synchronic variation or diachronic change arise." (Thomason 2010, s. 31–32). Det är min förhoppning att de exemplar jag valt uppfyller sådana krav.

To say that written multilingual discourse in under-researched is an understatement.¹⁰

På text- och genrenivå bör de olika uppsatserna i volymen *Den medeltida skriftkulturen i Sverige. Genrer och texter* (Larsson m. fl. 2010) framhållas. Där finns också talrika referenser till annan relevant forskning i just dessa frågor. En visserligen kort men inte desto mindre teoretiskt väl förankrad och idérik studie med många internationella utblickar är Jonas Carlquists nyss aktualiseringade artikel ”Den fornsvenska handskriftens bilinguala karaktär” (2005). Givna utgångspunkter för Carlquist är de stora företrädarna inom *orality/literacy*-forskningen med namn som Michael T. Clanchy, Walter Ong, Alastair J. Minnis och andra. Patrik Åström har helt nyligen (2018) gjort ett försök till en ”totalinventering av alla handskrifter med både svenska och latinska texter” och lyfter fram ett par intressanta och tidigare foga uppmärksammade exempel på språkväxling i laghandskrifter.¹¹ Oliver Blomqvists avhandling *Flerspråkighet eller språkförbistring? Finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526*¹² har ett betydande intresse, inte minst för att den presenterar ett tidigare knappast undersökt material. På den internationella arenan har stor uppmärksamhet riktats mot fenomenet att skrivare växlar mer eller mindre fritt mellan språken. En utmärkt sammanfattning av den internationella forskningen om kodväxling i medeltidshandskrifter fram till omkring 2011 ges i boken *Code-Switching in Early English* (2011). Tonvikten ligger på den äldre engelskan men mycket av det som tas upp har generell räckvidd. Föreliggande arbete har inte ambitionen att bidra till den teoretiska diskussionen inom historisk sociolinguistik utan är mer praktiskt inriktat på tidigare utgivet material. Det finns dock mycket sådan forskning med relevans för ämnet, som till exempel flera bidrag i boken *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (2012). Olika aspekter på medeltida (även svensk) flerspråkighet behandlas i boken *Aspects of Multilingualism in European Language History* (2003).

Språkväxling i predikomanuskript har tilldragit sig ett särskilt intresse. Siegfried Wenzels *Macaronic sermons. Bilingualism and preaching in late-medieval England* (1994) var visserligen inte först men möjligen mest inflytelserik. I synnerhet Wenzels typologi för att beskriva olika typer av folkspråkliga (här medelengelska) inslag i latinska predikomanuskript har vunnit viss genklang.¹³ Från

¹⁰ Sebba 2012, s. 1.

¹¹ Åström 2018. Åström hävdar att det enda svenska exemplet på ”äkta språkblandning” återfinns i en text som benämns *Contrarietates legisteriorum novi et antiqui* (f.ö. oklanderligt utgiven i Åström 2016, s. 107–118); detta är ett mycket intressant belägg men långt ifrån det enda, vilket bland annat visas i denna studie.

¹² Blomqvist 2017.

¹³ Wenzel 1994, s. 17–22. Wenzel urskiljer tre olika typer: *a elements* är ”glosses, technical terms, translations of themes and of Latin authorities, and vernacular sayings”; *b elements* är English words, phrases, clauses, periods, or paragraphs that serve as divisions, subdivisions, or distinctions”; *c elements* är sådana där ”the writer’s thought moves forward without glossing, quoting, translating, or announcing a coming development, but it does so in a way that switches back and forth between Latin and English in the middle of the sentences. The English material [...] thus forms syntactically integrated parts of bilingual prose sentences.”

det engelska språkområdet kan vidare nämnas flera studier av Alan J. Fletcher (2009 med fylliga referenser) och Holly Johnson's grundliga arbete *The Grammar of Good Friday. Macaronic Sermons of Late Medieval England* (2012). Det mig veterligen senaste bidraget till denna forskning är Hans-Jochen & Regina D. Schiewer: 'Opera mixta – Deutsch-lateinische Mischpredigten. Überlieferung und Funktion' (2017) som också innehåller många principiellt viktiga ställningstaganden och referenser till tidigare viktig tysk, fransk och italiensk forskning som jag inte haft möjlighet att referera här. Schiewer & Schiewer sammanfattar sin undersökning om medeltidspredikningar med tyskt-latinskt blandspråk på ett sätt som skulle kunna gälla även för motsvarande fenomen i det svenska materialet:¹⁴

Die Entstehung von gemischtsprachlichen Texten zum praktischen Gebrauch in der Seelsorge ist ein Reflex der Zweisprachigkeit der Seelsorger. Die BasisSprache der Seelsorger ist Latein, aber die Aufgabe der Verkündigung und der Seelsorge in der Volkssprache nötigt sie, auch den *sermo vulgaris* zu benutzen. Das Ergebnis sind *opera mixta*, die die Sprachmischung nicht als stilistisches bzw. rhetorisches Mittel nutzen, sondern allein der pastoralen Praxis verpflichtet sind.

Som en direkt utlöpare av detta intresse arrangerades på våren 2018 konferensen *Understanding Multilingual Sermons of the Middle Ages. Forms, Methodologies, and Challenges* i Wien av Jan Odstrcilik.¹⁵

Även på svenska område finns viss forskning på predikomaterialet. Med tonvikt framför allt på så kallade *vokabler* (eller *glossor*) publicerade den nederländske skandinavisten Arend Quak två mycket grundliga och värdefulla studier av användningen av svenska i två latinspråkiga handskrifter i C-samlingen: "Fornsvenska glossor och satser i Uppsala universitetsbiblioteks hs C 321" och "Om det fornsvenska språkmaterialet i Cod Ups C 213".¹⁶ På ett allmänt plan menar Quak att dessa fornsvenska tillägg står i samband med hur en latinsk modellpredikosamling omvandlas till en muntligt framförd förkunnelse på folkspråket. I en artikel från 1995 när Börje Tjäder liknande resultat och anför dessutom några mycket intressanta exempel på fornsvenska ordspråk eller uttryck relaterade till vidskepelse eller trolldom, vilka läggs till mitt i en latinsk text.¹⁷ I en kortare artikel från 1992 studerade jag användningen av latin i några predikohandskrifter i övrigt utskrivna på fornsvenska eller forndanska.¹⁸ Jag fann där att i det fåtal fall där latinet används har det vanligen någon av fem olika

¹⁴ Schiewer & Schiewer 2017, s. 317.

¹⁵ En antologi med föredragen från denna konferens förbereds för publicering.

¹⁶ Quak 1976, 1983.

¹⁷ Tjäder 1995.

¹⁸ Andersson 1992.

funktioner: 1) namn på ovanliga eller främmande företeelser och tekniska termer av olika slag; 2) rubriker, delrubriker eller numreringar (ofta i marginalen); 3) citat från kyrkliga auktoriteter, i normalfallet omedelbart följs av en översättning till fornsvenska; 4) predikningarnas *thema* (det bibelcitat som tas till utgångspunkt för predikans disposition) eller inledningsorden till dagens evangelietext; 5) skrivarens egna anteckningar eller instruktioner till exempel om hur ett visst ämne skall utvecklas eller var i handskriften mer relevant material kan finnas. Att sådana texlement står på latin i en folkspråklig predikan är mycket vanligt, ja helt normalt, och känt även från andra språkområden än de nordiska. I anslutning till Schiewer & Schiewer (2017) behandlas de inte i det följande som exempel på språkblandning.¹⁹ En av de handskrifter Quak studerade (C 321, UUB) är skriven av den inflytelserike predikanten och generalkonfessorn i Vadstena Clemens Petri. I en festskriftartikel gick jag vidare med en annan av dennes predikomanuskript (C 308, UUB).²⁰ Jag ville dock fokusera även på textavsnitt av större omfang än de enskilda ord eller fraser som Quak hade behandlat. Det visade sig att fornsvenskan i den huvudsakligen latinska kontexten kunde användas exempelvis för predikans *thema*, för en auktoritet citerad i början av predikan eller för centrala begrepp relaterade till textens struktur (delvis samma element alltså som där latinet används i en fornsvensk kontext, se ovan), för den korta evangelieförklaring (eller delar därv) som ibland föregår den egentliga predikan över söndagarnas evangelier, eller för andra mindre texter av olika slag tillagda efter själva huvudtexten, som till exempel böner.

Ett ovanligt tydligt exempel på mer eller mindre slumprälig språkväxling i det svenska materialet gäller en så kallad *lingula* (om termen se nedan) i en vadstenahandskrift. Anteckningen lyder: "hustru sigrid byfogatins af sudercöpung är i korenom bak idhert altare et affectat vos loqui".²¹ Jag nämner det här eftersom det på ett utmärkt sätt illustrerar den genuina tvåspråkighet som nog kännetecknade åtskilliga aktörer inom flera senmedeltida skriftbruksmiljöer. I anslutning till François Grosjean kan vi tala om att en skrivare befinner sig i ett slags "bilingual mode".²² I vissa fall kan en sådan språkväxling inne i en mening – och där det alltså inte handlar om översättning av ord eller fraser – resultera av att en predikan eller ett föredrag nedtecknats direkt efter det muntliga framförandet. Sådana så kallade *reportaciones* är inte helt ovanliga i material från andra länder men utomordentligt sällsynta i svenska källor. Håkan Hallberg har dock i ett par arbeten studerat en samling tvåspråkiga predikningar i Vadstenahandskriften C 392.²³ Med

¹⁹ Om motiveringar av sitt val av undersökningsmaterial skriver Schiewer & Schiewer 2017: "Nur in diesen Texten liegt eine Sprachmischung vor, die über die Bibel- und Autoritätenzitate, einzelne Interpretamente und Termini technici hinausreicht, nur hier bildet das Lateinische eigenständige syntaktische Abschnitte, die unübersetzt zusammen mit den volkssprachlichen Teilen homogene Einheiten die bilden" (s. 299–300).

²⁰ Andersson 2006.

²¹ C 564, fol. 98/99; citrat efter MHUU 6, s. 26–27.

²² Grosjean 1997, s. 168: "[B]ilinguals find themselves in a bilingual language mode in that they are communicating with bilinguals who share two (or more) languages [...]."

²³ Hallberg 1995, 1997.

utgångspunkt i olika faktorer, som till exempel uppgifter om predikantens namn eller kalendariska förhållanden relaterade till Vadstenaprästernas predikonskyldighet, presenterar Hallberg en hypotes om att de av honom undersökta predikningarna i själva verket är exempel på nedtecknade autentiska predikningar på svenska av en åhörare.

... dass es sich um Mitschrift eines Zuhörers handelt.

Man muß wohl hier annehmen, daß der Schreiber wirklich selbst diesen Ausdruck in der Volkssprache gehört hat²⁴

Hallbergs bärge arbeten innehåller många sådana exempel på språkväxling. Detta är taget från en predikan hållen av Acho Iohannis den 20 november 1429:

6^m est, quod debes esse **narradogher** et colligere **smulunar** mentis
et diuiciarum de **allo thino liffuerne**, et disponere ad honorem Dei,
vt Deus finem omnis vite tue sicut et principium optineat.²⁵

De svenska inslagen bör därför ses som rester av den svenska språkiga predikan, inflytna i åhörarens på latin i största hast gjorda anteckningar. Det finns åtskilligt fler sådana exempel i de transkriptioner som Håkan Hallberg ställt till förfogande för projektet *Vadstenabrödernas predikan*.²⁶ Nedanstående presenteras utan längre kontext med fokus enbart på språkväxlingen

2^a virtus est cum **blomstradh** fuit; est, quod fuit **ful** cum **allom nadhom**, quia habuit plenitudinem graciarum (C 392, fol. 187r)

non statim consensit sicut Eua angelo, sed premedi<ta>bat diligenter,
nec **twekadhe hon** sicut Zacharias (C 392, fol. 187v)

Ett specialfall är då latin används för att undanhålla viss information för en icke-latinkunnig publik eller grupp av läsare. Ett ofta anfört exempel är de tre kapitel ur Bok 1 av Birgittas Uppenbarelsen som i huvudhandskriften av den fornsvenska texten återges på latin eftersom dessa kapitel (47–49) innehåller grav prästkritik, något som kunde dra vanära över prästerskapet; ett slags censur således.²⁷ Att det fanns en stor medvetenhet om att språken var mer eller mindre lämpade att uttrycka olika typer av innehåll till olika kategorier av åhörare framgår av en skrivelse från 1450-talet från domkapitlet i Linköping till Vadstena kloster. Kapitlet beklagar sig över att klosterbröderna angräppte det sekulära prästerskapet och dess laster i sina predikningar. Om detta måste göras, bör det ske på latin och på en lämplig plats och

²⁴ Hallberg 1995, s. 106.

²⁵ C 392, fol. 265r; citerat efter Hallberg 1997, s. 31.

²⁶ Transkriptionerna finns tillgängliga i projektets transkriptionsbank.

²⁷ Se mest utförligt Wollin 1992; även Andersson 2014, s. 25–26, 257–265.

inte i de vanliga predikningarna på folkspråket, då ju detta kan inverka menligt på folkets förtroende för prästerskapet.²⁸

Utgångspunkter: Predikningar på två språk

Den undersökning som presenteras nedan behandlar uteslutande handskrifter tillkomna i kyrkliga miljöer och rör språkval på flera olika nivåer. I några fall står hela texter i en handskrift på ett av språken medan hela kontexten i övrigt är uttryckt på det andra. I andra fall rör det sig om mindre stycken eller passager på fornsvenska som antingen integrerats i en latinsk text eller tillagts i anslutning till en sådan, till exempel före, efter eller i marginalerna. Det kan också röra sig om enstaka ord som antingen tillagts mellan raderna eller i marginalerna eller till och med inne i en mening eller sats.

Exemplen är till största delen tagna ur predikosamlingar. Det finns flera anledningar till detta. Ett skäl är att predikningar är den enskilt största textgenren i de medeltida handskrifterna i Uppsala universitetsbiblioteks så kallade C-samling; en betydande del av denna samling består i sin tur av resterna från det gamla klosterbiblioteket i Vadstena. Det intrikata samspelet mellan muntligt och skriftligt i de homiletiska genrerna gör det vidare sannolikt att vi här kommer att se fler prov på att språken samvarierar än i andra genrer. Den kyrkliga latinska skriftspråkskuluren möter och interagerar med en muntlig och folkspråklig kommunikativ verklighet. Ambitionen här är att inte endast redovisa olika exempel på hur språken interagerar, utan att hela tiden relatera resultaten till de handskriftskontexter i vilka språkväxlingen uppträder. Det blir därvid nödvändigt att för de enskilda fallen så långt detta är möjligt resonera om texternas funktion i ett vidare perspektiv och att aktualisera frågor om källor och kulturinfluenser. En viktig poäng är också att samtliga diskuterade fall (utom ett) är tidigare utgivna och i princip aldrig behandlade i forskningen.

Det är viktigt att påpeka att detta är en studie av skriftbruket i miljöer som redan kännetecknas av en hög grad av vana vid och förtrogenhet med skrift och läsning. Då jag då och då aktualiseras dikotomin muntligt/skriftligt handlar det snarast om via vilket medium (tal eller skrift) som texter kommununiceras till sina åhörare. Det är följaktligen inte fråga om övergången från ett samhälle kännetecknat av i huvudsak muntlig kommunikation till ett skriftbaserat samhälle, en mer generell, och oftast äldre, övergång som beskrivits av många *literacy*-forskare. För att låna ett begrepp som är centralt i M. T. Clanchys klassiska studie *From Memory to Written Record* skulle man kunna säga att de skriftmiljöer jag studerar är sådana som redan har eller kännetecknas av en utvecklad *literate mentality*.²⁹

Som ytterligare introduktion till resultatredovisningen vill jag redovisa några principiellt viktiga frågor aktualisrade av tidigare forskning. Skälet till att dessa exemplen diskuteras så pass utförligt är att jag vill belysa några centrala aspekter av

²⁸ Brevet är utgivet i Höjer 1906, s. 48–49; se vidare Andersson 2001, s. 26–27.

²⁹ Clanchy 1979, 2:a uppl. 1993, del. II.

hela frågekomplexet som även kommer att få betydelse för de följande analyserna av det utgivna materialet. Jag kommer således att i någon mån problematisera dikotomin muntligt/skriftligt, och särskilt folkspråkets förment tätare koppling till den första dimensionen och latinets till den senare. Jag kommer även att förhålla mig till frågan om de inbördes statusrelationerna mellan folkspråket och latinet. Inte sällan betraktas folkspråket som mer instabilt än latinet och därmed mindre lämpat att mediera en auktoriserad textavfattning. Stämmer detta? Ett tredje skäl är att jag vill åskådliggöra den metod jag förespråkar för att förklara språkvalen, nämligen vikten av att studera i vilket sammanhang studieobjektet uppträder. Vilka är källorna? Vad kan vi göra för antaganden om textens kommunikationssituation? Vilket är syftet? Om vi inte förhåller oss till sådana frågor minskar möjligheterna att få en förståelse för texternas kommunikativa funktioner eller om orsakerna till valet av språk. Svaret på frågan om varför man blandar språk är därför inte enkelt eller självklart, och en liknande slutsats når Schiewer & Schiewer:

Eine allgemeingültige Antwort ist nicht möglich, aber den ersten Baustein eines Erklärungsmodells bieten Entstehung, Überlieferung und Funktion dieser Predigten.³⁰

Jag inleder alltså med en diskussion av några texter som redan behandlats i tidigare forskning. I de första exemplen står en fornsvensk text – en predikan eller en predikorelaterad text – mitt i en samling som i övrigt uteslutande är skriven på latin. Uppsalahandskriften C 4 är enligt handskriftskatalogens uppgifter både skriven och bunden i Vadstena kloster.³¹ Det rör sig om en teologisk samlingshandskrift vars innehåll är tydligt franciskanskt präglat med författare som exempelvis Franciskus och Bonaventura. Det finns sammanlagt fem fornsvenska texter i boken: En skrivelse om kyrkstölder utfärdad av biskop Nils Hermansson i Linköping, avsedd att läsas upp för allmogen,³² en dikt om jungfru Marias fem fröjder och visan *Den signade dag* eller ”dagvisan”,³³ den allegoriska dikten ”Mik mötte en gamul kerling”³⁴ och så slutligen den här aktuella predikan, utgiven av Hans Ronge (1993). Predikan står på fol. 194r–199r som andra text i en *libellus* som sträcker sig fram till fol. 256v. Den står insprängd mitt i en utläggning på latin om de sju dödssynderna. Synbarligen har avskriften av den senare texten avbrutits och senare återupptagits. Inga predikningar finns i den omedelbara kontexten. Ronge förklrar den svenska språkdräkten med att textens publik sannolikt varit klostertystrar; han antar vidare att texten utgår från en latinsk predikoförlaga, dock utan att ha funnit eller aktivt eftersökt någon sådan.³⁵ Han diskuterar heller inte tillkomstsituationen

³⁰ Schiewer & Schiewer 2017, s. 303.

³¹ Se handskriftbeskrivningen i MHUU 1 (1988), s. 51–59.

³² Se SDHK 13468.

³³ Dessa båda är utgivna i Klemming 1881–1882, s. 172.

³⁴ Utgiven i Geete 1900–1916, s. 43–44.

³⁵ Ronge 1993, s. 53.

vidare eller i vilket sammanhang predikan kan ha framförts. Det går dock att precisera iakttagelserna med utgångspunkt i predikans *thema*, nämligen *Hodie scietis quia veniet dominus et mane videbitis gloriam eius* (Exod. 16:7; citatet ges på latin i den i övrigt fornsvenska texten). Det sägs nämligen i texten själv att den versen sjungs som invitatorium till den aktuella dagens matutin: ”thessa sama ordh wardho siongin for inuitatorio J dagh J matutinis.”³⁶ Detta stämmer överens med den gängse liturgin för juldagens vigilia, vilket i sin tur betyder att predikan har hållits eller varit tänkt att hållas på julafenton. Eftersom det citatet inte förekommer i systrarnas egen liturgi, *Cantus sororum*, blir det svårt att upprätthålla hypotesen om Vadstenasystrarna som primärpublik.

I samma häfte som Ronges utgåva ingår även en studie av mig där tre olika texter ur två olika handskrifter ederas och diskuteras: en predikan i Vadstenahandskriften C 389 (UUB) och två homiletiska texter som ingår i handskriften A 107 (KB).³⁷ Den första av dessa är avsedd för söndagen efter Trettondagen och utgår från ordet *Cum factus esset Iesus annorum duodecim* (Luc. 2:42), som är inledningsorden till den dagens evangelieperikop. Predikan står på fol. 70r–72v som enda fornsvenska text i en samling med blandade söndags- och helgonpredikningar (*sermones varii*). Skälet till att just denna står på svenska är inte uppenbart. I utgåvan påpekar jag att trots att texten är skriven i Vadstena bör den inte tolkas som en inomklosterlig angelägenhet. Snarare har den varit avsedd för lekfolk, möjligen som en god representant för Vadstenaprästernas predikan *ad populum*.³⁸ Till detta bidrar den talspråksinfluerade stilten, de folkliga motiven och innehållet i övrigt som tydligt inriktar sig på lekfolk.

Handskriften A 107 har tillhört franciskanernas konvent i Stockholm, dit den skänktes år 1488 av konventets inte obekante *gardian* Kanutus Johannis, som i sin tur hade fått den av en konventsbroder. Innehållet är mestadels predikningar men även texter av andra slag förekommer, såsom bibeltexter och utdrag ur en *exemplasamling*. Förutom de här studerade homiletiska texterna innehåller A 107 på slutet ett par korta, hittills utgivna, böner på svenska. Med ledning av innehållsliga faktorer, det genomgående tilltalet *kæreste fædher oc brøder* och de omgivande texterna antog jag att texterna ”bör betraktas som ett slags övningsöversättningar eller övningspredikningar” för bröder i Stockholmsfranciskanernas konvent på Gråmunkeholmen.³⁹ Den första texten (fol. 19v) är en kort predikoliknande förklaring av (delar av) evangeliet om den rike mannen och Lasaros (Luk. 16:19–31), avsedd för den första söndagen efter Trefaldighet. Det hänvisas uttryckligen till ett muntligt framförande:

³⁶ Ronge 1993, s. 44.

³⁷ Andersson 1993b.

³⁸ Andersson 1993b, s. 9.

³⁹ Andersson 1993b, s. 21.

Swa som wi læsom aff hurv han gyorde medh lazuro then fathigha
manen och spetælske som i førre opta hafua hørth bæther en jach fram
föra kan...⁴⁰

Strax före detta stycke (fol. 17r) står en predikan på latin över samma perikop och omedelbart före (fol. 18r–19r) en avbruten predikan till S:t Martin. Det ligger nära till hands att konventsbrodern utnyttjat den tomma skrivyta på versosidan av fol. 19 som uppstått till att med utgångspunkt i motsvarande latinpredikan på fol. 17r fästa på papper hur han tänker sig att gestalta sin folkspråkliga förkunnelse. Den andra, något längre, texten (fol. 20v–21r) är en översättning av Matt 18:15–22, en evangelietext som i liturgin kopplas till tisdagen efter den tredje söndagen i fastan. Detta evangelium står även på latin på omstående sida. Den fornsvenska översättningen är utvidgad med ett homiletiskt ramverk och innehåller liknande hänvisningar till predikosituationen som den första texten.

Den tidigare nämnde Hans Ronge publicerade år 1998 en utgåva av ett *exemplum* på fornsvenska om S:t Andreas, taget från den kända hagiografiska standardboken *Legenda aurea*, i Vadstenahandskriften C 181 (fol. 170v–171r).⁴¹ Texten står i slutet av en hel samling predikoexempla på latin. Till detta kommer i samma handskrift två helgonpredikningar till respektive S:t Nikolaus (fol. 296v–298r) och Marie avlelses fest (*Concepcionis Marie*, fol. 298r–300v). Dessa båda står omedelbart efter en samling söndagspredikningar på latin. Det finns indikationer på att handskriften medförläts till Vadstena av klosterbrodern Ericus Johannis, som inträdde år 1478, men Ronge menar att sannolikheten är större att den faktiskt skrivits i klostret (s. 76). Texterna bör enligt honom ha använts i predikoverksamheten inför en publik bestående av ”klostertystrar eller lekmän” (s. 64). Predikan till S:t Nikolaus utgår från temat *Beatus est dives qui inventus est sine macula* (Syr. 31:8). Ett närmare studium ger vid handen att detta är ett inte helt ovanligt *thema* i medeltida helgonpredikningar; det kan användas för olika namngivna helgon eller med mer allmän eller obestämd syftning. I det jämförelsematerial som stått mig till buds har jag inte sett det som *thema* till någon Nikolauspredikan och det har därför inte gått att spåra någon förlaga. Det står emellertid klart att texten baserar sig på det hagiografiska och liturgiska materialet om S:t Nikolaus. Mirakel ur vitan anförs, liksom ett flertal citat ur liturgin. Ett fördjupat studium av den andra predikan, den till Marie avlelse, visar att texten är en fornsvensk bearbetning av en predikan ursprungligen författad av en Gilles Charlier⁴² (tidigare attribuerad till Jean Gerson), som levde 1390–1472 och skall ha varit verksam som bland annat *magister sacre theologie* vid universitetet i Paris. I klosterbiblioteket fanns åtminstone två äldre uppteckningar av en latinsk traktat

⁴⁰ Andersson 1993b, s. 23.

⁴¹ Ronge 1998.

⁴² Kaluza 1971. Denne Gilles uppträder ibland även under namnet Aegidius Carlerii.

över samma tema (med koppling till konciliet i Konstanz).⁴³ En sådan traktat kan möjligen ha tjänat som utgångspunkt för Ericus Johannis predikan.

Frågan som aktualiseras av de nu refererade exemplen är varför dessa enstaka texter står på fornsvenska mitt i en latinsk kontext. Man tänker sig gärna – som till exempel Ronge – att det är en enkel fråga om publikanpassning: texter på svenska var avsedda för dem som inte behärskade latin (leksfolk, klostertystrar) medan latinet användes i texter riktade till präster eller andra lärda personer. De senaste decenniernas omfattande forskning om den medeltida predikan har problematiserat sådana enkla samband. Åtskilliga av de bevarade predikosamlingarna har karaktären av modellpredikningar, ett slags utgångspunkt eller materialsamling som sedan kunde omvandlas till en faktisk predikan på olika folkspråk.⁴⁴ Forskningen har framhållit i hur hög grad åtminstone Vadstenabrodernas predikan *ad populum* var beroende av sådana, ofta internationellt spridda, volymer.⁴⁵ I en skriftspråkskultur som den i Vadstena var latinet det språk man normalt använde som dokumentationsspråk: inte bara när man bearbetade en utländsk modell eller förlaga, utan sannolikt även när man själv författade mer självständigt. Det var inte heller ovanligt att man i efterhand redigerade en på folkspråket hållen predikan till en genomarbetad och stabil textgestalt på latin som kunde bevaras i klostrets bibliotek. Sådana förhållanden kan i vissa fall leda till den något paradoxala situationen att de texter som är mest representativa för brödernas predikan *ad populum* är de som finns bevarade på latin, inte de folkspråkliga, trots att predikan alltså hölls på folkspråket. Förhållandet har mest tydligt påtalats av David d'Avray:

Where, then, are the popular sermons of the medieval friars? The consensus of reliable scholars who have worked in the field is that such sermons have survived in very large numbers, but in Latin. At first sight this seems paradoxical.⁴⁶

I princip är detta en återspeglings av ett fenomen välbekant från andra och äldre sammanhang:

The fact that a statement is recorded in a certain language does not mean that it was originally made in that language. Latin had served traditionally as the common medium of literacy in a multilingual and predominantly oral society.⁴⁷

Det finns inget självklart svar på varför en vanlig söndagspredikan, som den i C 389, tvärtemot det vanliga bruket står på fornsvenska. Även denne anonyme predikants alster på latin har en väldigt personlig och väckselikenande ton. Kanske kan man tänka sig att predikanten just för denna dag ville ha en färdig text förberedd

⁴³ C 15, fol. 1r–10v; C 326, fol. 314r–327r

⁴⁴ Det bör dock även framhållas att dessa i sin tur ursprungligen kan återgå på autentiska predikningar vilka redigerats till samlingar avsedda för spridning.

⁴⁵ Se till exempel Andersson & Borgehammar 1997; Andersson 2001; Hedlund 2007.

⁴⁶ D'Avray 1985, s. 93.

⁴⁷ Clanchy 1993, s. 206.

i god tid, eller att han i efterhand fört in en predikan han själv var särskilt nöjd med. Franciskanernas evangelieförklaringar i A 107 har säkert förts in som ett slags övningstexter och vittnar på så vis om den interna inskolningen i ett franciskankonvent. Denna handskrift har ett heterogent innehåll med många oavslutade texter och inskott. Man kan säga att den är ett i högsta grad levande bruksdokument och vi kastas direkt in i en pågående textpraktik. De tre predikningarna i C 4 och C 181 är alla avsedda för några av kyrkoårets största fester, då man kan förmoda att predikanterna ville vinnlägga sig om att framstå som så skickliga predikanter som möjligt. Nikolausfesten den 6 december följdes omedelbart av Marie avlelse den 8 december. Uppgiften att predika i Vadstena kloster fördelades mellan de tretton prästbröderna enligt ett visst system och den som hade i uppdrag att predika på dessa dagar var möjligen angelägen om att inte behöva förmedla sin förkunnelse *ex tempore*, utan mer eller mindre kunna utgå från en skriven text. Med en sådan tolkning skulle den svenska språkdräkten bli ett slags ”autenticitetsmarkör” med direkt koppling till en muntlig undervisningssituation.

Det finns andra faktorer som indikerar en förändring i synen på svenska i relation till latinet. Det normala för tidens religiösa litteratur är att citat från kyrkliga skriftställare som citeras som auktoriteter eller stöd för det som sägs i texten ges på latin även om texten i övrigt är avfattad på fornsvenska. Vi ser otaliga exempel på det, till exempel i de medeltida postillorna. Här ges citaten först på latin varefter de omedelbart översätts. Att citaten ges på latin i texter som i övrigt är skrivna på latin är närmast självklart, men det finns åtminstone något enstaka exempel på hur en latinpredikan hänvisar till en kyrklig källa på fornsvenska. Det fall jag tänker på är ett citat ur det under senmedeltiden mycket spridda arbetet *Meditaciones vite Christi*, som brukar hämföras till ”Ps.-Bonaventura”, men som möjligen kan vara sammanställt av en Johannes de Caulibus. I en långfredagspredikan på latin av Acho Iohannis (C 335, fol. 254v–257v) anförs ett citat ur kap. 67 av dessa *Meditaciones* vilket förefaller vara taget från den fornsvenska översättning som är utgiven av Klemming.⁴⁸ Samma citat återanvänts sedan av Achos något yngre ämbetsbroder Jacobus Laurencii i en av dennes predikningar (C 313, fol. 207r–211r).⁴⁹

Dessa *Meditaciones* var en mycketiktig text för fromhetslivet i klostret och utdrag ur texten användes tillsammans med annan liknande litteratur vid systrarnas bordsläsningar. Ett skäl till att Acho Iohannis i sin predikan använde sig av den fornsvenska versionen kan ha varit att det inte fanns någon latinsk version att tillgå i klosterbiblioteket. Vi har i alla fall ingen kännedom om någon sådan förrän Ericus Johannes inträde i klostret år 1478 och då bland annat medförde handskriften C 202, där den latinska texten finns (fol. 108r–170v). Men skälet kan också vara att den fornsvenska versionen åtnjöt samma auktoritet som normala latinska källtexter i

⁴⁸ Klemming 1860.

⁴⁹ Se härom Andersson 2003, s. 108.

referensbiblioteket. Huvudhandskriften till den fornsvenska versionen av *Meditaciones* är Mh 20 (LUB), från ca 1420, men betydande delar av texten (bland annat kapitel 67) finns även i lektiehandskriften A 3 (fol. 55v–57v), förmodligen direkt kopierade från lundahandskriften.⁵⁰ Acho Iohannis korta citat ur kapitel 67 förhåller sig tämligen fritt till de övriga uppteckningarna men det finns starka skäl som talar för att Acho använt sig av en fornsvensk källa till sitt citat och inte fabricerat översättningen *ad hoc*. Det karakteristiskt efterställda promomenet i *modhir min* liksom de förhållandevis ovanliga orden *offrit* och *omkelika* förekommer såväl hos Acho som i övriga handskrifter. Förhållandet ger oss en direkt inblick i hur det i praktiken gick till vid författandet eller kompilerandet. Man gick till referensbiblioteket, letade upp det man behövde och integrerade det i det sammanhang man för tillfället arbetade med. Att man därvid utan kommentar tar en fornsvensk text visar tydligt hur de olika versionerna levde sida vid sida utan, åtminstone inte i detta fall, tydlig skillnad i status eller teologisk auktoritet.

Undersökningen

Jag övergår nu till att redovisa resultaten av min egen undersökning. Sammantaget omfattar den trettiofyra fall av språkväxling eller funktionellt betingade språkval på olika nivåer. Ambitionen har varit att ta med en betydande del av det tidigare utgivna fornsvenska materialet i C-handskrifterna, men självfallet finns det åtskilligt som inte medtagits eller fått plats.⁵¹ Urvalet bör betraktas som representativa exempel som underlag för mer generella slutsatser om språkväxlingens orsaker. Med ledning av i vilka genrer och med vilka hypotetiska funktioner dessa exemplen uppträder har jag grupperat dem i sju olika grupper: 1) Texter relaterade till predikoverksamheten 2) Latinsk teologi i fornsvensk gestalt 3) Brev 4) Privata meddelanden 5) En normerande text 6) Praktisk användning och 7) Performativa texter. Det behöver knappast påpekas att gränsdragningen varit svår och att det för flera exemplen skulle gå att argumentera för en inplacering i någon av de övriga grupperna. När det gäller vokabler (ingår i grupp 1) är materialet endast ett urval; betydligt fler fall finns i flera olika Vadstenahandskrifter men här har jag nöjt mig med några exemplen ur C 314 och C 355. En del av exemplen utgörs av så kallade lingulae, det vill säga inbundna mindre pappersbitar med påskriven text. Nästan alla sådana är i materialet hämtade från handskriften C 312, en handskrift som skrivits i Vadstena och på ett ställe bär dateringen 1449. Materialet listas inledningsvis med beläggen sorterade efter handskriftssignum, därefter kommenteras exemplen i enlighet med grupperingen i sju olika typer. I Ex. 1–4 rör det sig om avsnitt eller kortare texter på latin i en folkspråklig kontext. I samtliga övriga fall är förhållandet det omvänta, det vill säga ord, fraser, avsnitt eller smärre texter på fornsvenska i en latinsk kontext.

⁵⁰ Carlquist 2007, s. 208. Handskriften Mh 20 har visat sig vara utskriven av Lars Finvidsson, som var kanik och notarius publicus i Linköping (Andersson 2018).

⁵¹ Endast ett av de diskuterade exemplen är tidigare utgivet (Ex. 33) i en äldre och föga spridd publikation (Lindberg 1923).

- 1–4. C 56, fol. 275v–276v, 278v, 279r–v, 282r–283r. Språkväxling i en postilla.
5. C 195, fol. 1v–2v. Handledning för pilgrimer.
6. C 251, fol. 14av–15r. Om människans värdighet.
7. C 274, fol. 106r–v. Böner till Katarina av Vadstena.
8. C 312, försättsblad. Läs boken!
9. C 312, försättsblad. Vardagligt meddelande mellan bröder
10. C 312, lingula. De tre vise männen.
11. C 312, lingula. Brevfras.
12. C 312, lingula. Anonym skrivelse.
13. C 312, lingula. Bordsbön.
14. C 312, lingula. Slutet av ett exemplum.
15. C 312, lingula. Andliga råd.
16. C 312, lingula. Öppna brev.
17. C 312, lingula. Från syster till moder.
18. C 312, lingula. Verkstaden.
19. C 312, fol. 131r. Bibliskt ordspråk.
20. C 312, lingula. Varning för skvaller.
21. C 312, lingula. Katarina av Alexandria.
22. C 312, lingula. Ett klagobrev.
23. C 312, fol. 321v. De sju budbärarna.
24. C 312, fol. 324r. Föreskrifter för lekbröder.
25. C 312, fol. 324v. Ett sant gott.
26. C 313, lingula. En tvist.
27. C 314, fol. 64v–70r. Predikan av Jacobus Laurencii.
28. C 322, fol. 313v. Andegåvorna på Pingstdagen.
29. C 355, fol. 2r. Vokabler i evangelieutläggningen.
30. C 363, fol. 1v. Tungans synder.
31. C 385, fol. 294v. Att bygga på fast grund.
32. C 406, fol. 11v. Från broder till broder.
33. C 420 fol. 23v–24v. Dödsmässor.
34. C 449, fol. 115v–117v. Böner till Marias sorger.

Hur dessa exempel fördelar sig på de sju grupperna framgår nedan. I en separat källbilaga meddelas transkriptioner av samtliga behandlade exemplen i nummerordning.

1. Texter relaterade till predikoverksamheten (Ex. 1, 2, 3, 4, 10, 14, 21, 23, 27, 28, 29, 31)
2. Latinsk teologi i fornsvensk gestalt (Ex. 6, 19, 20, 25, 30, 33, 34)
3. Brev (Ex. 11, 16, 22)

4. Privata meddelanden (Ex. 8, 9, 12, 15, 17, 26, 32)
5. En normerande text (Ex. 24)
6. Praktisk användning: (Ex. 5, 18)
7. Performativa texter (Ex. 7, 13)

1. Texter relaterade till predikoverksamheten

Ex. 1–4. Språkväxling i en postilla

I motsats till övriga exemplen i genomgången är det i de fyra första, ganska långa, exemplen fråga om latinska texter eller textinslag i en folkspråklig (fornsvensk eller forndansk) kontext. Exemplet är hämtade ur den handskrift som i Uppsala universitetsbibliotek har signum C 56 och vars folkspråkliga delar utgivits i serien *Svenska medeltidspostillor* som band 3.⁵² Denna handskrift liksom dess uppbyggnad, språk och textparalleller har tidigare behandlats framför allt av Johannes Brøndum-Nielsen och Roger Andersson.⁵³ Alla fyra exemplet står i samma del av handskriften, den som av Brøndum-Nielsen 1959 benämns H. Postillan innehåller till största delen predikningar till kyrkoårets söndagar och de fall som här diskuteras uppträder i eller i anslutning till predikningar till 16:e t.o.m. 20:e söndagen efter Trefaldighetssöndagen.⁵⁴ För att förstå orsakerna till dessa förhållanden har det varit nödvändigt att närmare undersöka källorna. Det har inte gått att återföra de aktuella texterna till en enda källa, men åtminstone två av dem (Ex. 1 och 4) företer, för övrigt i likhet med flera övriga homilier i postillan, avsevärd likheter med dominikanbrodern och sedermera biskopen i Genua Jacobus de Voragine (död 1298) samling *sermones de tempore*.⁵⁵ Denne, möjligen mer känd för sin hagiografiska standardkomplilation *Legenda aurea*, har även författat samlingar med modellpredikningar som fick mycket stor spridning i hela Europa under senmedeltiden. I de här aktuella predikningarna är det varken fråga om översättningar eller ens parafraser; även de insprängda latinstyckena förhåller sig lika fritt till källan. I stället har kompilatorn plockat ut olika delar ur källorna (Jacobus har ofta flera predikningar till varje söndag) och klätt dem i den nordiska språkdräkten. Det kan inte uteslutas att en eller flera andra samlingar med latinska modellpredikningar har använts, men detta har inte kunnat fastslås med säkerhet. Som källor omnämns bland annat *glosa* (Ex. 3 och 4) som kan åsyfta flera olika texter; ett flertal citat från kyrkofäderna förekommer, i ett par tillfällen som det förefaller medierade via yngre källor.

Ex. 1. Två sidor på latin i en predikan till 16:e söndagen efter Trefaldighet. Predikan inleds på fornsvenska med en parafraserad version av evangelietexten till

⁵² Klemming 1893.

⁵³ Brøndum-Nielsen 1959; Andersson 1993a, s. 67–70, 148–155. Se även MHUU 2 (1989), s. 18–19.

⁵⁴ De aktuella folkspråkliga texterna är utgivna i Klemming 1893, s. 383–394. Helt i linje med det normala bruket i Svenska fornsvrifsällskapets tidiga utgivning har inte de insprängda latinstyckena medtagits eller ens kommenterats i utgåvan. Om dessa se översiktligt Andersson 1993a, s. 166–171.

⁵⁵ Som jämförelsetext har använts Jacobus de Voragine: *Sermones de tempore*. Davent, R. Paffroed 1483 (opagineras).

denna söndag om hur Jesus botar en änkas son i Nain (Luk. 7:11–16). Sex ting skall enligt denna inledning behandlas. Som de tre första nämnas a) staden Nain b) änkan och c) den döde sonen. Det är under den tredje (den döde sonen) som latinpassagen står. Här utvecklas ämnet på olika sätt och det går att sluta sig till att åtminstone en av de tre återstående huvudpunkterna säkert kommenterat de fyra som bar båren (*quid signat portatores scilicet qui portauerunt funus*). I detta avsnitt inklusive underavdelningar och anförda bibeletat följs Jacobus de Voragine relativt troget. Efter latinstycket återkommer fornsvenskan men där utläggs texten enligt en andra huvuddel vars början dock saknas: c) Jesus gjorde underverket i många människors åsyn d) synden fullbordas på tre sätt e) Gud besöker syndarnas hjärtan med sin nåd och f) vi skall lova och tacka Gud.

Ex. 2. I predikan till 17:e söndagen efter Trefaldighet finns likaså ett avsnitt på latin men detta omfattar endast fjorton rader. Evangeliet till denna dag är Luk. 14:1–11 som berättar om hur Jesus botar en vattusiktig och som innehåller uppmaningen att sitta längst ned i salen vid bröllopsfesten. Efter den parafraserade perikopen sägs att sex ting skall avhandlas. I den fjärde av dessa utläggs den andliga betydelsen av den vattusiktige. Detta behandlas huvudsakligen på latin med ett par citat från kyrkofäderna och med en hänvisning till en annan evangelitext i postillan (*Auaricia discordat cum sacra scriptura Vnde dominus in ewangelio Date et dabitur vobis*). Citatet *Date et dabitur vobis* (Luk. 6:38) hör till evangeliet till 4:e söndagen efter Trefaldighet, men hänvisningen här görs i stället troligen till följande exempel (Ex. 3, se nedan). Strukturen i den fornsvenska delen av denna predikan företer stora likheter med Jacobus predikningar, men avsnittet på latin har inte med säkerhet kunnat beläggas i den källan. Några av citaten förekommer även i liknande sammanhang hos andra kyrkliga skriftställare men någon enda tydlig källa har inte kunnat finnas.

Det tredje latinstycket (Ex. 3) är inte integrerat i en predikan utan står tillagt efter 17:e söndagen efter Trefaldighet. Det anknyter inledningsvis till ordet *Date et dabitur vobis*, som hör till 4:e söndagen efter Trefaldighet, men upptas sedan av en längre utläggning om girigheten i anslutning till tolkningen av den vattusiktige i det föregående exemplet.

Det fjärde (Ex. 4) utgör hela predikan till 20:e söndagen efter Trefaldighet i den löpande följen av söndagspredikningar på fornsvenska. Vi har alltså inte en folkspråklig version av denna text utan den står enbart på latin. Det finns ingenting i texten som antyder att språkvalet beror på att man velat undanhålla lyssnarna eller läsarna något, att det alltså skulle finnas något förgripligt innehåll som borde underkastas censur. Det som särskiljer denna predikan från andra vanliga söndagspredikningar på latin är att hela evangelietexten ges i lätt parafraserad form innan själva huvudtexten tar sin början. Denna evangeliekommentar avslutas med orden *Jstud est ewangelium in suo sensu*. Detta görs på exakt samma sätt som regelmässigt sker i de fornsvenska söndagspredikningarna, alltså med en *exposicio evangelii*

placerad omedelbart före själva predikan. I normala latinpredikningar sådana de möter till exempel i Vadstenabrödernas produktion kan sådana stycken i undantagsfall skrivas ut, men det är inte det vanliga. Det bör dock påpekas att en evangelieförklaring föreskrivs i det regelverk som reglerar Vadstenabrödernas predikan, varför man kan anta att det kan ha skett även i de fall texten inte skrivits ut.⁵⁶ Inga sådana introducerande tillägg finns i Jacobus de Voragines samling.

Språkvalen i dessa exempel i C 56 aktualiseringar frågan om arbetsfördelningen mellan de olika rollerna skrivare, predikant, bearbetare. Mycket talar för att dessa roller här sammansättas i en enda person, en person som växlade tämligen fritt mellan språken och befann sig i en miljö där bågge språken självtaklart fanns tillgängliga. Vi förflyttas dessutom rakt in i själva den process genom vilken en eller flera latinska modellsamlingar bearbetas till en folkspråklig slutprodukt. Det som så att säga ”blir kvar” av latinet har ännu inte bearbetats till den folkspråkliga postillans normala text. Vid fallet *Date et dabitur* (Ex. 3) ser vi också hur man hämtat mer relevant material från en annan predikan, kopierat in detta stycke, men ännu inte hunnit klä det i den folkspråkliga formen. C 56 är sammankopplad av ett antal från början separata delar med syftet att få ihop en hel kyrkoårspostilla. Om mina iakttagelser stämmer betyder det att man bundit in en serie predikningar som endast var halvfärdiga. Uppenbarligen har sammanfogningen av de olika delarna gått snabbt, vilket också visar sig i övriga delar av postillan där det finns en del dubbleringar och andra egendomligheter i predikoföljden. För oss är predikan till 20:e efter Trefaldighet (Ex. 4) är särskilt intressant genom den inledande evangelietexten (se ovan). Med utgångspunkt i hur medeltida modellsamlingar (inklusive Jacobus de Voragines) normalt är uppbyggda, kan vi vara tämligen övertygade om att bearbetaren här gör ett avsteg från sin källa. Här stannar vi så att säga tiden mitt i arbetsprocessen.

Ex. 10. De tre vise männen

Ex. 10 är en lingula i C 312 mellan fol. 26 och 27. På den inbundna lappen står först bönen Ave Maria på latin och några inledande ord på svenska. Dessa rader är skrivna upp och ned. Därefter (rättvänt) ett citat på latin vars källa anges som Hieronymus.⁵⁷ Därunder ett par rader på svenska som förefaller vara någon form av predikodisposition. Det rör sig uppenbarligen om en predikan till Trettondag jul (Epiphania Domini) eftersom det av de korta meningar som finns bevarade går att sluta sig till att den behandlar hur de tre vise männen med stjärnans hjälp söker upp och finner Jesusbarnet och att de skänkte honom dyrbara offergåvor. Detta stämmer in i handskriftens kontext. Bladet är nämligen inbundet mitt i en predikan på latin till just Trettondagen (fol. 26r–28v). Av det korta fornsvenska stycket på lingulan

⁵⁶ Se härom resonemanget i Andersson & Borghammar 1997, s. 228–231.

⁵⁷ Citatet från Hieronymus (*Simulata sanctitas duplex est iniqüitas*) förekommer ofta i medeltida budordsutläggningar och det tycks även ha varit titeln på en spridd bok, tryckt i England under senare delen av 1500-talet.

kan man sluta sig till att samma uppdelning av texten där görs som i den aktuella latinpredikan, vilket framgår av nedanstående jämförelse.

<i>Fornsvenska på lingulan</i>	<i>Struktur på latinpredikan</i>
primo først loffuas the aff theris hete astudan at vppsöka honum	Jsti sancti reges commendantur ex quinque Primo a feruore inquisitionis (26r)
oc innelicha aff gudhliche skudan som the fingo aff stierno liuss	Secundo commendantur a limpitate diuine cognitionis ibi vidimus stellam eius in oriente (26r)
aff snællilicha oc viisa atsporianinne j jerusalem	Tercio commendantur a prudencia interrogacionis jbi vbi est qui natus est rex iudeorum (26v)
oc dyrkan [...]ca hedheranenne [...] aff ødhmiwcha oc gudli[...]	Quarto commendantur a deuocione adoracionis jbi procedentes adorauerunt eum (26v)
aff dyra oc værdhogha offreno the honum offradho	Quinto commendantur a preciositate oblacionis jbi apertis thezauris suis Obtulerunt ... (27r)

De korta raderna har säkerligen varit avsedda för predikantens egen förberedelse inför framförandet. Vi ser här ett mönster som kommer att återkomma längre fram i genomgången; att svenska i en predikans början används för att slå fast huvudpunkterna i framställningen: resultatet av themats uppdelning (*divisio*) eller partition.

Ex. 14. Slutet av ett exemplum

Även de få orden i Ex. 14 står på en lingula i C 312 (fol. 63a). Texten verkar härröra från en berättelse med moraliseringe innehåll, möjligtvis ett predikoexemplum eller ett hagiografiskt mirakel. Det som återstår är sannolikt sista raden i en sådan text. Under denna rad står en text på latin om S:t Thomas de Aquino. Ett närmare studium visar att den senare texten är hämtad ur officiet till S:t Thomas festdag, närmare bestämt den andra läsningen (*lectio secunda*). Ytterligare några korta texter ur Thomasofficiet (ur *lectio quinta* och *sexta*) finns på bladet vilka hänsyftar på mirakulösa tilldragelser, till exempel uppgiften att en komet visade sig i skyn vid hans död. Den enstaka raden på fornsvenska är med största sannolikhet en del av det mirakel som återberättas i officiet, något som framgår av latintextens rad 6. Uppenbarligen har predikanten inför sin predikan försäkrat sig om en fornsvensk översättning av ett mirakel som är centralt för förståelsen av S:t Thomas kyskhet, en avhållsamhet som inga köttsliga frestelser kan omintetgöra. Vi får här alltså tänka oss att bladet återspeglar predikantens eget förberedelsearbete inför predikan på

Thomasdagen. Med ledning av de dagar på kyrkoåret för vilka de omkringliggande predikningarna varit avsedda, kan vi förvissa oss om att bladet är inbundet på ett ställe i handskriften som stämmer väl överens med den tidpunkt på året då Thomasdagen firades (7 mars). Thomasdagen förefaller dock inte ha varit en obligatorisk predikodag i Vadstena kloster⁵⁸ och några säkra Vadstenapredikningar till den dagen finns heller inte bevarade. Prästen förefaller därför ha förberett en predikan som ligger utanför det ordinarie schemat. På baksidan av lingulan står en enklare utläggning om de fem bröden och de två fiskarna.

Ex. 21. Katarina av Alexandria

Ex. 21 är en lingula i samma handskrift som de två föregående exemplen; den är inbunden på så sätt att ena halvan står mellan fol. 197v och 198r och den andra mellan fol. 201v och 202r. På så vis kommer bladet att omsluta den predikan till Katarina av Alexandria som står på fol. 198r–200v. Det finns fornsvensk text på båda bladhalvorna och för man samman dessa rader bildar de delar av en predikodisposition med *thema* och *divisio* (se källbilagan, alldelvis i slutet av ex. 21). Denna bygger uppenbarligen på de rader på latin som står på den förra bladhalvans rad 8–9 och kan närmast betraktas som en översättning av dessa. På den andra bladhalvans rad 7–10 står några utdrag ur Syr. 26:21, 24. Det är från detta ställe predikanten inspirerats till sin predikoinledning där Katarina av Alexandria jämförs med solen som står högre än andra planeter. Ovanför (rad 1–6) står en predikodisposition utan tydligt samband med det omgivande. Det kan vidare nämnas att på första bladhalvans framsida står ytterligare en embryonal predikodisposition (på latin, rad 1–2); av det fåtal ord som återstår går det inte att avgöra vad det är för predikan men troligen är den inte avsedd för Katarina. På rad 3 står ett utdrag ur en bön till jungfru Maria som tillskrivs Franciscus och ingår i ett passionsofficium för franciskanorden. På baksidans rad 4 står en kort etymologisk uttydning av namnet Katarina: ”katerina jd est vniuersalis deorum ruina”. Frasen förekommer då och då i olika predikosamlingar.⁵⁹ Allt tyder på att vi i detta exempel kastas rätt in predikantens förberedelsearbete med den predikan för Katarinafesten han skulle hålla.

Ex. 27. Predikan av Jacobus Laurencii

Jacobus Laurencii var en av de tretton prästbröderna i Vadstena under perioden 1446–1460. Han var en av de mest produktiva predikoförfattarna och har efterlämnat flera stora volymer. Efter sin död omtalas han i klostrets diarium som en ”god predikant och samvetsgrann iaktagare av sin klosterregel” (DV 709). Flera av hans handskrifter innehåller vokabler, ord eller korta fraser placerade i marginalen eller interlinjärt i själva texten. Exemplet utgörs av en predikan till 8:e söndagen efter Trefaldighet i handskriften C 314 (fol. 64v–70r) och påminner mycket om det omfångsrika material som Arent Quak presenterade i sina ovan

⁵⁸ Se översikten i Andersson & Borgehammar 1997, s. 222.

⁵⁹ Den citeras bland annat i samlingen *Pomerium de sanctis*, författad av en Pelbartus de Temesvar.

refererade undersökningar. Som framgår av källbilagan rör det sig nästan uteslutande om översättningar av latinska begrepp som förekommer i själva predikotexten. Ex. 27f, översättningen av textens *indocti* till *fakunnoghe*, har ett särskilt intresse. Skrivaren vill uppenbarligen precisera betydelsen ytterligare och då gör han det på latin i marginalen. I hans sinne anmälde sig latinet som det naturligaste språket för den typen av metakommentar. De anförda exemplen ger oss även ett par prov på genuin språkväxling inuti en mening, av väsentligen samma typ som vi såg exempel på i Håkan Hallbergs ovan refererade undersökningar: *habuit sancta ecclesia i simne tidha giærdh memoria* (27d); *æwintyre libenter audiant* (27i). Det förefaller mycket sannolikt att dessa inslag av fornsvenska tillkommit i samband med ett muntligt framförande av predikan, troligen som ett led i Jacobus eget förberedelsearbete.

Ex. 28. Andegåvorna på Pingstdagen

Detta exempel återfinns mitt i en predikan i handskriften C 322. Denna Vadstenavolym är odaterad men har enligt en anteckning på det bakre spegelbladet ägts av en diakon vid namn Olavus som (enligt Monica Hedlund) bör identifieras med Olavus Johannis som var verksam i klostret mellan 1455 och 1483.⁶⁰ Den aktuella predikan är avsedd för Pingstdagen och står på fol. 313r–316r. Themen är *Prepara in occursum Dei tui Israel* (Amos 4:12). Passagen där det fornsvenska inslaget förekommer ingår i ett avsnitt i predikan som behandlar tre sätt på vilka vi bör förbereda oss (*preparare*) för att möta Gud: 1) *hospitis dignitas* 2) *hospitis vtilitas* 3) *alterius hospitis scilicet diaboli malignitas*. Det är under den andra av dessa tre, den som behandlar värdens nytta (313v) som det aktuella partiet står. En aspekt av denna Guds nytta för oss kan uttryckas i termer av den inom den kateketiska undervisningen traditionella läran om de sju så kallade andegåvorna.⁶¹ I källbilagan redovisas även litet latinsk kontext. Min tolkning är att benämningarna på andegåvorna här ges på svenska av samma skäl som för de böner som diskuteras nedan (Ex. 7). De sju andegåvorna var en del av det lärostoff som spreds genom och anbefalldes i en stor mängd av tidens kateketiska litteratur, predikningar med mera.⁶² Det var viktigt att klä undervisningen om andegåvorna i en någotsånär fixerad och därmed auktoritativ språkform. Intressant är också den latinska vers som tillskrivits längst ned på sidan (återges i källbilagan). Den är hämtad ur *Carmina burana* och kan här möjligen ha haft en mnemoteknisk funktion. Kanske har den lästs upp under predikan. Efter det citerade avsnittet fortsätter predikan på latin som vanligt.

⁶⁰ Hedlund 2007, s. 119. Om handskrifterna se MHUU 4, s. 155–159.

⁶¹ Det tycks inte finnas något omedelbart samband med den korta text om andegåvorna som återfinns i handskriften C 47 (fol. 129v, utg. i Geete 1904–1905, s. 418–19).

⁶² Kilström 1958, s. 297–306.

Ex. 29. Vokabler i evangelieutläggningen

I likhet med Jacobus Laurencii ovan citerade predikan innehåller även denna anonyma text i början av handskriften C 355 några ord och fraser på fornsvenska. C 355 skrevs i Vadstena någon gång under 1400-talets första hälft. Här handlar det dock inte om en fullständig predikan utan endast om evangelieperikopen till den fjärde söndagen efter Trefaldighet, det vill säga Luk. 6:36–42 (*Estote misericordes*). Längst ned på sidan ges sedan en upplysning om var i handskriften man kan finna mer material för att utveckla evangeliet till en mer komplett predikan. Det hänvisas framåt till blad ”g xj”. Denna bladangivelse motsvarar nu fol. 315r och hänför sig till en (sannolikt omarbetad) predikan av Nicolaus de Aquaevilla.⁶³ Hela evangelietexten ges på latin men några av begreppen är glosserade, dock fortfarande på latin. Som tydligt exempel kan nämnas versen Luk. 6:39 som i översättning lyder:

Kan väl en blind, *det vill säga den som saknar vishet*, leda en blind,
det vill säga undervisa och leda en okunnig? Ramlar inte båda i
 gropen, *det vill säga i fördärvet?*

De kursiverade tilläggen visar att evangeliet var tänkt att fungera i en homiletisk kontext. Ett citat från Augustinus används också i liknande funktion för att utvidga Lukas text. Som framgår i källbilagan förekommer i evangeliet ett drygt halvdussin fall där latinska ord eller fraser omedelbart översätts till svenska. Skillnaden mot Jacobus Laurencii (Ex. 27) är att dessa tillägg står i själva texten, inte som hos den senare mellan raderna eller i marginalen. Funktionen torde likafullt vara densamma. Alldeles särskilt är det vissa ord i Luk. 6:38 som predikanten vill vinnlägga sig om att snabbt kunna ge på svenska. Det är frestande att tänka sig att dessa begrepps koppling till sådd och skörd är det som motiverar urvalet: man kan förmoda att en stor del av åhörarna var väl förtrogna med denna verklighet. Arrangemanget med en separat uttydning av evangeliet motsvarar också alldeles föreskrifterna rörande prästernas predikoskyldighet, närmare bestämt kravet på att tillhandahålla en förklaring (utläggning) av söndagarnas evangelier (*expositio evangelii*; se även ovan Ex. 4), som också kan utvecklas till en regelrätt predikan (*sermo*). Det är en sådan utvecklad predikan som hänvisningen ned till på sidan avser.

Ex. 31. Att bygga på fast grund

Ex. 31 är hämtat ur en handskrift (C 385) bestående av flera olika delar från 1300- och 1400-talen. Det är oklart om den skrivits i Vadstena, men den har säkert tillhört klostrets bibliotek då den är försedd med dess signum. Innehållsliga faktorer talar för Vadstenaproveniens, som till exempel ett utdrag ur Birgittas uppenbarelser, statuter rörande Linköpings stift, det svenska språkiga parti som skall diskuteras här och några fornsvenska vokabler i en annan text.

⁶³ Denne franciskan har uppenbarligen spelat en stor roll som förebild för många Vadstenapredikanter och hans modellpredikningar användes ibland som utgångspunkt för de birgittinska prästernas egen förkunnelse; se till exempel Hedlund 2007, Odelman 2018.

Exemplet utgörs av en (eller två) predikoinledningar på fol. 294v. Dessa är de första större texterna i ett litet block (fol. 293r–300v) som i katalogen benämns ”Textsammlung”. Avsnittet tycks innehålla åtminstone tre predikningar. Förutom den eller de första med svenska inslag även en till Maria Magdalena och en till den Helige Ande (Pingst). Handstilen är bitvis nästan oläslig varför endast en preliminär transkription kan ges i källbilagan. Enligt katalogen handlar det om två predikoinledningar (”Zwei schwedische Predigtanfänge”), men det skulle även kunna röra sig om en enda predikan där det första stycket utgör någon form av inledning. Något som talar för detta är att det in början av den andra delen hänvisas bakåt: ”Kære wener *sanctus matheus* scrifuar i samma capitulo thær the ordhen sta innan i som iak byriadhe *minan talan appa*”. Denna mening följs av ett citat på latin ur Matt. 9:15. Om hänvisningen åsyftar söndagens evangelium skulle det innebära att predikan varit avsedd för den nittonde söndagen efter Trefaldighet med evangeliet Matt. 9:1–8. Men eftersom det första stycket inte har text från Matteus nionde kapitel är den rimligaste tolkningen att detta stycke är ett exordium eller *prothema* som ju kunde utgå från ett annat bibelord än predikans övergripande tema eller evangelieperikop.

Fornsvenskan i denna predikoinledning används för en underavdelning eller en *distinctio* (”hvar som wil byggia noghra bygning” etc). Härefter följer två paulinska citat och ett citat ur kyrkorätten vilka ges på bågge språken. De sista fyra raderna i denna introduktion sammanfattar på fornsvenska de viktigaste utgångspunkterna för den kommande framställningen och innehåller två grundläggande *distinctiones* (”grundualen ær settir starkir oc godhir” och ”vppa thenna grund ma inthe byggias vthan thæt som er renth oc clart oc osmittha”). Fornsvenskan används här för viktiga textstrukturerande element tillsammans med det för predikomanuskript relativt vanliga förfaringssättet att kyrkliga auktoriteter ges på bågge språken. Det kan inte uteslutnas att predikoinledningen framförts på detta tvåspråkiga sätt.

Ex. 23. De sju budbärarna

I C 312 står på fol. 320r–322v en predikan på latin till Matteusdagen. I texten talas det bland annat om sju olika budbärare (*septem nuncij*). En översättning till fornsvenska av vilka dessa är har lagts till i den nedre marginalen i form av en schematisk uppställning: hunger och törst, köld och hetta, sorg, sjukdom, fattigdom, arbete och död. Helt säkert är detta just de svenska ord som predikanten använde när han undervisade om dessa onda omen.

2. Latinsk teologi i fornsvensk gestalt

Predikan är inte den enda religiösa genre som illustrerar vikten av språkval. Det finns också andra exempel på fenomenet i eller i anslutning till texter som på ett mer allmänt plan rör den moraliseringen religiösa undervisningen. Man kan säga att dessa exemplen relativt väl sammanfaller med den vanliga uppfattningen att klostret

tillhandahöll folkspråkliga översättningar eller förenklade bearbetningar av teologisk lärdom ämnade för dem som saknade latinkunskaper.

Ex. 6. Om människans värdighet

C 251 är en samling lösa lägg om totalt endast 37 blad, vilka i Uppsala universitetsbibliotek förts samman till en enhet. Häri tycks det parti som i MHUU benämns ”II” utgöra en kodikologisk enhet omfattande sex dubbelsidor (en *senio*). I C 251 har avsnittet folierats som fol. 7–17, där dock blad 14 inte medräknats. Detta blad har därför fått beteckningen fol. 14a och följer direkt efter fol. 14. För innehållet i C 251 i övrigt hänvisas till katalogbeskrivningen.⁶⁴ Handskriften innehåller på fol. 14av–15r en fornsvensk text vilken tidigare inte uppmärksammats av forskningen och den finns inte heller upptagen i Fornsvensk bibliografi. Det viktigaste innehållet i den aktuella kodikologiska enheten (del II) är (texterna är på latin om inte annat anges):

- 8r. En sida med text på italienska om bekännelse.
- 9r–13v. Traktaten *Planctus Beate Marie virginis*.
- 14v–14ar. Två kapitel ur det historiografiska verket *Antiquitates Judaicae*.
- 14av–15r. Den fornsvenska text som diskuteras nedan, i MHUU kallad ”Geistliche Ermahnung”.
- 15v. Korta textfragment med bibelställen.
- 16r–v. Dokument rörande Birgittas kanonisationsprocess, i synnerhet om hur det skall förfaras vid undersökning av mirakel.
- 16v. Anteckningar om en tidigare Vadstenabroder (Olavus) som rest till Rom.

Resten av lägget består av korta citat och pennprov. Det har inte gått att finna någon säker förlaga till den fornsvenska texten. Flera paralleller finns inne i texten, vilket kan ge en indikation om vilken typ av text det rör sig om. Det mest sannolika är att stycket med vanlig kompilatorisk metod sammanställts utifrån flera olika förlagor i ett bestämt syfte. Det är osäkert om den korta texten är komplett i det skick den nu föreligger eller om den är avbruten. I vilket fall som helst har nederdelen av den sista sidan (15r) lämnats tom efter orden ”En oøselikin nadhiznas käldha”, vilket kan antyda att skrivaren inte haft för avsikt att fortsätta. Det är svårt att ha någon tydlig uppfattning om varför den införs här. Sannolikt rör det sig inte om en avskrift utan det mest troliga är att skrivaren formulerat texten på fornsvenska i samband med att han arbetat med källorna för sin komilation.

Texten inleds med en lovprisning av den mänskliga värdigheten, en relativt fri översättning av ett par partier ur kap. 1, 2 och 3 i det verk från karolingisk tid som brukar betecknas *De dignitate conditionis humanae*. Här sägs bland annat att människan är skapad till Guds avbild och till kärlek, godhet, rättfärdighet, tålmod, mildhet, barmhärtighet och renhet. Texten beskriver sedan hur Gud straffar

⁶⁴ MHUU 3, s. 169–170.

människan för hennes synder genom sjukdom, okunnighet, ondska och förvänd lusta. Avsnittet förefaller närmast vara taget ur arbetet *De Exterioris et interioris hominis compositione* av en David av Augsburg (se vidare källnoten till transkriptionen).

Sammantaget alltså en rätt ordinär uppbygglig text som påminner mycket om en predikan men saknar varje koppling till ett liturgiskt eller homiletiskt sammanhang. Den avslutas med ett obestämt tilltal ("thy o thou mænniskia") och människan uppmanas att vända sig till Gud i ordalag som vi känner igen från den mystiska traditionen ("gudhelikx wisdhoms solgisa", "gudhelikx nadtz ok mildhetz swalka ok hogh swalan").

Ex. 19. Bibliskt ordspråk

Ex. 19 står längst ned på fol. 131r i C 312 under en predikan till den sjätte söndagen efter Trefaldighet. Den korta fornsvenska sentensen är snarast ett ordspråk eller ordspråksliknande uttryck. Det är i själva verket ett fritt återgivande av Ords. 10:4, som i Bibel 2000 lyder: "Lat hand gör fattig man, flitig hand gör rik". I huvudtexten alldelvis ovanför tas detta citat till utgångspunkt för en smärre exegetisk utläggning:

Prou x Egestatem operata est manus remissa Manus autem fortium⁶⁵
 diuicias parat Manus autem remissa operatus egestate jn mundo hii
 scilicet qui priuant in ecclesia omnibus suffragiis Egestate in judicio
 illis qui non ... (fol. 131r).

Det går inte med säkerhet att avgöra om ordspråket översatts som ett led i predikoförberedelsen eller om det skall användas i något annat sammanhang. Det första ordets förled är helt säkert adjektivet *dol* 'trög, slapp, liknöjd' (Sdwll). Vulgata har här en annan formulering ("manus remissa"), medan den engelska översättningen (Douay-Reims) har "Slothful hand". I detta homiletiska sammanhang är det rimligt att tänka sig att skrivaren velat göra en koppling till *acedia* (eng. sloth), en av de sju huvudsynderna. Även om det inte finns något insigneringsstecken eller någon annan markering, är det sannolikt att orden "ellr lambs" skall läggas till efter "dolsmantz", närmast som en förklaring av det senare ordet.

Detta är långt ifrån det enda exempel på folkliga uttryckssätt i materialet.⁶⁶ I den handskrift (C 312) som bidragit med så många exempel till min undersökning finner vi även bland annat: "giruger (rättat från "riker") man drepiar altid rikedoma" (fol. 152v, nedre marginalen); "gro grønskas blomstras oc bæra frucht" (fol. 316v, nedre marginalen, kanske snarast en ordförklaring); "Vi gaam effter elle lœpum foliom thizma sotasta smørgilsa lucht" (fol. 320v, nedre marginalen).

⁶⁵ *fortium* ändrat från *fortis*.

⁶⁶ Se även Tjäder 1995, s. 121–122 för fler exempel.

Ex. 20. Varning för skvaller

Ex. 20 är en lingula i C 312 vars ena hälft står vid fol. 149, den andra vid fol. 153. I likhet med flera andra fall rör det sig alltså om ett enda pappersstykke som inbundits på detta sätt. Alldeles uppenbarligen hör de två halvorna också ihop textuellt och tillsammans bildar innehållet en kort text. Den fornsvenska texten är en översättning av en del av det som står på den motstående sidan, närmare bestämt en varning mot tomma ord och skvaller som uppträder på flera ställen i medeltidens predikolitteratur. Här attribueras den till Bernhard av Clairvaux och i dennes verk återfinns passagen i *Sermones de diversis. Sermo XVII*. Efter detta stycke följer i latinet ett kortare stycke av homiletisk karaktär som inte översätts, som det förefaller en *distinctio* om tre ting vi har från Gud (själen, kroppen och världsliga egendomar), åtföljda av stödjande bibelcitat. Det rör sig alltså i Ex. 20 om en översättning till folkspråket av en teologisk text med ett innehåll som bör ha varit synnerligen gångbart i en textuell gemenskap som den i Vadstena kloster med dess starka tonvikt på moral och levnadssätt.

Ex. 25. Ett sant gott

På baksidan av den text i C 312 som innehåller föreskrifter för lekbröder (nedan Ex. 24) står ett par andra kortare texter; en på latin och en på fornsvenska. Den korta latintexten uttrycker sig allmänt nedsättande om kvinnor och hänvisar till *Speculum virginum*. Den fornsvenska texten, som inte är en översättning av latinet och inte tycks vara taget ur den fornsvenska översättningen av *Jungfruspeglar*, är ett slags förkunnelse om ”ett sant gott”. Huruvida det finns någon koppling till den berömda filosofiska triaden *unum, verum, bonum*⁶⁷ är osäkert, kanske mindre sannolikt.

Ex. 30. Tungans synder

C 363 är en typisk vadstenensisk religiös handskrift från 1400-talet. Även om det inte kunnat fastslås med bestämdhet finns det mycket som tyder på att huvudhanden tillhör generalkonfessorn Clemens Petri. På fol. 1v i denna volym finns en lista som upptar tjugotvå av de så kallade tungans synder (*peccata linguae*). Rubriken lyder *Hec sunt vicia xxij procedentes ex lingua secundum doctores ecclesie* och det rör sig helt enkelt om en lista med de latinska namnen på synderna till vänster och de fornsvenska motsvarigheterna till höger. Teorin om tungans synder utvecklades och blev mycket spridd under medeltiden. En av de mer inflytelserika versionerna är den som intogs som den nionde traktaten i Guilelmus Peraldus moralteologiska arbete *Summa virtutum ac vitiorum*. Uppteckningen här överensstämmer med Peraldus lista med ett par undantag: den svenska listans *falsum testimonium* (”fals withne”) saknas hos Peraldus men denna har i stället *turpiloquium* och *indiscreta taciturnitas*.⁶⁸ Förutom i olika *summae* och predikningar förekom listan över tungans synder även i biktmanualer, så det är inte alls omöjligt att det är detta som förklarar uppsteckningen i C 363. Boken ägdes av en präst som hade skyldighet att

⁶⁷ Som det förefaller från en Philippus Cancellarius traktat *Summa de bono*.

⁶⁸ Peraldus 1668, s. 371–377. Om *peccata linguae* se utförligast i Casagrande & Vecchio 1987.

höra bikt, och det var självklart att det då behövdes svenska ekvivalenter till de latinska termerna.

Ex. 33. Dödsmässor

C 420 är en 1400-talshandskrift som innehåller liturgiska texter avsedda för bruk i Linköpingskyrkan. Enligt Sven Helander är boken snarast tillkommen i seklets början (1413–22).⁶⁹ Boken innehåller bland annat officier till svenska helgon, böner, mässordningar med mera. Den innehåller också på fol. 23v–24v sex så kallade dödsmässor.⁷⁰ Avsikten med dessa mässor var att man utifrån olika aspekter skulle be för de avlidnas själar. Omedelbart före och omedelbart efter dessa sex latinska läsestycken står text på fornsvenska.⁷¹ Dessa stycken har funktionen att med två olika exempelberättelser illustrera och bevisa mässläsningens kraft. Denna funktion av *exemplum* visas också av att åtminstone den första berättelsen används homiletiskt, i ett fall till och med i en fornsvensk text.⁷² Det handlar här om ett slags *translatio* av latinsk teologi till en folkspråklig textuell verklighet. Att man då velat förtydliga den mer abstrakta mässläsningen med konkretiseringe *exempla* måste betraktas som något för kulturöverföringen signifikativt.

Ex. 34. Böner till Marias sorger

C 449 är en samlingshandskrift skriven i Vadstena kloster. Tillkomsttiden sträcker sig sannolikt över en ganska lång tid. En del av boken är skriven av Clemens Martini som var klosterbroder i Vadstena mellan 1495 och 1527. Handskriften har tilldragit sig ett visst intresse eftersom den innehåller en förteckning över medlemmarna i Jungfru Marie Psaltares brödraskap. Innehållet är även i övrigt starkt mariansktt präglat. Så även den text där det enda inslaget av svenska finns. Det handlar om en ganska spridd samling böner eller meditationer till jungfru Marias sju sorger som traditionen tillskriver S:t Anselm (*oraciones beati anselmi de vii doloribus precipuis beate virginis marie*).⁷³ De latinska bönerna föregås regelmässigt av en introducerande kort text på fornsvenska, där det sägs vad den bedjande särskilt skall betänka i den aktuella bönen. Ett slags referat av innehållet så att säga, men alldeles utan latinets poetiska utvikningar. Det är intressant att notera att de maskulina formerna i latinet genomgående har ändrats till feminina, vilket visar att texten varit avsedd att användas av (eller för) klostertystrar. Skälet till språkvalet i detta fall är alltså relativt okomplicerat. Det handlar om att förklara teologiska texter för systrar som inte kan latin. Texterna är avsedda att användas praktiskt, nämligen i samband med utförandet av de latinska böneövningarna. Skillnaden är stor mot de böner som

⁶⁹ Helander 1957, s. 89.

⁷⁰ Om bakgrunden till dessa mässor, normalt tillskrivna Gregorius den store se Lindberg 1923, s. 41–44.

⁷¹ Utgiven i Lindberg 1923, s. 42–43. Ett par fel i Lindbergs transkriptioner har rättats i källbilagan.

⁷² Lindberg 1923, s. 42. Det fornsvenska exemplet återfinns i samlingen *Svenska medeltidspostillor*, del 4 (Geete 1905–1906, s. 71–72). Något direkt samband mellan den senare versionen och den i C 420 finns dock inte.

⁷³ Om denna text, utgåvor, spridning m.m., se Cottier 2010.

tas upp i Ex. 7 (se nedan) där de fornsvenska bönerna skall bes och där den fornsvenska lydelsen är den auktoriserade. Här är det instruktioner till hjälp, inte böner i sig.

3. Brev

De flesta brev som rör Vadstena klostrets angelägenheter finns bevarade i form av originalbrev på antingen papper eller pergament. Åtskilliga är också kända genom avskrifter i någon av klostrets kopieböcker. Brevavskrifter finns även i en del andra codices. Särskilt bör nämnas handskrifterna C 46 och C 74, där tonvikten ligger på privilegiebrev, statutmaterial och annat som rör ordens rättigheter och skyldigheter. När det gäller åtkomsthändelser och annat som rör klostrets ägor bygger vår kunskap mest på originalbrev och jordeböcker.⁷⁴ Bland de lingulae i C 312 som undersökts för denna uppsats finns exempel både på öppna brev och skrivelser av annan art.

Det första exemplet (Ex. 11) utgörs helt enkelt av den vanliga brevinledande formeln ”Alla them thætta breff höra [...]ller see helsom wi [...]edh warum herra jhesu christus”.⁷⁵ Men det är allt, inget följer på detta och det finns heller inga kopplingar till handskriftskontexten. Kanske hade skrivaren tänkt sig att föra in en brevavskrift men avbröt av någon anledning.

Ex. 16 ger oss dock helt andra möjligheter att ta del av tidigare okänt brevmaterial. Texten återfinns på en lingula som är inbunden så att ena halvan ligger mellan fol. 86 och 87 och den andra mellan fol. 92 och 93. På bägge sidorna av den förra och på de smala remsrör som utgör den senare finns det fornsvensk text bevarad som vid ett närmare studium visar sig vara rester av avskrifter av eller möjligent utkast till två öppna brev. Att det inte är fråga om inbundna originalbrev visas av det stora antalet överstrykningar och rättelser liksom av den ofullbordade dateringsfrasen (*Scriptum ...*). Det fragmentariska skick vari avskrifterna möter oss i C 312 gör det svårt att säkert återge innehållet, men alldeles tydligt rör det sig om två brev (möjligent ett huvudbrev och dess motbrev) som rör samma ärende. Det ena är utfärdat av en Erik i Kulla och det andra av Vadstena kloster. Brevavskrifterna är försedda med en enkel rubrik enligt vilken Erik i Munkagården (möjligent identisk med den ena kontrahenten Erik i Kulla) skall ha breven. Förutom de radräta transkriptionerna återges i källbilagan ett försök att föra samman texterna på de båda delarna av denna lingula. Frasen ”minom arffwm oc eptirkomandum” som står överst på baksidan av fol. 86a hör troligen inte till brevtexten utan bör snarast betraktas som en skrivövning.

Innehållet i breven kan sammanfattas enligt följande:

⁷⁴ Se till exempel Norborg 1958, s. 13–20. En ingång till brevmaterial i C-samlingen ges i MHUU 7 (Supplement. Hauptregister, 1995), s. 97; *Litterae*.

⁷⁵ De båda första leden i frasen tillhör alldeles tydligt samma lingula, medan det tredje är inbundet på ett sätt som gör att det inte kan uteslutas att den delen av bladet inte hör ihop med de båda första. Att alla orden tillsammans bildar en så vanlig och sammanhållen brevfras gör att jag tolkat alla dessa som samhöriga.

Brev 1

Erik i Kulla har förbundit sig att för klostrets räkning ta hand om och föra räkenskap över den fisk som fångas i klostrets fiskevatten i ån i Söderköping. I överenskommelsen ingår också en byggnad och en kvarn med kvarnplats. Efter Eriks (och hans hustrus) död skall dessa tillgångar (och järnet) återgå till klostret.

Brev 2

Erik i Kulla mottar av abbedissan Ingeborg Gerhardsdotter, generalkonfessor Magnus (Unnonis) och hela konventet i Vadstena en kvarn ovanför Gåsbäcken och en plats för byggnation i Munkagården i Söderköping. Utfärdaren erkänner sig och sin hustru ha uppburit dessa egendomar att bruka intill döddagar. Efter deras död skall egendomarna återgå till klostret. Erik skall föra bok över förvaltningen och meddela detta till klostret.

Någon datering ges inte i dessa avskrifter, men viss ledning får vi genom de omnämnda personerna. Ingeborg Gerhardsdotter, inträdde elvaårig i klostret år 1408 och dog 1465; hon var abbedissa under två perioder: 1447–1452 och 1457–1465. Magnus Unnonis (Unnesson) inträdde 1434 och dog 1479; han var generalkonfessor likaledes under två perioder: 1444–1452 och 1460–1465. Breven måste alltså ha utfärdats under en period då Magnus var generalkonfessor samtidigt som Ingeborg var abbedissa, det vill säga antingen 1447–1452 eller 1460–1465. Erik i Kulla finns varken omnämnd i SDHK eller i *Sveriges medeltida personnamn*, men det kan inte uteslutas att han är identisk med en Erik som i en av klostrets jordeböcker omtalas som klostrets landbo i Söderköping: ”erik j swdherkøpunghe war landbo”.⁷⁶ Denna jordebok kallas ibland ”1447 år jordebok”, en datering som Norborg menar i allt väsentligt är korrekt; Larsson kan dock tänka sig att delar av den tillkommit några få år senare.⁷⁷ En sådan datering av jordeboken stämmer väl in på det ovan föreslagna tidsintervallet för brevens utfärdande. Den omtalade kvarnen vid Gåsbäcken kallas i jordeboken för Gåsöga kvarn (”gaasøgha qwærn”). Det framgår där vidare att klostret ägt en gård i Söderköping som kallas Munkagården (”mwncha gaardh”). Invid denna har man förfärdigat något slags källarrum (”Jtem eth källara rwm nidher widh aana widh wan gardh som kallas mwncha gardher”).⁷⁸

Detta exempel visar tydligt hur den skriftliga dokumentationen av klostrets jordärfärer skedde i samma miljöer som de där bröderna sammanställdes sina predikningar och annan litteratur. Skälet till att breven skrevs på svenska var att detta vid denna tid var det normala. Inget anmärkningsvärt i sig, men intressant att kasserade brevavskrifter m.m. kunde bindas in på detta sätt. På så sätt får vi en konkret inblick i det praktiska arbetet i denna skriftmiljö.

⁷⁶ Larsson 1971, s. 31. Kulla kan avse en by i Västra Stenby socken men det är osäkert.

⁷⁷ Norborg 1958, s. 15; Larsson 1971, s. XXXVII–XL.

⁷⁸ Larsson 1971, s. 28, 87.

Ex. 22. Ett klagobrev.

Denna lingula i C 312 börjar vid fol. 272 och fortsätter vid fol. 282. Om tolkningen av första ordet på rad 4 som "[kl]ostre" stämmer tycks det röra sig om en allvarlig skrivelse från klostret till något slag av dömande instans, möjligen domkapitlet i Linköping. Klostret ger uttryck åt den stora skada man anser sig ha lidit av en viss dom (*sentencia*), vilken man menar är orätfärdig och dessutom strider mot allt förfnuft och domarens samvete. Sannolikt är avskriften inte komplett. Den innehåller så få konkreta uppgifter att det är omöjligt att försöka relatera textinnehållet till någon känd konflikt i klostrets historia. Ett försök till rekonstruktion av brevets innehåll återges i källbilagan.

4. Privata meddelanden

Förutom avskrifter av mer eller mindre officiella brev ser vi då och då prov på olika typer av privata meddelanden, oftast ofullständigt bevarade i form av lingulae. I de nedan anförda exemplen rör det sig inte om språkväxling inne i själva meddelandena. Det som från vår synpunkt här är det mest intressanta är kanske framför allt att man uppenbarligen ibland kommunicerar med varandra med hjälp av skriftliga meddelanden. I dessa exempel används svenska, men vi har alltså sett att detta bruk kan växla.

Ex. 8. Läs boken!

Det första är helt enkelt en kort uppmaning om att en annan person, omnämnd som "Käre fader!", skall läsa en viss bok. Anteckningen är uppklistrad på ett isatt försättsblad och alltså lösryckt från sitt ursprungliga sammanhang. Detta gör det mindre sannolikt att orden "denna bok" syftar på den handskrift där den är inbunden (C 312). Här används svenska vid informell kommunikation, som det förefaller i ett kloster, eller i vart fall vid kommunikation med en prästerlig person. Möjlig handlar det om att en skrivare ber en överordnad om att denne skall kontrollera ett skrivarbete eller dylikt.

Ex. 9. Vardagligt meddelande mellan bröder

Även nästa exempel består av en liten lapp uppklistrad på försättsbladet i C 312. Uppenbarligen rör det sig om ett meddelande mellan vad som förefaller vara två klosterbröder. Det fragmentariska skicket gör det omöjligt att uttala sig om det ursprungliga innehållet, men troligen handlar det som att någon skall få tillbaka, eller ber om att få tillbaka, någon typ av spänne.⁷⁹

Ex. 12. Anonym skrivelse

Detta exempel utgörs av de inledande orden, egentligen endast själva tilltalet, till något slag av skrivelse. Det rör sig dock inte om den vanliga inledningsformeln i ett öppet brev utan här förefaller tilltalet mer privat. Inget mer än dessa ord har skrivits på pappersstycket. Det kan röra sig om samma skrivare som i huvudtexten, men i övrigt är det omöjligt att bilda sig en uppfattning om den närmare innebördens i

⁷⁹ Textens "spänne" är pluralis av fsv. *spänne* 'spänne' (Sdwll, suppl.).

meddelandet eller vem avsändare eller adressat varit, även om uttrycket ”idhirs nadz” tycks signalera en skillnad i rang. På den motstående sidan finns lite rätt ordinärt predikomaterial på latin. Texten här förefaller i likhet med den predikan som omger lingulan (fol. 51r–57v) handla om äktenskapet med kopplingar till evangeliet *Nupcie facte* som läses på den andra söndagen efter Trettondagen. Längst ned står en hänvisning till en samling med modellpredikningar av en viss Guilelmus, vilken sannolikt bör identifieras med dominikanen Guilelmus Peraldus. Klosters bibliotekssignum anges i hänvisningen som ”E j 6”, en handskrift som av allt att döma inte finns bevarad.

Ex. 15. Andliga råd

Detta exempel (en lingula vid fol. 63/64 i C 312) förefaller vara en privat skrivelse mellan två personer. Synbarligen har mottagaren tidigare frågat avsändaren om hur ofta han kan ta nattvarden och ställt en fråga om arv. Frågan om sakramentet gällde om han kunde undfå det en gång i månaden. Svaret är att han inte bör göra det utan att först inhämta sin biktfaders råd. Möjligen kan det röra sig om två klosterbröder som kommunicerar med varandra eller om en broder som svarar på frågor ställda av en lekman, men det är svårt att yttra sig med säkerhet om detta. Denna text står på baksidan av den aktuella lappen; ingen text finns på framsidan. Uppenbarligen är texten påbörjad men inte avslutad, meddelandet kan knappast ha nått sin adressat.

Ex. 17. Från syster till moder

Den lingula vars ena halva står vid fol. 88/89 och vars andra halva vid fol. 90/91 förefaller vara en skrivelse från en klostersyster. Det som tyder på det är uttrycket ”dottirlighom kärlek”. Man tänker sig gärna att det skulle handla om en klostersyster som skriver till sin abbedissa. Det korta meddelandet gör det omöjligt att säga någonting med säkerhet om detta. Vanliga religiösa fraser, men ingenting är bekant om innehållet. Ordet ”foresända” är inte ovanligt i hälsningsfraser (Sdwll: *forsända*) vilket stöder tanken om en skrivelse till en bestämd mottagare.

Ex. 26. En tvist

Detta exempel utgörs av några återstående rader av vad som från början måste ha varit ett privat meddelande rörande en tvist. Det förefaller som om mottagaren blivit bedrövd över att skrivaren skulle ha (anklagats för att ha) gjort någon orätt, eventuellt beljugit någon annan. Ännu ett exempel således på hur svenska används i den mer informella kommunikationen mellan två personer. Det kan noteras att verbet ”owærlughit” tidigare endast är belagt vid ett enda tillfälle, nämligen i en tänkebokstext från 1488. Se Sdwll, suppl.: *ivirliугha ’ljuga (ngt) på (ngn)’.

Ex. 32. Från broder till broder

C 406 är återigen en av de anonyma predikosamlingarna i C-samlingen. I katalogen dateras den med ledning av handstilen till 1300-talet, men det hindrar inte att vissa delar eller tillägg kan vara av yngre datum. Det finns inga uppgifter om dess

härkomst och den saknar Vadstenasignum. Största delen av innehållet upptas av en anonym samling söndagspredikningar. På slutet finns avskrifter av några spridda modellpredikningar. Med ledning av denna korta text på fornsvenska kan vi dra slutsatsen att handskriften åtminstone vid någon tidpunkt använts i Sverige. Anteckningen står mellan två predikningar men tycks sakna varje samband med dessa. I katalogen (MHUU 5, s. 28) beskrivs den som en kort brevinledning ("einen kurzen schwedischen Briefanfang"). Texten är svårläst och otydlig, men av det som går att sköna vill jag hellre läsa den som en privat anteckning. Det tycks röra sig om ett meddelande, möjligen mellan två klosterbröder (jfr ordet "priaren") varav den ene heter Claus (eller möjligen Olaus). Avsändaren försäkrar denne Claus att han skött sin fasta ordentligt och ber denne att underrätta priorn (om detta?).

I denna handskrift ser vi en ganska traditionell och förväntad uppdelning mellan språken: latin för de skrivna predikningarna, svenska som informellt kommunikationsspråk.

5. En normerande text

Ex. 24. Föreskrifter för lekbröder

Att texter som på något sätt normerar eller reglerar en viss verksamhet skrivs på folkspråket i de fall verksamheten rör icke-latinkunniga människor är på inget sätt förvånande. Medeltidslagarna utgör ett tydligt exempel på detta. Det är väl samma förklaring till att Vadstenabrodernas sedvanebok *Liber usuum* skrivs på latin medan systrarnas motsvarighet *Lucidarium* spreds i sin fornsvenska gestalt. I materialet finns ett tydligt och tidigare inte uppmärksammat exempel på denna funktion. Texten handlar om lekbrödernas förpliktelser under påskveckan, varför det uppenbarligen rör sig om en rent inomklosterlig angelägenhet. Jag har inte funnit någon parallell i textmaterialet, vare sig på fornsvenska eller latin. Som det förefaller är denna korta text ett utdrag ur ett större arbete om vars omfang och övriga innehåll dock inget är bekant. Den står i C 312 som ju är en typisk vadstenensisk predikosamling, på ett ställe daterad till 1449. Texten står på det bakre spegelbladet av pergament. Förutom den birgittinska anknytningen verkar texten på detta blad inte ha något samband med handskriftenas övriga innehåll. Sannolikt har man använt överblivna eller eventuellt kasserade blad. Det främre pergamentsbladet innehåller liturgisk text i form av text ur ett breviarium.

6. Praktisk användning

I bland verkar det som om svenskans används i en i övrigt latinsk kontext på grund av att det som uttrycks skriftligt står i samband med textens praktiska användning eller att den refererar till en vardaglig, praktisk verksamhet. I vårt material är det två exemplen som jag fört till denna kategori.

Ex. 5. Handledning för pilgrimer

C 195 dateras i MHUU till perioden 1479–84. Uppsala studenten och Vadstenabroderen Olavus Johannis Guto har skrivit de flesta texterna. Det handlar

till stor del om teologen Ericus Olavis föreläsningar över Matteusevangeliet.⁸⁰ I volymen finns även ett inte ringa antal andra theologiska texter, däribland (fol. 256r–258v) en fornsvensk översättning av Gersons *Ars moriendi*, troligen utförd av Guto själv. Denna finns utgiven sedan tidigare.⁸¹ Guto inträdde i klostret 1506, så handskriften härrör mest sannolikt från hans tid före detta år. Den här aktuella fornsvenska texten står alldelens i handskriftens inledning. Den inleds på baksidan av det allra första bladet (1v) och fortsätter till 2v. På 1r står diverse svårlästa anteckningar, delvis skrivna av samma hand som den aktuella texten. Det mesta talar för att detta inte är Johannes Gutos egen hand, men av handstilen att döma är avskriften tillkommen ungefär vid samma tid som innehållet i övrigt. Den är emellertid extremt fragmentarisk och svårläst så när det gäller innehållet får man förlita sig till antaganden. Det står emellertid klart att det rör sig om någon form av vägbrev (*viaticum*) eller möjligen handledning för pilgrimer eller i varje fall någon som står i begrepp att anträda en resa.⁸² Jämför "[...]gabreff æller lædsagare" på den första raden, "i sine resa" på fol. 2v och "pelagrimum" på den sista raden. Texten tar upp ett antal saker som pilgrimen måste tänka på: att bikta sig och få avlösning av sin präst (rad 5–6), att bekänna alla synder från barndomen och fram till nu och att överge synden till förmån för dygden (rad 10–13), att betänka Kristi lidande, himmelriket, jungfru Marias sorg och bedrövelse (rad 13–22), att be (tacka) Gud och helgonen för allt gott (rad 26–28), att (under resan) vända sig till den präst han kan finna (?), rad 31–32), att höra mässa där han får möjlighet (rad 40–41), att aldrig ligga mer än (en natt på samma ställe?, rad 42), att sova ordentligt och sköta om sin kropp (rad 45–47), att välja rätt sällskap och vakta sina sinnen från det som är otillbörligt (rad 49–54), att tänka på vad han köper, att inte tigga (?), rad 72–73).

I stora delar av textens avslutande parti går tyvärr endast enstaka ord att läsa varför osäkerheten om dess innehåll är mycket stor. Varför står denna fornsvenska text på denna plats i den i övrigt helt på latin utskrivna handskriften? Skälet måste vara att den haft en praktisk användning för någon som tänkt anträda en pilgrimsresa. Rimligast blir då att tänka sig att den antingen varit avsedd för Olavus Johannis Guto själv, eller att den varit avsedd att användas av denne (för andras räkning) i hans egenskap av präst. Det kan noteras att han gör åtminstone två resor för klostrets räkning: 1511–1513 och 1515–1516, bågge gångerna till Polen, men i de fallen var det nog knappast fråga om pilgrimsfärdar. Något som talar för att det är Guto som skrivit vägbrevet är att texten har vissa innehållsliga beröringspunkter med inledningen till hans översättning av Gersons *Ars Moriendi*. Även i den texten talas det om människan som en pilgrim ("Achta ath komom i thenna verldhenha som pelagrīma", s. 164) som fått Kristi lekamen liksom ett vägbrev ("Ok haffuer

⁸⁰ Dessa finns utgivna i Piltz 1977.

⁸¹ Schück 1885, s. 164–167.

⁸² Katalogens "Exhortatio" måste därför betraktas som missvisande. Schück omnämner den stympade texten som "en svensk afhandling" (1885, s. 163).

han giffuith tik sin eghen likama til wægabreff”, s. 165), men de ovan nämnda uppgifterna som antyder en faktisk resa visar att Ex. 5 inte bör betraktas som en version av Gersons text.

Ex. 18. Verkstaden

Ex. 18. Orden *bla lasur* skrivna med stora bokstäver utan varje sammanhang på en bit papper är naturligtvis ett belägg som är svårt att tolka. Helt säkert avses den blå lasurfärgen, möjligen *lapis lazuli*. Kanske får vi här en inblick i ett sammanhang där man hanterar färger av detta slag, som t.ex. bokilluminationer eller liknande. På lappens andra sida står några rader som det förefaller hämtade ur eller med koppling till predikoexempla på latin; inget samband med den fornsvenska anteckningen finns.

7. Performativa texter

Ex. 7. Böner till Katarina av Vadstena

När det gäller böner förefaller det ibland som att en mer eller mindre fixerad ordalydelse varit av avgörande betydelse för att bönen skall få avsedd effekt. Av allt att döma gäller detta lika mycket fornsvenska böner som böner på latin. De böner till heliga Birgittas dotter Katarina av Vadstena som står i handskriften C 274 illustrerar detta på ett utmärkt sätt. C 274 är ett band huvudsakligen innehållande helgonpredikningar och en samling söndagspredikningar. Enligt handskriftskatalogen är boken huvudsakligen utskriven av Johannes Mathei som var en mycketiktig person i klostrets senmedeltida historia och som också under olika perioder fungerade som generalkonfessor. Innehållet har en tydligt birgittinsk prägel med bland annat avskrifter av klosterregeln insprängda mot slutet av helgonpredikningarna. Ur språkvalssynpunkt är ett särskilt intresse knutet till ett parti på fol. 101r–106v. Det sammanhållande temat för detta parti är nämligen Katarina av Vadstena. Innehållet är följande⁸³:

101r–v. Predikan till Katarina av Vadstena, rubrik: *Sermo de temptationibus*. Texten inleds: *Et ne nos inducas in temptationem* (Matt. 6:13).

102r–v. Metrisk version av Katarinalegenden

103r–104v. Predikan som kan tillämpas på antingen Katarina av Alexandria eller Katarina av Vadstena, rubrik: *Sermo de virginibus et aliis sanctis*. Texten inleds: *Liberasti corpus meum* (Syr. 51:3).

105r–106r. Modell- eller exempelböner för en avlidens själ, litania.

106r. Hyllningsvers till Katarina, akrostikon som bildar namnen Nicolaus och Johannes. Denna dikt finns utgiven av Aarno Maliniemi,⁸⁴ som menar att den tillkommit i samband med de grandiosa festligheter som föranleddes

⁸³ Se MHUU 3, s. 252–253.

⁸⁴ Maliniemi 1937.

av Katarinas translationsfest år 1489. De båda personnamnen antar han åsyftar Nicolaus Ragvaldi och Johannes Matthei.

106r–v Tre böner till Katarina på fornsvenska

106v Två böner på latin, en tacksägelsebönn (*Post missam*) och en bön till skyddsängeln (*De proprio angelo*)

De texter som återges i källbilagan är de tre svenska språkiga bönerna och de två avslutande latinska styckena. De fornsvenska bönerna har effekten att uppnå 1) renhet 2) ödmjukhet, tålmod, fattigdom 3) lydnad. Allt detta är ju traditionella klosterdygder. Man kan tänka sig att man fäst betydande avseende på själva ordalydelsen i dessa böner. Sannolikt var det viktigt att be dem på det rätta sättet för att den utlovade effekten, vilken anges i rubrikerna, skulle uppnås. Det rätta sättet var i dessa fall att be dem på svenska. Det främsta skälet till detta var naturligtvis att de bedjande var personer som inte behärskade latin, men samtidigt illustrerar det hur svenska med samma teologiska kraft som latinet kunde användas i kommunikationen med kyrkans helgon, i andra sammanhang (fornsvenska böner) även med såväl Fadern som Sonen.

Ex. 13 är en lingula i C 312 som består av en mycket kort bordsbön, som återges både på latin och svenska. Den är mycket enkel och gör snarast ett vardagligt eller familjärt intryck. Det kan naturligtvis inte uteslutas att den använts i klostermiljö, men inget samband finns med de välsignelser av maten som tas upp i systrarnas sedvanebok *Lucidarium*, kap. 13.⁸⁵

Sammanfattande diskussion

Denna artikel handlar egentligen om flera saker. Dels diskuteras varför medeltida texter ibland skrivs på svenska, ibland på latin, särskilt i de fall då sådana texter står intill eller blandas med varandra i handskrifterna; dels åter diskuteras varför enskilda skrivare då och då växlar mellan språken. Därutöver syftar uppsatsen till att lyfta fram och publicera ett tidigare tämligen okänt fornsvenskt textmaterial.

I inledningen framhölls att den vanligaste förklaringen till varför vissa texter skrivs på latin medan andra skrivs på folkspråket, helt enkelt är att folkspråket används då texterna riktar sig till en icke-latinkunnig publik. Latinet är annars det normala för texter som skrivs av eller riktar sig till en läsekrets av latinutbildade, normalt präster eller andra lärda. Den icke-latinkunniga publiken som normalt kommer ifråga när det handlar om de handskrifter som ligger i fokus för denna undersökning är antingen systrarna i Vadstena kloster eller lekfolket till vilka bröderna riktar sig i sin undervisning.

Att denna ”standardförklaring” är en viktig faktor för att förstå språkvalen visar sig också i denna undersökning. Det framgår kanske tydligast i kategori 2, som jag

⁸⁵ Se Klemming 1883–1884, s. 71–72.

kallat ”Latinsk teologi i fornsvensk gestalt”. Det allra mest typiska exemplet är måhända Ex. 30 där en kateketisk, teologisk kategori (tungans tjugotvå synder) översätts till fornsvenska, led för led. Ex. 34 är också ett bra exempel. Här föregås de olika latinska bönerna till Marias sorger med korta introducerande texter på fornsvenska. Texterna är riktade till klostertystrarna och innebär ett slags hjälp att tala om vad de aktuella bönerna egentligen betyder, dock utan att vara översättningar. Det är viktigt att påpeka att också de latinska bönerna har lästs; detta visas tydligt genom att originalets maskulinformer genomgående har ändrats till femininer.

Men för att kunna ges en mer nyanserad förklaring måste sådana förenklade antaganden preciseras på en rad punkter. Det blir därvid nödvändigt att aktualisera några ytterligare dimensioner. Hit hör själva *produktionsprocessen*; hit hör också presentationstekniken eller den *mediala aspekten*, det vill säga om texternas budskap eller innehåll skall kommuniceras *muntligt eller skriftligt*. Hit hör också frågan om texternas och språkens *auktoritet*.

I de exempel på latinska inslag i medeltidspostillan C 56 (Ex. 1–4) ser vi hur kompilatorn medvetet arbetar med sin förlaga för att omvandla den till en uppbygglig folkspråklig text. Latinet står här i vissa fall kvar som en reminiscens och den tvåspråkiga text som möter oss har en tydlig karaktär av ett pågående arbete. Detta betyder i sin tur att vi här får utmärkta möjligheter att studera tillvägagångssättet för denna omvandling från latinspråkigt massmedium i form av en samling med modellpredikningar till den fornsvenska postillan med flera olika tänkbara användningsområden. Vilka delar av källan använder man? På vilka sätt avviker man från den? Varför tar man inte med vissa partier? Om vi skall försöka sätta en rubrik på orsakerna till språkväxlingen i dessa exemplen kan det bli *kulturtransfer fängad i flykten*.

Flera andra av exemplen i den första kategorin (Texter relaterade till predikoverksamheten) aktualisrar dikotomin muntligt/skriftligt och frågan om hur texterna kommuniceras till sina åhörare. Förhållandet mellan *orality* och *literacy* har varit föremål för åtskillig forskning under det senaste seklet. Här kan det vara av särskilt intresse att uppmärksamma den tudelning mellan en muntlig och en skriftlig kultur som Walter Ong beskriver i sin klassiska *Orality and Literacy* från 1982. En sådan tydlig avgränsning mellan två separata kultursärer har senare ifrågasatts, och man talar numera i stället hellre om ett kontinuum mellan den muntliga och den skriftliga kulturen.⁸⁶ Studiet av de små inbundna lapparna (*lingulae*) pekar särskilt på två intressanta ting. Dessa korta anteckningar består inte sällan av utkast till eller delar av en predikan. En analys av *vilka delar av predikan* som man på detta sätt skriver ned på modersmålet kan relateras till tidigare forskning om just detta. Det visar sig att det ofta rör sig om dispositioner, uppdelningar centrala för innehållet eller översättningar av viktiga auktoriteter m.m. Man skulle kunna säga att vi här så att säga fångar predikanten mitt i hans arbete

⁸⁶ Ong 1982; Rankovic, Melve & Mundal 2010; Johansson 2017.

med förkunnelsen (än en gång produktionsprocessen således). Utkasten blir också samtidigt ett slags *mnemotekniska hjälpmedel*. Ett tydligt indicium på detta är att lapparna ofta bundits in i omedelbar anslutning till en utskriven predikan till den aktuella dagen. Det är svårt att tänka sig att dessa lappar tillkommit av någon annan orsak än som en direkt förberedelse för det *muntliga framförandet*.

Att fornsvenskan var det auktoritativa språket på det juridiska området alltsedan landskapslagarnas tid är allmänt bekant. Dessutom är detta språk i stort sett allenarådande när det gäller andra icke-religiösa genrer som till exempel krönikor, hövisk epik och annat. När det gäller medeltidsbrevet ökar andelen svenskspråkiga brev i förhållande till latinspråkiga. En del av förklaringen till detta är det välbekanta stadgendet i Magnus Erikssons landslag att alla kungens, lagmannens eller häradshödingens dombrev skall utfärdas på svenska;⁸⁷ men det har också att göra med en allmän ökning av dessa brevtyper i relation till andra. Däremot har det inom de kyrkliga miljöerna, som ju var helt dominaterade när det gäller textproduktionen under senmedeltiden förhållit sig på annat sätt. Den kulturimport som äger rum förutsätter en latinsk kultur och litteracitet som omvandlas och transformeras på olika sätt, ytterst i en popularisering form till en undervisning för en mindre lärd publik. Denna process brukar kallas *translatio*. Svenskan har i sådana sammanhang inte sällan betraktats som en mindre fullödig avspegling av latinet, som ju var det språk som uppbar textens hela egentliga auktoritet. Det allra tydligaste uttrycket för detta är bibelns språk; inte så mycket i Sverige som i andra länder, där folkspråkliga översättningar i religionsstridernas 1500-tal inte sällan sågs som rent kätterska övningar. I det här aktuella materialet förekommer inte några egentliga bibeltexter vid sidan av enstaka citat i predikningar, men detta är alls inget ovanligt. Då svenska användes kunde ordalydelsen ofta variera rätt avsevärt. Inte bara ortografin var fri, utan även texters innehåll på andra språknivåer. Både bibeltexter, Birgittas uppenbarelser och liknande texter behandlas relativt fritt av både avskrivare och kompilatörer. Det finns emellertid faktorer som pekar på att svenska språkets ställning i detta avseende ändras under perioden. I uppsatsens inledning påpekades att man ibland i en latinsk text citerar en auktoritet direkt från en fornsvensk källa. Detta är så alldelvis emot det förväntade och brukliga att det förtjänar att uppmärksammas. I materialet finns andra exempel på liknande. Exemplet med Katarina av Vadstena i Johannes Mattheis samling visar att man har ett antal olika texter av varierande omfång till just detta helgon; de enda som står på svenska är några böner som skall bes för att bedjaren skall uppnå vissa förtjänster. Man kan anta att det här var viktigt att ha den rätta ordalydelsen för att bönerna skulle ha den effekt som anges i rubrikerna. Detta gäller ju generellt för de folkspråkliga bönerna, och även om vi från andra källor vet att det ofta fanns en viss

⁸⁷ ”Skulu ok all breff, kunungx, laghmanz ok hæræzhöfponga, i þolikum malum ok aþrum, a suensko skriuas” (SSGL 10, MELL, Eghno B. XXII).

textuell variation i det medeltida bönmaterialet,⁸⁸ visar detta att helgonen lika gärna lyssnar till svenska som till latin. I fallet med Katarinabönerna i C 274 bidrar även den prydliga handskriftslayouten till detta grundantagande. Vi kan också jämföra med exempelvis behandlingen av den helige Andes sju gåvor som vi behandlade ovan. Det var inte endast viktigt för predikanten att ha dessa benämningar till hands. Det var dessutom viktigt att ha dem till hands i en något sånär etablerad språkform. Gradvis ökar svenska ställningen då de folkspråkliga benämningarna blir de som man vinnlägger sig om att på ett enhetligt sätt förmedla till åhörarna eller läsarna.⁸⁹

Låt oss för ett ögonblick återvända till de isolerade fornsvenska predikningar som står mitt i en latinsk predikosamling, som diskuterades inledningsvis. Jag vill gärna tänka på de texterna som något respektive författare eller predikant var angelägen om att skriftfästa i en någotsånär fixerad form, eftersom de var tänkta att framföras muntligt på detta sätt, alldelens oavsett om nedskrivandet skedde före eller efter den faktiska predikan. I vilket fall som helst vittnar språkformen om att den fornsvenska version som skulle framföras muntligt åtnjöt tillräckligt hög prestige för att dokumenteras i de personliga predikomanuskripten. Jag tror att det förhåller sig på samma sätt med de ovan diskuterade bönerna och kateketiska styckena. Även dessa var avsedda för ett muntligt framförande. Och genom att de skrivs ned kommer den muntligt kommunicerade formen att så att säga bli den auktoriserade. På så vis kan man säga att textinnehållets mediering (muntligt) och dess form (folkspråk) interagerar på ett sätt som gynnar bågge, liksom i en stigande spiral.

⁸⁸ Ingela Hedström gör i *Medeltidens svenska bönböcker. Kvinnligt skriftdjur i Vadstena kloster* (2009) en utförlig genomgång av de olika typer av böner, både privata och liturgiska, och både på latin och fornsvenska som förekommer i sysstrarnas i Vadstena talrika bönböcker (s. 266–284). Det framgår där att det finns en betydande grad av variation i bönmaterialet, så till den grad att det ofta är ”svårt att dra en gräns mellan vad som är två olika versioner och vad som är två olika texter” (s. 274).

⁸⁹ Inom historisk sociolinguistik och språkkontaktforskning förekommer begreppsparet *Abstand/Ausbau*. Steffen Höder använder begreppet *Ausbau* för att beskriva diakron förändring av liknande typ som den här aktuella: ”As a general type of diachronic process, *Ausbau* can be defined as a continuous development in a language gradually taking over domains of the written language in which it has not been used before” (Höder 2009, s. 78).

Källor och litteratur

Handskrifter

Lund, Lunds universitetsbibliotek

Medeltidshandskrifter (Mh), nr 20

Stockholm, Kungliga biblioteket

A 3, A 107

Uppsala, Uppsala universitetsbibliotek

C 4, C 47, C 56, C 181, C 195, C 202, C 213, C 251, C 274, C 308, C 312, C 313, C 314, C 321, C 322, C 326, C 335, C 355, C 363, C 385, C 389, C 392, C 406, C 420, C449, C 564

Tryckt litteratur

Andersson, Roger 1992: "Wtthydhning eller exposicio? Språkval under 1400-talet", i: *Leve mångfalden! Tjugo uppsatser om språk tillägnade Barbro Söderberg*, Stockholm, s. 9–18.

Andersson, Roger 1993a: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Runica et Mediævalia. Scripta minora 1, Stockholm.

Andersson, Roger 1993b: "Några texter till belysande av den homiletiska verksamheten i Sverige under medeltiden", i: *Smärre texter och undersökningar 1. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet*, Serie 3, 1, Uppsala, s. 7–27.

Andersson, Roger 2001: *De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folkfostrare. En studie i svensk medeltidspredikan på den 8:e söndagen efter trefaldighet*. Runica et Mediævalia. Scripta minora 4, Stockholm.

Andersson, Roger 2003: "Om de femton platser Maria besökte efter Jesu död", i: *I Kristi och hans moders spår. Om stationsandakter i Vadstena*. Runica et Mediævalia. Scripta minora 8, Stockholm, s. 107–135.

Andersson, Roger 2006: "Översättaren som predikant. Clemens Petri och svenska språket", i *Dicit Scriptura. Studier i C-samlingen tillägnade Monica Hedlund*. Runica et Mediævalia. Scripta minora 14, Stockholm, s. 149–164.

Andersson, Roger (utg.) 2014: *Heliga Birgittas texter på fornsvenska. I. Birgittas Uppenbarelser. Bok 1*. Runica et Mediævalia. Editiones 6, Stockholm.

Andersson, Roger 2018: "Birgittahandskrifter och medeltida skriftmiljöer", i: *Arkiv för nordisk filologi*, 133, s. 105–130.

Andersson, Roger & Borgehammar, Stephan 1997: "The Preaching of the Birgittine Friars at Vadstena Abbey (ca 1380–1515)", i: *Revue Mabillon*, 69 (Nouvelle série, 8), s. 209–236.

- Arvidsson, Maria 2017: *En handskrifts tillkomst- och brukshistoria. En närbild av Cod. Holm. A 49 (Nådendals klosterbok)*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 101, Uppsala.
- D'Avray, David L. 1985: *The Preaching of the Friars. Sermons Diffused from Paris before 1300*, Oxford.
- Bibel 2000. *Texterna. Bibelkommissionens översättning*, Stockholm 1999.
- Blomqvist, Oliver 2017: *Flerspråkighet eller språkförbistring? Finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, 100, Uppsala.
- Braunmüller, Kurt & Ferraresi, Gisella (utg.) 2003: *Aspects of Multilingualism in European Language History*, Amsterdam.
- Brøndum-Nielsen, Johannes 1959: *Fra Skaanes senmiddelalder. Den skaanske Postil fra Bekkaskough (Ups. C 56)*, København.
- Carlquist, Jonas 2005: ”Den fornsvenska handskriftens bilinguala karaktär. Latinets funktion i folkspråklig kontext”, i: *Publikationer av Forskargruppen för översättningsteori, fackspråk och flerspråkighet vid Vasa universitet*, 32, Vasa, s. 10–30.
- Carlquist, Jonas 2007: *Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skriftribukskompetens, lärdom och textförståelse*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 89, Uppsala.
- Casagrande, Carla & Vecchio, Silvana 1987: *I peccati della lingua. Disciplina ed etica della parola nella cultura medievale*. Istituto della Enciclopedia Italiana, Rom.
- Clanchy, Michael T. 1993: *From Memory to Written Record. England 1066-1307* (2:a uppl.), Oxford.
- Cottier, Jean-François 2010: ”Du bon usage des recueils apocryphes. Les manuscrits Lyon, B.M. 622 et 456, et les éditions modernes des *Prières ou Méditations de saint Anselme*”, i: *Ad libros! Mélanges d'études médiévales offerts à Denise Angers et Joseph-Claude Poulin*, Montréal, s. 199–221.
- [Auctor incertus], *De dignitate conditionis humanae libellus*. Patrologia latina. Series latina, 17, col. 1015–1018.
- David av Augsburg: *De exterioris et interioris hominis compositione*, Zwolle 1492–1500 m. fl. utgåvor.
- Fletcher, Alan J. 2009: *Late Medieval Popular Preaching in Britain and Ireland. Texts, Studies, and Interpretations*. Sermo, 5, Turnhout.
- Geete, Robert (utg.) 1900–1916: *Småstycken på forn svenska* 2. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Stockholm.
- Geete, Robert (utg.) 1904–1905: *Skrifter till uppbyggelse från medeltiden*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 36, Stockholm.
- Geete, Robert (utg.) 1905–1906: *Svenska medeltidspostillor*, 4. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 23:4, Stockholm.
- Grosjean, François 1997: ”The bilingual individual”, i: *Interpreting*, vol. 2:1–2 (Jan. 1997), s. 163–187.

- Gumbert, Johan Peter 2004: "Codicological Units. Towards a terminology for the Stratigraphy of the Non-Homogenous Codex", i: *Segno e testo*, 2, s. 17–42.
- Hallberg, Håkan 1995: "Reportaciones Vadstenenses – über das Predigen im Kloster Vadstena um 1430", i: *A Catalogue and its users. A Symposium on the Uppsala C Collection of Medieval Manuscripts*, Uppsala, s. 101–114.
- Hallberg, Håkan 1997: *Acho Iohannis scribens, praedicans, auditus*. Vadstenabrödernas predikan. Meddelanden 4, Uppsala.
- Hedlund, Monica 2007: "The Use of Model Sermons at Vadstena. A Case Study", i: *Constructing the Medieval Sermon*. Sermo 6, Turnhout, s. 117–164.
- Hedström, Ingela 2009: *Medeltidens svenska bönböcker. Kvinnligt skriftbruk i Vadstena kloster*, Universitetet i Oslo.
- Helander, Sven 1957: *Ordinarius Lincopensis c:a 1400 och dess liturgiska förebilder*, Lund.
- Huijzen, Erwin 2008: "Unintended Signatures. Middle Dutch Translators of Surgical Works", i: *Science translated. Latin and vernacular translations of scientific treatises in medieval Europe*, Leuven, s. 415–448.
- Höder, Steffen 2009: "Converging languages, diverging varieties", i: *Convergence and Divergence in Language Contact Situations*, Amsterdam, s. 73–100.
- Höjer, Torvald 1906: "Ett bidrag till den svenska predikoverksamhetens historia under medeltiden", i: *Historisk tidskrift*, 26, s. 46–49.
- Jacobus de Voragine: *Sermones de tempore*. Davent, R. Paffroed 1483.
- Johansson, Karl G. 2017: "Intertextuality and the Oral Continuum. The Multidisciplinary Challenge to Philology", i: *Philology Matters! Essays on the Art of Reading Slowly*, Leiden, s. 35–57.
- Johnson, Holly 2012: *The Grammar of Good Friday. Macaronic Sermons of Late Medieval England*. Sermo, 8, Turnhout.
- Kaluza, Zénon 1971: "Nouvelles remarques sur les oeuvres de Gilles Charlier", i: *Archives d'histoire doctrinale*, 38–39, Vrin, s. 149–191.
- Kilström, Bengt Ingmar 1958: *Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden*, Lund.
- Klemming, Gustav Edvard (utg.) 1860: *Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne. Legenden om Gregorius af Armenien*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 15, Stockholm.
- Klemming, Gustav Edvard (utg.) 1881–1882: *Svenska medeltidsdikter och rim*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 25, Stockholm.
- Klemming, Gustav Edvard (utg.) 1883–1884: *Heliga Birgittas uppenbarelser*, 5. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 14:5, Stockholm.
- Klemming, Gustav Edvard (utg.) 1893: *Svenska medeltidspostillor*, 3. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 23:3, Stockholm.

- Knight, Gwendolyne 2018: *Broken Order. Shapeshifting as Social Metaphor in Early Medieval Britain and Ireland*, Stockholm.
- Larsson, Anna (utg.) 1971: *Vadstena klostrets två äldsta jordeböcker. Med inledning och språklig kommentar*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 72, Stockholm.
- Larsson, Inger m. fl. (utg.) 2010: *Den medeltida skriftkulturen i Sverige. Genrer och texter*. Runica et Medeaevalia. Scripta maiora 5, Stockholm.
- Lindberg, Gustaf 1923: *Die Schwedischen Missalien des Mittelalters. Ein Beitrag zur vergleichenden Liturgik*, Uppsala.
- Maliniemi, Aarno 1937: "De sancta Katherina", i: *Suomen kirkkohistoriallisem seuran vuosikirja (Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift)*, 11-14 (1921–1924, tr. 1937), s. 85–90.
- MHUU = *Mittelalterliche Handschriften der Universitätsbibliothek Uppsala. Katalog über die C-Sammlung* ed. Margarete Andersson-Schmitt, Håkan Hallberg and Monica Hedlund, 8 vol., Uppsala 1988–95.
- Norborg, Lars-Arne 1958: *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*, Lund.
- Nyström, Eva 2009: *Containing Multitudes. Codex Upsaliensis Graecus 8 in Perspective*, Uppsala.
- Oelman, Eva (utg.) 2018: *Sermones moralissimi atque ad populum instruendum utilissimi supra evangelia dominicarum totius anni Nicolai de Aquaevilla*. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 283, Turnhout.
- Ong, Walter 1982: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, London.
- Peraldus, Guilelmus 1668: *Summa virtutum ac vitiorum*, Lyon.
- Piltz, Anders 1977: *Studium Upsalense. Specimens of the oldest lecture notes taken in the mediaeval University of Uppsala*, Uppsala.
- Quak, Arend 1976: "Fornsvenska glossor och satser i Uppsala universitetsbiblioteks hs C 321", i: *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 10, s. 149–206.
- Quak, Arend 1983: "Om det fornsvenska språkmaterialet i Cod Ups C 213", i: *Tijdschrift voor Skandinavistiek*, 4, s. 1–14.
- Rankovic, Slavica, Melve, Leidulf & Mundal, Else (utg.) 2010: *Along the Oral-Written Continuum. Types of Texts, Relations and their Implications*, Turnhout.
- Ronge, Hans 1993: "En predikotext i UUB C 4 utgiven och kommenterad", Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 3, 1, Uppsala, s. 39–70.
- Ronge, Hans 1998: "Tre homilier i UUB C 181 utgivna och kommenterade", Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 3, 2, Uppsala, s. 32–85.
- Schendl, Herbert 2012: "Multilingualism, Code-switching, and Language Contact in Historical Sociolinguistics", i: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Malden, MA, s. 520–533.
- Schendl, Herbert och Wright, Laura (utg.) 2011: *Code-switching in early English*, Berlin.

- Schiewer, Hans-Jochen & Schiewer, Regina D. 2017: "Opera mixta – Deutsch-lateinische Mischpredigten. Überlieferung und Funktion", i: *Meister Eckharts Werk und seine Wirkung. Die Anfänge*. Meister-Eckhart-Jahrbuch, 11, Stuttgart, s. 291–318.
- Schück, Henrik 1885: "Ars moriendi", i: *Samlaren*, 6, s. 162–169.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek över medeltidsbreven* (sok.riksarkivet.se/sdhk).
- Sdwll = Knut F. Söderwall: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 1–2. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 27, Stockholm 1884–1918; *Supplement*, Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 54, Stockholm 1925–1973.
- Sebba, Mark 2012: "Researching and Theorising Multilingual Texts", i: *Language Mixing and Code-Switching in Writing. Approaches to Mixed-Language Written Discourse*, London, s. 1–26.
- SSGL = *Samling af Sveriges gamla lagar*, utg. H. S. Collin och C. J. Schlyter, Stockholm 1827–1877.
- Summa de bono* = Nikolaus Wicki (utg.): *Philippi Cancellarii Parisiensis Summa de bono. Ad fidem codicum primum edita*, Bern 1985.
- Sveriges medeltida personnamn. Ordbok* (Uppsala 1967–).
- Thomason, Sarah G. 2010: "Contact explanations in linguistics", i: *The Handbook of Language Contact*. Chichester, West Sussex, s. 31–47.
- Tjäder, Börje 1995: "Fornsvenska vokabler i latinska predikningar från Sveriges medeltid", i: *A Catalogue and its users. A Symposium on the Uppsala C Collection of Medieval Manuscripts*, Uppsala, s. 115–124.
- Wagner, Esther-Miriam, Outhwaite, Ben & Benhoff, Bettina (utg.) 2013: *Scribes as Agents of Language Change*, Berlin.
- Wenzel, Siegfried 1994: *Macaronic sermons. Bilingualism and preaching in late-medieval England*, Ann Arbor.
- Wollin, Lars 1992: "Herr abboten och hans bröder. Ett censurfall i Vadstena kloster – med filologiska implikationer", i: *Språk och stil*, 2, s. 113–146.
- Åström, Patrik 2016: *Tendensen i Kristoffers landslag*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet, Serie 1, 100, Uppsala.
- Åström, Patrik 2018: "Svensk-latinsk tvåspråkighet i medeltida handskrifter. En inventering", i: *Studier i svensk språkhistoria*, 14, Vasa, s. 301–320.

messias omuli pimagic ymagie
 pinqvare omuli pimagic ymagie
 ob lata deigna turgeam
 lata misias et alianies
 huc sunt viae ymagis ad regna sicut doctes arc
 blassearia haedz Mij sei los ut tepe
 ym dantiam economia et go t tu munda
 pet defensio vilia sua hundz En em tepeus et
 feniud et mercenarii etec sordida dacte
 mordam legi Ihsu fili deron
 detto bekund om cogitor adumma me
 matalaz mungtalan ut in regitatoribz umido
 Verbi vacu fasday oda delicter Et vte delict
 delictas ad ac no plent los oda logi dacto Ihsu fili
 maledicto obeskadelista di i coram
 gnuan lasta et opre gilse tene longa me
 eterni tratta don cogitor
 bonorum deisis spotta och qdze goda qualiter q
 pium filiu orta et falsi maledictus delictus operi
 & cimiale distordias sca missurum et qdeste sine
 Maledicto bauan amede dact
 Adulato suspan et suelting Ihsu fili di
 pati Oshingi et transal tunga et ligat et fusi
 Luminor tidqandje iegi anunti eia
 lactanias rof medbra me
 Eccta vinda etponba lantli tungit operae
 falsi testio sal s mitque et tendit ad nro p

Lista över tungans synder (peccata linguae) på latin med översättning till fornsvenska. C 363, fol. 1v, Uppsala universitetsbibliotek.

Källbilaga

Principer för textåtergivningen

Texterna återges diplomatariskt med bibehållande av förlagans ortografi och interpunktion. Uppenbara felaktigheter, avskrivningsfel, strykningar med mera kommenteras i fotnoter. Förlagans radindelning bibehålls men i längre sammanhangande texter återges radbrytning i stället med rakt lodrätt streck (|). Om resonemanget i huvudartikeln så kräver återges även (delar av) den kontext i vilken exemplen uppträder, normalt ett stycke på det språk (latin eller fornsvenska) på vilket den diskuterade passagen eller texten inte är avfattad. Förkortningar i latinisk text upplösas utan markering; förkortningar i fornsvensk text upplösas i enlighet med utskrivna former och markeras med kursivstil. Om utskrivna former saknas upplösas i enlighet med gängse schabloner. Hakparenteser används för suppleringar samt för att markera luckor eller oläslig text.

Ex. 1–4. Språkväxling i en postilla

Ex. 1. C 56, fol. 275v–276v (pag. 550–552)

(275v) J thenne læst mughe wi vnderstanda | sex mærkeli^k thing · Forst
medh then stadhēn ther war herra | gik til vnderstanda wj iordherike *medh*
 · The ænkian ther | i stadhēn atte hema · vnderstandis then hæli kyrke *medh*
 · Then | dødhe swennin · teknar hwar syndogh mænniske · For thy | at
 naar mænnisenkær stadh j dødhelik synd · tha ær | hennas siæl dødh for
 gudz asyn · Een syndare liknes oc wi | dher then dødha swennin · For thy /
 at swasom een dødher | man han ær kalder aff sik · oc han luktar illa · Swa
 | ær oc een syndare / han ær kalder j gudz kerlek / oc Han | luktar illa fore
 gudh · oc for gudz ængla · Vnde augustinus · | loquitur de peccatoribus
 dicens Tollerabilius fetet canis fedidus quam pec- | eator fedidus et putridus
 et peccatis deditus · 2o dicendum est de monumento | Monumentum est
 enim in quo mortuus includitur¹ · Vnde dicit augustinus Monumentum |
 dicitur quasi mouens mentem cuiuslibet hominis Quando videlicet homo
 monumentum debet cogi- | tare quod sit mortal is. Jstud monumentum
 infernum significat in quo peccator post hanc | vitam jacere debet Vnde
 dicitur in ewangelio Mortuus est diues et sepultus in inferno [Luc. 16:22]²
 (276r) O quam horribilis est ista sepultura Jstud sepulcrum debet homo
 semper inspicere et | de morte tali miserabili intime cogitare Vnde gregorius
 Pena oculos | aperit quos culpa clausit q[uasi] d[icens] cogitacio et

¹ 2o dicendum est de monumento ... mortuus includitur] cf. Jacobus de Voragine, sermo 1, pag. 1, col. 2, lin. 45–46.

² Vnde dicit augustinus ... sepultus in inferno] cf. Jacobus de Voragine, sermo 1, pag. 2, col. 1, lin. 13–16; 27–30.

inspeccio pene eternalis | incitet hominem ad vite emendacionem Vnde gregorius Dives mortuus | est et sepultus in inferno guttam aque peciit qui dare micam lazaro ne- | gant Nota quoddam³ est quid signat portatores scilicet qui portauerunt funus⁴ 4or enim | sunt portatores funeris qui ducunt peccatores ad infernum Primus est fiducia | longioris vite Jta quod peccator credit diu viuere et ideo differt de | die in diem peccata sua confiteri et emendare se in vita sua et ille | portator aliquando peccatorem decipit et portat ad infernum Vnde⁵ augustinus | certum est quod morieris Jncertum est quando venit hora Ecce peccator bene scit quod | debet mori et tamen non wlt emendare vitam suam Nescit tamen vtrum cras | vel post cras Secundus portator qui portat peccatorem ad infernum est leuitas | quia cogitat quod peccata sunt leuia quod faciliter sibi dimittuntur et iste portator | similiter decipit peccatorem et portat eum ad infernum Si adam non peccasset | non esset positus ad limbum ad quinque milia annorum propter commescionem | vnius pomi Vnde iob timuit in omnibus operibus suis semper et sciuit quod deus | non vellet peccatori 3us portator qui portat peccatorem ad infernum | est dei misericordia Quando enim cogitat peccator quod deus est ita misericors et cito | homini misereri Jdeo dicit sapiencie vo [cf. Eccl 5] Ne dicas magna est misericordia domini et peccatorum | nostrorum miserebitur Vnde qui veniam peccatorum spopondet diem crastinum venien- | di non promisit q[uasi] d[icens] Deus promittit peccatori veniam si querat eam | sed non promittit ei quod cras vel post cras debet viuere et tunc velit ei misere- | ri 4us portator est consideracio peccatorum aliorum⁶ Peccator enim cogitat | de maria magdalena et sancto paulo quia fuerunt magni peccatores et deus | magnam suam misericordiam ostendit eis et ad recepit [sic!] eos Sic peccator co- | gitat jnterim quod sic cogitat moritur et dampnatur Est (276v) tamen notandum quod illi sancti qui sic peccaverunt sunt saluati non | sunt dati peccatoribus in exemplum quando fortiter debent peccare Jdeo dati | sunt eis in exemplum vt si peccaverit peccator debet statim vitam suam | emendare et peccatam suam confiteri Jlli 4or sunt portatores et por- | tant multos ad infernum Dicendum est de ista vidua a cuius filius | mortuus fuit et maxime fleuit quod per hanc intelligitur sancta ecclesia | que dicitur vidua quia adhuc presencia sui sponsi priuata est scilicet dominij | nostri jhesu christi⁷ sed post hanc vitam quod omnes saluabuntur et venient ad | regnum celorum tunc ecclesia est ecclesia non est vidua quia tunc coniuncta | est sponso suo Jsta vidua nunc plorat filium suum jdest peccatorem | in peccatis mortuum Jstud figuratum

³ Nota quoddam est] *troligen fel för* Notandum est e.d.

⁴ Nota ... portauerunt funus] cf. *Jacobus de Voragine, sermo 1, pag. 2, col. 1, lin. 30–31.*

⁵ Vnde] följs av struket est quod hs.

⁶ 4or enim sunt portatores ... consideracio peccatorum aliorum] cf. *Jacobus de Voragine, sermo 1, pag. 2, col. 2, lin. 8–22.*

⁷ Dicendum est de ista vidua ... jhesu christi] cf. *Jacobus de Voragine, sermo 1, pag. 3, col. 1, lin. 31–34.*

est in lazaro quem dominus su- | scitauit quia lazarus peccatorem significat
 Jn suscitione lazari | multi fleuerint⁸ fleuit enim martha et maria
 magdhalena | et multi iudei fleuit et christus Ecce quomodo peccator
 flendus est a | matre sua sancta ecclesia Vnde augustinus Multi sunt qui
 plorant quando anima | recedit a christo quasi dicerent Magis deberent
 deflere mortem | hominis qui in anima esset mortuus quam quis esset
 mortuus in corpore⁹ | J thet andra mærkelika thing j thenne læstin / teer os
 | jhesus sin mandom / ther medh at han warkunnadhe the | sælуга
 ænkionæ / ther medh teer han os sin guddom at han op reesdhe then dødhe
 [...]

Ex. 2. C 56, fol. 278v (pag. 556)

/.../ J thet fiærdha mærkelika thing | tha vnderstanda wj medh then siwka
 mannin hwar ni- | dhing · For thy / at ee thes meer een watn siwker | man
 han drikker / thes meer thorster honum Swa | oc een nidhing / ee thes meer
 han faar jordherikes godz | ee thes meer tha astundar han at haffwa¹⁰ · Ther
 | aff sigher sanctus augustinus Maledictus avarus cui dominus est lar- | gus¹¹
 q[uasi] d[icens] dominus est valde largus et dat ei multa bona | Et econtra
 populi sunt parcissimi et tenaces et nolunt diui | dere cum eo qui omnia dedit
 Cum eo est diuidendum Augustinus Omnes | creature¹² incusant auarum
 quia creature dant jdest diuidunt | cum hominibus planete enim dant nobis
 in celo lucem suam¹³ | Sol enim dat nobis diem quando numquam fit dies
 nisi sol oriatur | Arbores enim dant nobis fructus suos scilicet poma et pira
 Aqua dat | nobis pisces Terra dat nobis cibum et potum vt dicit augustinus
 Sed | miser homo wlt sua solus habere et cum indigentibus non diuidere |
 et jdeo dominus non jndiget eis et tamen dat quando indigemus Vnde |
 gregorius Auarus sic ardet concupiscencie ac multiplici cura custodie |
 postmodum ardebit igne iehenne¹⁴ Auaricia discordat cum sacra | scriptura
 Vnde dominus in ewangelio Date et dabitur vobis¹⁵ | Then watnsiwe
 mannin hawer oc at vnderstanda medh | then mænnske ther sik lader til

⁸ fleuerint], för väntat fleuerunt hs.

⁹ Jstud figuratum est in lazaro ... mortuus in corpore] cf. Jacobus de Voragine, Dom. 16, sermo 1, pag. 3, col. 2, lin. 15–23.

¹⁰ J thet fiærdha ... han at haffwa] cf. Jacobus de Voragine, Dom. 17, sermo 1, pag. 2, col. 2, lin. 13–16.

¹¹ Maledictus ... largus] citatet förekommer då och då i den homiletiska litteraturen med hänvisning till Augustinus, men har inte kunnat återfinnas hos denne; se till exempel Guilielimi Alverni episcopi Parisiensis: Opera omnia ... tomis duobus contenta. Vol. 2, Paris 1674, s. 287. Det förekommer också med samma referens i exempelvis Boccaccios kommentar till Dantes Divina Commedia.

¹² creature] följs av de överstrukna bokstäverna mcua hs.

¹³ suam] rättat från överstruket se- hs.

¹⁴ Vnde gregorius Auarus ... ardebit igne iehenne] citatet förekommer då och då i litteraturen, men har inte kunnat identifieras hos Gregorius I; se till exempel Dionysous Carthusianus, Contra avaritiam, lib. I, articulus VI, Köln 1559, s. 880.

¹⁵ Date ... vobis] Luc. 6:38.

snödhan fulan liff- | nadh / som ær skørliffnad | For thy / æ thes meer | han
eller hon thet plægha Jw thes meer wilia the [...]

Ex. 3. C 56, fol. 279r–v

[...] glædhe j himmerike Amen Item Date et | dabitur vobis glosa Date
pauperibus temporalia scilicet elemosinas et dabitur | vobis eterna gloria et
vita eterna Ergo auari non possidebunt vitam eternam | Vnde ambrosius
pasce famem pacientem si non pausti occidistj | q[uasi] d[icens] Si videris
aliquem pauperem qui famem patitur si habes debes ej | subvenire Si fame
moritur occidisti Malus enim elemosinarius esset | alicuius principis si illa
que deberet pauperibus erogare retineret Aua- | rus enim multum amat ista
temporalia et in fine vite sue ea dimittit | cum magno dolore Sic non fecit
Job qui dicit Nudus egressus | sum de vtero matris mee et nudus reuertar
illuc¹⁶ jdest ad terram Vnde | ambrosius Quoniam homo non potest secum
portare non est suum sed illam | pecuniam non portat secum sed relinquet
in mundo Ergo ista non sunt nostra | Vnde dominus in ewangelio Que
congregasti cuius erunt¹⁷ in morte 3o auaricia (279v) infert penam eternam
Auarus enim qui non diuidit bona sua cum pauperibus | quot bona congregat
tot testes multiplicat contra se in die iudicij contra animam | suam Hoc
testatur Jacobus in epistola sua Aurum vestrum et argentum eru- | ginauit
erugo vt vobis sit in testimonium et manducabit¹⁸ carnes | vestras sicut
ignis¹⁹ Jdeo ortatur dominus quemlibet peccatorem et aurum d[icens] | Da
pauperibus et habebis thesaurum in celo²⁰ jdest vitam eternam Gregorius |
Mitte superbiam tuam vbi habes patriam tuam q[uasi] d[icens] mitte tua ibi
| pauperibus dando vbi vis in eternum manere Vnde ambrosius Benedictus
homo | a cuius domo pauper numquam vacuus exiuit Non enim quisque
magis | beatus quam qui intelligit super egenum et pauperem et qui
verecundia petit | et cum acceperit glorificat patrem qui in celis est Legitur
in vitas pa- | trum de sancto quodam monacho qui semper partem suam de
prebenda sua ad | dandum pauperibus reseruauit vna quidem vice apparuit
ej quidam leprosus | qui petiuit eum vt portaret eum in claustrum suum
quem cum monachus | portauit ad hostium ecclesie Audiuit vocem
dicentem sibi Tu portasti | me in terra ego autem portabo te in celum etsic
ille leprosus disparuit | Ecce quantum valet miseracio ad pauperes Vnde
augustinus Vis esse merca- | tor optimus²¹ fenerator egregius da quod non
potest retinere vt recipi- | as quod non potest ammittere Da modicum vt

¹⁶ Nudus egressus ... reuertar illuc] Job 1:21.

¹⁷ Que congregasti cuius erunt] cf. Luc. 12:20.

¹⁸ manducabit], följs av strukten bokstav, troligen J hs.

¹⁹ Aurum vestrum ... sicut ignis] cf. Jac. 5:3.

²⁰ Da pauperibus ... celo] Matt. 19:21.

²¹ optimus] rättat från maximus hs.

recipias centuplum Da tempora | lem possessionem vt consequeris eternam hereditatem²² | Pharisej audientes Mth xxj Vi læse aff j thenne [...]

Ex. 4. C 56, fol. 282r–283r (pag. 563–565)

(282r) [...] [S]jmile est regnum celorum homini regi Math xij [Mt 22:2–14] Postquam dominus diuersas par | abulas ad phariseos et iudeos dixisset, scilicet quod homo erat patrifamilias qui plan- | taut vineam²³ et sepe circumdedit eam et fodit et torcular in ea²⁴ posuit | et edificauit turrem et locauit eam agricolis et peregre profectus est²⁵ Cum audissent pharisei et | principes sacerdotum parabolas eius cognouerunt quod de ipsis diceret et querentes eum | tenere timuerunt autem turbas quoniam sicut prophetam eum habebant²⁶ et respondet ihesus dixit | jterum in parabolis presentes ewangelium Simile est regnum celorum homini regi qui fecit | nupcias filio suo Jste rex misit seruos suos vt dicerent inuitatis vt | venirent Jterum misit alios nuncios vt demandaret eis vt venirent | Ecce prandium meum paravi tauri mei et boues et altilia oues occi- | sa sunt et omnia sunt parata venite ad nupcias Jlli autem neglexerunt et | intrauit alium in villam suam et alter in neg[oci]acionem suam Reliqui vero | tenuerunt seruos eius et occiderunt Rex autem cum audisset iratus est et mi- | sit exercitum suum et occidit illos qui occiderunt seruos suos eius et conbussit loca | eorum vbi morabantur Tunc ait rex seruis suis Nupcie quidem parate (282v) sunt sed qui inuitati fuerunt [*här saknas ett par ord*] Jte ergo ad placeas et vicos et quo cumque inueneritis vocate | ad nupcias Egressi serui eius congregauerunt omnes bonos et malos et implete sunt | nupcie discumbencium intrauit autem rex vt videret discumbentes et vidit²⁷ ibi | hominem veste nupciali non vestitum et ait illi quomodo huc intrasti non habens | vestem nupcialem at ille tacuit Tunc rex dixit ministris ligatis manibus | et pedibus eius mittite eum in tenebras exteriores Jbi erat fletus et stridor den- | cium Multi enim sunt vocati pauci vero electi²⁸ Istud est ewangelium in suo sensu

Est igitur | notandum quod in isto ewangelio quattuor notantur Primo per istud regem intelligitur celestis rex qui fecit | nupcias filio suo vnigenito quando eum misit in mundum vt naturam humanam acci- | peret Et merito rex dicitur quia diues est et quia glorie et diuicie in domo eius | cuius

²² Vis esse ... eternam hereditatem] citeras bl. a. i *Alanus de Insulis. De arte predicatoria, cap. VI (Contra avaritiam)*, PL 210, col. 124C.

²³ vineam] rätat från struket eam hs.

²⁴ ea] rätat från struket eam hs.

²⁵ scilicet quod homo ... profectus est] Matth. 21:33.

²⁶ Cum audissent pharisei ... prophetam eum habebant] Matth. 21:45–46.

²⁷ vidit] följs av strukten bokstav h hs.

²⁸ Cum audissent ... pauci vero electi] Matth. 22:2–14.

regnum est in celo in terra et in inferno Jn celo regnat per suam gloriam |
 Jn mundo per suam graciā dare omnibus qui graciā eius requirant Jn
 inferno re- | gnat per suam iusticiā²⁹ quia ibi puniuntur ex magna iusticia
 dej Jste est rex super | omnes reges et dominus super omnes dominos Jste
 rex fecit filio suo nupcias | quando eum in mundum misit vt humanitatem
 acciperet Tunc ista duo simul | coniuncta fuerunt in vtero beate marie
 virginis scilicet dominus et homo ita quod numquam separari | possunt
 Locus autem vbi ista coniuncta fuerunt fuit vterus beate virginis | Jdeo dicit
 vnu doctor Jn te maria yma coniuncta sunt summis jdest homo qui est |
 infirmus coniunctus est summo jdest cum deo Secundo dicendum est de
 inuitatis per quos | intelliguntur omnes christiani qui inuitantur a domino
 cotidie vt veniant ad nup- | cias et per suos predicatorēs vt veniant ad regnum
 celorum jdest ad dexteram | dei patris scilicet deum et hominem quod angeli
 facere non possunt quamvis angeli videant | humanitatem et diuinitatem
 non tamen sicut homo Ad istud regni celestis³⁰ omnes inuitantur | sed
 quidam veniunt quidam non Sed plures sunt cause quare non veniunt · Primo
 propter peruersam | voluntatem eorum Vnde dominus in ewangelio quod
 nolebant venire tales non curant salu | tem animarum De illis scribitur in
 psalmos³¹ Pro nichilo habuerunt terram desiderabilem³² | jdest non
 curauerunt de regno celesti jdest de tali commodo Alij sunt qui non veni- |
 unt et tamen bene possent sed negligunt Tales enim de diem different
 confitere (283r) confiteri et vitam emendare et sic moriuntur Aliqui non
 veniunt propter magnam | superbiam et vanam gloriam suam et de illis
 dicitur in ewangelio³³ Et iuerit | alias in villam suam quam emit illam
 vendendo³⁴ Alius in negotiaciōnem suam | Ecce quomodo mundus trahit a
 vita eterna Tercio tangitur de vno qui venit ad | nupcias non habens vestes
 nupciales per quas intelligitur caritas Quicumque | istud vestimentum in
 vita ista non habueret eicitur a consorcio sanctorum in nouissimo | die
 Dicitur autem caritas vestimentum Nam sicut vestimentum ornat corpus |
 sic caritas ornat animam³⁵ Vnde johannes in apocalypsis Beatus qui custodit
 vesti- | menta sua vt mundus appareat³⁶ Glosa benedictus homo qui in die
 iudicij habet | caritatem ne nudus appareat coram summo iudice Dicitur
 enim caritas vestis | quia sicut vestis tegit corpus ne videatur sic caritas tegit

²⁹ Primo per istud regem ... per suam iusticiā] cf. Jacobus de Voragine, Dom. 17, sermo 1, pag. 1, col. 2, lin. 34–38.

³⁰ regni celestis] sā hs.

³¹ psalmos] sā hs.

³² Pro nichilo habuerunt terram desiderabilem] Ps. 105:24.

³³ ewangelio] följs av ca 4–5 överstrukna bokstäver hs.

³⁴ Sed plures sunt cause ... illam vendendo] cf. Jacobus de Voragine, Dom. 17, sermo 1, pag. 2, col. 1, lin. 45 – col. 2, lin. 18 passim.

³⁵ vestes nupciales per quas intelligitur caritas ... sic caritas ornat animam] cf. Jacobus de Voragine, Dom. 17, sermo 1, pag. 2, col. 2, lin. 35–43 passim.

³⁶ Beatus qui custodit vestimenta sua vt mundus appareat] cf. Apoc. 16:15; vt mundus trolingen avskrivningsfel för ne nudus.

omnia hominis peccata | · Maria magdalena fecit multa peccata sed plusquam caritatem incepit | habere omnia peccata sua textit et tecta fuerunt · Vnde petrus · Caritas | operit multitudinem peccatorum³⁷ sicut cines³⁸ operunt ignem Vnde eccli Vniuersa de- | licta operit caritas Nam sicut homo volens ire ad nupcias vnius | regis studet sollicite quod habeat vnam vestem decentem Sic nullus intrabit | ad celeste conuiuum sine caritate figuratum est hester 4o Qui nullus potuit intra- | re palacium regis asswerj qui fuit indutus sacco³⁹ Per istum intelligitur qui est sine | caritate Vnde quidam doctor dicit Qui sine caritate ad regnum celorum wlt venire | simile est illi qui wlt sine pedibus ambulare Quarto notatur magna pena il- | lorum qui non veniunt ad conuiuum illorum jdest beatorum ibi Ligatis manibus et pe- | dibus etc Per hoc intelligitur quod illi qui dampnabuntur numquam possunt liberari sicut isti qui | frequenter iacent in turri tenebrosa inclusi numquam possunt Videre solem | Vnde beda Jn inferno non solum est nulla redempcio sed ipsi non est dolorum⁴⁰ mi- | tigacio jdest ibi est pena eterna

Ex. 5. Handledning för pilgrimer

C 195, fol. 1v–2v

rad 1	[...] gabreff æller lädsagare [...] it innerliga giffua sik in [...] helghon oc til then hel[...] [...] l sökia medh siel oc licama
rad 5	[...] ja som han wel gaa a stadh oc [...] a før sina sinder aff enom presth [...] widzlichen ærende wthan gange [...] ærldzlichen thingh ellerfafængh [...] han strax bygynda ath tænkia
rad 10	[...] Agh ⁴¹ handh førsth sino [...] om oc alt in til nærw[...] [...] hwru han nw them øffuer giffua [...] dygdom Ther næsth tænkiande [...] jal lidha hwrv han gaar alt til etc
rad 15	[...] rætwisa doom hwrv han skal [...]ara etc [...] uitis nødh oc pino som th[...] by[...] mal[...] ⁴²

³⁷ Caritas operit multitudinem peccatorum] *I Petr. 4:8.*

³⁸ cines] så hs.

³⁹ Qui nullus potuit intrare palacium regis asswerj qui fuit indutus sacco] cf. *Hest. 4:1.*

⁴⁰ dolorum] skall möjligen läsas doloris.

⁴¹ ...Agh] läsningen av bokstaven A osäker.

⁴² mal[...]] läsningen mycket osäker; möjligen inna[...].

[...] lyktas Ther næsth oppa him[...]
 [...]jar til oc hwrv got therær wara æ[...]
 [...]edh welgerninga somær i skapelse oc alth
 rad 20 [...]derær etc Jtem i atherløselsen men[...]is[...]
 [...] han dødh oc lidelse oc saa ...
 [...]mfrv maria mangh sorgh oc drøffwelse
 [...]t her næsth helga man[...]

2r⁴³

liffuerne actande therær bethe oc
 rad 25 haffwa i sinom thankom hwar d[...]
 a nyo Sidhan skal han i ord[...]
 innerligha før alt got [...]
 dia til gud oc hælgonom for [...]
 nagot got iærteke æl[...]
 rad 30 sik wara faa torfftelighen [...]
 raker han nagat brytha s[...]
 før then presthen som han kan[...]
 dher rætthe hanom om t[...]
 til licamen fförsanz⁴⁴ si[...]
 rad 35 til sina sinder oc pina for[...]
 medh then som mindre haffuer [...]
 som han liffuer widh oc sadh[...]
 at nøgia werre och bætreær t[...]
 drøffwes⁴⁵ ey mykit wthan [...]
 rad 40 aalt tololiga om thet ward o[...]
 han nograledis faa høre mess[...]
 Jtem ligge alrig meer en en [...]
 ware før gudz skuld æller no[...]⁴⁶
 [...]sumande sik aff gudz tiænist [...]
 rad 45 wthan nogliga til kropsens [...]
 oc soffua oc en thet ey sa my[...]
 mattho wthan matthelig[...]
 oc ey for litet som besthær [...]
 [...]ket sælkskap som han ek[...]
 rad 50 [...]ghom sith sinne eller for[...]
 wel o [...]der⁴⁷ gømære gör [...]
 wel oc aterhalle sith sinne o[...]

⁴³ Överst på sidan med annan hand: magister olauus gufo och strax till höger däröm super g[...].⁴⁴ fförsanz] osäkert men troligen så; möjligtvis avses uttrycket för san, se *Sdwll*: san 1 'såsom sanning el. samt'.⁴⁵ drøffwes] med överflödigt förkortningstecken över e hs.⁴⁶ Över no- bokstäverna no tillskrivna.⁴⁷ o [...]der] oläsligt med oklar innehörd.

- som ær at skoda ekke my[...]
ær at wara wndersamber
rad 55 oc annad[...] draffwel n[...]
 flere simnen styra fraa [...]
 hetha æller torsth drík[...]
 Thær næsth skal han [...]
 til lecama oc siel bade [...]
- rad 60 i thankom som i oordhen [...]
 sanne ødmywkt alti[...]
 oc wtwærdis før [...]
 sik tykkia wara [...]
- 2v
- [...]l werda⁴⁸ alt thet oont ær oc gen[...]
rad 65 [...]dis oc fram alle awundh siwko
 [...]l alla haffuande fran alle wrede
 [...]edh storsta tolamothe i allom stykkiom
 [...]lighen i allom sinom motegang
 [...] oc forsumelse i gudz tiænist
rad 70 [...]gheet idka gudz tiænisth bliff
 [...]næsth wachte sik fraan alle
 [...]agh⁴⁹ sa at han inthe køpe
 [...]th oc inthe tigge medh han
 [...] enthe acthe sit heem æller
- rad 75 [...] til theras siela gang som
 [...] wth æller the alrig wara
 [...]ngia i sine resa wthan
 [...] han skulle fara fran werld
 [...]ran alle offuerflædogheet oc
- rad 80 [...] nødtorfft ffran alle kør[...]
 [...] gernenghen æller aat hæffuom
 [...] oc faa nogher til fælle æller
 [...]l oondho hæller en han aff androm
 [...]ingra byrdh etc Sedhan ac[...]
- rad 85 [...]wdoordh æpter sinne ytersta for[...]
 [...] nw sc riffuad som gud giffuer
 [...]c legge sik stora winningh thær
 [...] brytha her aff spare ekke
 [...] ær thet nyttogth Ath han thetta

⁴⁸ werda] *skall även läsas wreda.*

⁴⁹ agh] *skall möjligen läsas ngh hs.*

rad 90 [...] øffuer som pelagrumum ær

Ex. 6. Om människans värdighet

C 251, fol. 14av–15r

Syelina scapthe gudh æpthir sith belæthe ok
 liknilse huilkit han ængho andro *creatür* gaff
 huilkit belæthe⁵⁰ ær beskodhene j indre
 manzins ærlikheth först j thy ath æn
 gudh ær altidh hwars stadh aldher liff
 aktandis rørandhis ok styrandhis⁵¹ Hwadhu
 sthørre hedhir⁵² kwme mænniskianne war
 dha æn skapas æpthir sins skaparas lik
 nilse ok ath hon sculdhe *mædh* sama dygdom
 prydhas *mædh* huilkom hænna skapara før thy
 som skaparæn ær kærleker / godhir / rætwis
 twlughir / liwffwir / miskunsamber ok ren Saa
 ær ok mænniskian scapth ath hon sculdhe⁵³ haff
 wa kærlein ok wara godh / rætwis tolugh
 mildh miskunsam ok renfærdugh / huilka
 dygdhir hwar æn thær ythirmer haffwir j segh
 saa mykno⁵⁴ næmbir tha ær han gudhi ok
 thæs sthørre bær han j sigh kærleksins
 liknilse⁵⁵ *Mædh* fyraskona ær markønith næpst
 ok plagath for syndhima sculdh som ær *mædh* krank-
 dom faawitzsko jlzsko ok ondhom lostho⁵⁶ Ok
 thy o thu mænniskia ath thu trængis aff krank
 dhommenom ok wanskelikehethinne ær tik widhirtorfft
 telikith ath fly til gudhelikx maktx rædhingh
 ok hiælp ath thu sculdhe stödhias Thy ath thu

⁵⁰ belæthe] efter rättelse hs.

⁵¹ Syelina scapthe ... ok styrandhis] jfr *De dignitate conditionis humanae*, kap. 1–2: ad imaginem et similitudinem suam ipse creator omnium eum creavit, quod nulli alii ex creaturis donavit. Quae imago diligentius ex interioris hominis nobilitate est consideranda. Primo quidem quod sicuti Deus unus semper ubique totus est, omnia vivificans, movens et gubernans (*PL* 17, col. 1015).

⁵² hedhir] följs av utraderad bokstav hs.

⁵³ sculdhe] bokstaven l rättad från d hs.

⁵⁴ mykno] så hs.

⁵⁵ for thy som skaparæn ... liknilse] jfr *De dignitate conditionis humanae*, kap. 3: sicut Deus Creator, qui hominem ad similitudinem suam creavit, est charitas, est bonus, et justus, patiens atque mitis, mundus et misericors, et caetera virtutum sanctorum insignia, quae de eo leguntur: ita homo creatus est, ut charitatem haberet, ut bonus esset et justus, ut patiens atque mitis, mundus et misericors foret. Quas virtutes quanto plus quisque in seipso habet, tanto propius est Deo, et majorem sui conditoris gerit similitudinem (*PL* 17, col. 1018).

⁵⁶ *Mædh* fyraskona ... lostho] Jfr *Pseudo-Bonaventura: De profectu religiosorum*, cap. XI (De quadruplici defectu). Texten är attribuerad till Bonaventura men är i själva verket en version av David von Augsburgs *De Exterioris et interioris hominis compositione*.

ær j willo ok fawitzsko ær tik widhirtorfftelikith
 ad⁵⁷ wændas til gudhelikx wisdhoms solgislæ
 [15r] ath thu sculdhe wplysas for thy ath thu for
 darffwas aff ondzsko thy tarffwas tik ad
 fly til gudlikx godhettz likiandhe fæ ok mildhetz⁵⁸
 ath thu matthe j godho forbæthras Thy ath
 thu borth fly thaer ok atskels j ondhom begæril
 som thy haffwir thu widhirtorffth vpp spøria
 gudhelikx nadtz ok mildhetz swalka ok hogh
 swalan / ath / thu sculdhe wpsupas for thy
 hærran han ær æn owinnelikin makth / æn
 obegripelikin visdombir / En samfundelikin god
 heth / En oøselikin nadhinnas kældha

Ex. 7. Böner till Katarina av Vadstena

C 274, fol. 106r–v

Jncipiunt oraciones in vulgari
 de eadem sancta *Sacra memoria*⁵⁹
 at foruærffua reenleek

Fol. 106v

Heel ærufulla ffrv oc iomfrv *santa katarina* aff vatzenom · reenlex oc
 iomfrvdoms ælskirska huilkit
 iomfrvna son · offuir alla iomffrvr · *ihesus christus* vitnar om tik · thaa han
 oppenbarade tinne hælgo
 modhir *sancte* birgitte · thiins boonda død · swaa sæyande · Sig thee iomfrvne
 thinne
 dottir · at hoon ær nw ænkia wordhin Jak bidhir tik · at tw mædh thynom
 hælga bønom Gør
 myna bøn bønhordha oc brinnande til sannan reenleex ælskogha · hwlin
 gudi mykit tækkir
 ær oc hans hælgom ænglom Amen

Een god bøn aff thæt samma
 at forwærua sik ødmiwkt
 tolomoot ok fatikdoom

⁵⁷ ad] i marginalen rättat till ath hs.

⁵⁸ mildhetz] i marginalen benevolencie hs.

⁵⁹ memoria] slutet av ordet troligen efter rättelse.

I Ak aaffsiæx diæffulsinsz list oc allo hans høgffærdh oc ootwl[i?] oc flyr iak til
 tik B[eata]⁶⁰ · k[atarina] · de vastzenis · huilkin tw listelika mædh fræmodhe
 oc nyio konst offiruant
 thæn tid tw mædh ødmywkt · oc godo tulomoode vndhir fatigom klædebonat
 · hooldhe tin
 ooræt · smælik oc bakdantan · tha tik til lagdis speliga · ey enast at vara oc
 kallas
 bægina · vtan iæmuæl at tu skulle gøra andra til thæt samma / Bidhir iak tik
 om sammo konst
 mik til ødmyukt · tulomod · oc fatikdoom · moti thøm kloka freestare
 oowinenom at
 han mik aldrick offuirklokare vara skuli

Een god bøn aff thæt samma
 at foruærwa sik lydhno

O Snæl oc viis iomffrv b[eata] · k[atarina] · de vatstenis · tw som uæl
 vndhirstood mænniskionne goot
 vara at lydha · for thee oolydhna hoon giord haffde moot sin gud oc skapara
 Gaff tik vndhir aandelix manz lydhno ey viliande vara vtan biwdare · for thy
 budh
 oc lydhno ær bætree æn offir · J allo kan man offra J lydhno kan man ey vtan
 sik siælfua Giff mik at lydha thee hælgo kyrkio oc hænne formæn i allom
 mægeli-
 koom oc skælighom tingom Amen

Post missam

GRacias ago tibi omnipotens deus factor et Redemptor domine ihesu christe
 Qui me creasti et in | esse produxisti · Productum Et creatum sapienter
 redemisti et saluasti Saluatum ac | redemptum · suauissime Jn hac missa
 refecisti Nota quacumque refacione · scilicet tuo preciosissimo corde | et
 sanguine tuo · Pro tam potenti creacione et in esse produccione · pro tam
 sapienti saluacione et | redempcione · pro tam tuta preseruacione et intima
 deuocione · gracias ago Et pro ceteris quibuscumque

⁶⁰ Bokstaven kan även i denna och nästa bön läsas S / s, det vill säga s[ancta].

De proprio angelo

Omnium rerum conditor et plasmator deus · Benedico et glorifico nomen sanctum tuum · pro cunctis | beneficiis michi indignissimo misericorditer erogatis · Gracias ago pro hiis omnibus · precipue | cum michi tam fidelem ministerium · et custodem deputasti · sanctum angelum tuum · qui ad auxi | liandum semper presto est · die ac nocte · Nedum illesum et incolumen conseruare · Verum eciam a | quibuscumque callidi hostis illusionibus et carnis contagionibus · protegere et consignare quamuis⁶¹ | ipsum corpus quod de natura sua fetidum est et sordidum aliquociens contaminari dinoscitur et illud | hoc ipsum ex se habet cum fit cum non fit angelice custodie atribendum sit propterea misericordie | deus visita me in illo quem michi ad custodiam deputasti · Dirige intencionem meam | actus et operaciones · tibi domine ihesu christe ad laudem et honorem · michi famulo tuo inutile⁶² sicut | vtile fuerit auerte oculos meos ne videant vanitatem · Pone custodiam ori meo Et ostium | circumstancie labii meis · dirigendo gressus meos in semitis tuis · vt in h[ac] · d[ie] · vel noc[te] · non | declinem ad vllum peccatum · Neque vllum incurrem corporis vel anime periculum aut vite scand | alum · sed semper tua et angelica custodia protectus · valeam Cum benedictis patris tui gau | dia celestia introire · AmeN

Ex. 8. Läs boken!

C 312, lapp uppklistrad på ett senare inbundet pappersblad tillsammans med andra smärre lappar funna i codexen.

kære fadhir tækkis læsa thenna⁶³ her bokena

Ex. 9. Vardagligt meddelande mellan bröder

C 312, lapp på samma ställe som Ex. 8.

jgen te spennen
karliga kæra brod[...]
[...]h oc bedher iak
[...]han skal jdher ther⁶⁴

⁶¹ quamuis] läsningen osäker.

⁶² inutile] läsningen osäker.

⁶³ thenna] över raden hs.

⁶⁴ Under den fragmentariska texten står (med viss reservation) O Ker[...].

Ex. 10. De tre vise männen

C 312, lingula, fol. 26a.

rad 1: (uppochned): Aue maria gracia plena Mædh ødhmiwklichom minom
bønum forscrifffnum Jn⁶⁵

rad 2: ... ometipsis⁶⁶ filium dei Nam secundum Jeronimum simulata
sanctitas duplex est iniquitas

rad 3: primo først loffuas the aff theris⁶⁷ hete astudan⁶⁸ at⁶⁹ vppsøkia honum

rad 4: oc innelicha aff gudhliche⁷⁰ skudan som the fingo aff stierno liuss

rad 5: aff snællilicha oc viisa atsporianinne j jerusalem

Till höger därörm:

rad 1: oc dyrkan

rad 2: ca hedheranenne⁷¹

rad 3: aff ødhmiwcha oc gudli[...]

rad 4: aff dyra oc værdhogha

rad 5: offreno the honum off

rad 6: radho

Ex. 11. Breyfras

C 312, lingulae, fol. 28/29, 14a och (troligen) 16a.

Alla them thætta breff høra [...]

[...]ller see helsom wi

[...]edh warum herra jhesu christus

Ex. 12 Anonym skrivelse

C 312, lingula, fol. 52a.

Kære nadhughe hærra wi idhirs nadz o[...]

På motstående sida:

xxv

[...]re vtterius de isto ewangelio scilicet vi ydriis pro sermone Jn libro
guillemi super ewangelia E j vi:us in ordine

⁶⁵ Resten dold inne i bindningen.

⁶⁶ Läsningen av ordets början osäker men troligen så.

⁶⁷ theris] över raden hs.

⁶⁸ astudan] så hs.

⁶⁹ at] läsningen osäker.

⁷⁰ härefter insigneringstecken utan synlig syftning

⁷¹ hedheranenne] otydligt men troligen så.

Ex. 13. Bordsbön

C 312, lingula fol. 62/63.

Cibum et potum nostrum benedicat Rex
 et regina angelorum Hymerichis herra et
 hymerikis drotningh signe wan
 mat oc dryk oc giffue oss
 godha ænda løkt

Ex. 14. Slutet av ett exemplum

C 312, lingula, fol. 63a

- rad 1:* oc vth kørde thæn brænnande skørlifnas lugha som war røfferskan
- rad 2:* Sanctus thomas fuit diuinitus premonstratus Et a spreta seculi vanitate
predicatorum ordinem est ingressus
- rad 3:* Qui postea a fratribus carnalibus rapitur et quasi per biennium turris
custodie mancipatur
- rad 4:* Cum nec minus nec blandiciis posset ab ordinis proposito reuocari per
speciem puelle
- rad 5:* ad eum reducte⁷² subuertere querunt animum innocentis Qui mox de
igne tictionem arripiens
- rad 6:* suggestricem ignite libidinis extra cameram effugavit et facto signo
crucis in oracione
- rad 7:* se prosternens a deo sibi dare peciit⁷³ perpetue continencie castitatem
Mirum s[...]
- rad 8:* duo angeli mox oranti affuerunt dicentes ipsum fore a domino
clemencius exaudet⁷⁴
- rad 9:* Cui eciam ipsum circa renes strungentes dixerunt ex parte dei te
cingimus

Längre ned

- rad 13:* Eciā in morte eius modicum post cometa visa est per tres dies que
cum eo disparuit post noctem confessor suus dixit eum [...]
- rad 15:* Item vidit quidam quod in skolis [...]
- rad 19:* Item semel in ecclesia apud neapolim eleuatus duabus [...]

⁷² reducte] så för väntat introduce hs.

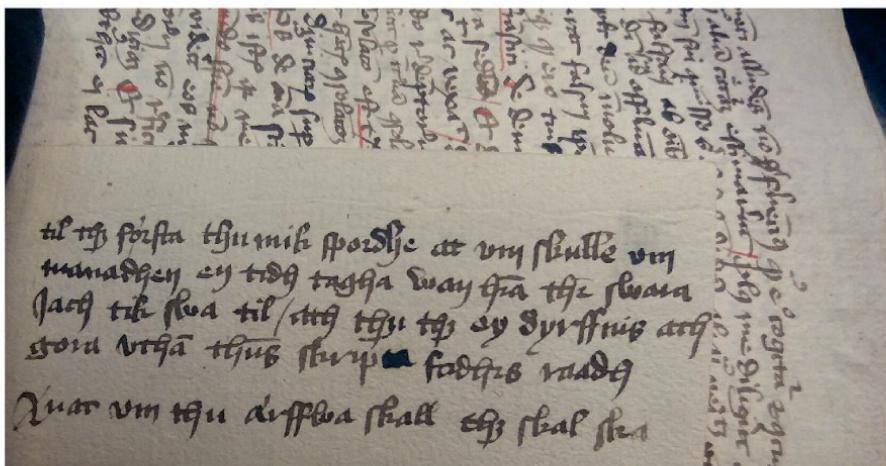
⁷³ peciit] efter rättelse hs.

⁷⁴ exaudet] läsningen osäker.

Ex. 15. *Andliga råd*

C 312, lingula, fol. 65a

til thæt första thu mik spordhe at vm skulle vm
 manadhen en tidi tagha wan hærra thær swara
 Jach tik swa til / ath thu thæt ey dyrffuis ath
 gora vthan thins skripta fadhrs raadh
 Anat vm thu ærffwa skall thæt skal ska [resten felar]

Privat meddelande, troligen mellan två klosterbröder. C 312, lingula mellan fol. 63 och 64, Uppsala universitetsbibliotek.

Ex. 16. *Öppna brev*

C 312, lingulae, fol. 86a, 92/93

Ling. 86a framsidan:

[...] the breff som erik scall haffua j mu[n]chagardhe j
 [...]copunge
 [...]dottir abbatissa brodhîr magnus confessor generalis oc alla
 [...]rliga mædh gudhi kungørom wy mædh thessa waro
 [...]rik aff kulla oss oc waro Clostre giort oc beuist
 [...]h⁷⁵ ær at redheliga anama thæn fisk ellir annat
 [...] scriffua lathe hwaar⁷⁶ thæt fore oc scriffue lathe
 [...] vth fangis warum budhum ellir landbom til
 [...] hauir til dødradagha æ hulkit theris længhir
 [...] waarium strøm j aane widhir sudhircopung

⁷⁵ Mellan raderna står [...]ffuat haffuir hs.

⁷⁶ hwaar] ena bokstaven a över raden hs.

[...]c behoff bykt hauir⁷⁷ j warum gaard j sudhirc[...]⁷⁸
 [...]jo Hwilka fornæmda bygnigh oc qwærn the
 [...] sakt ær Oc genstan strax efftir bæggjas
 [...] oc jærn oc allt annat af os fornæmpda rwm mædh sina⁷⁹ bygning
 h[...] [...]man[...] til⁸⁰ Clostirs igen koma⁸¹ gaa til⁸²
 [...]je Scriptum⁸³

[...]ætta breff høra ellir see helsar jach Erik aff
 [...]gha mædh gudhi karmes jach mædh thessø mino op[...]
 [...]auaræt haffwa aff hedhirlighe ffrw Jngebor[...]
 [...]dottir abbatissa oc aff brodhir magnus confessore
 [...] allom systrum ok brødrum j watzstena Clostir⁸⁴ ena qwar[...]
 [...] sudhircopung offwan gaasabæk oc et rwm[...]⁸⁵ ena til⁸⁶ bygningh
 [...] gaardhe j sudhircopunge hulkit the mik vnt
 [...] hustrv Jach nw hauir vnt os⁸⁷ fo aff theris stora
 [...]t oc forlænt haffwa til dødhradha⁸⁸ eptir thy
 [...]a breff som jach thær vppa hauir lydhir⁸⁹ ytirmear
 [...] Oc genstan strax eptir min dodh oc mins hustrv
 [...] Qwærn mædh allom sinom inwidhiom stenom oc
 [...] allo andro Oc swa fornæmda bygningh mædh alle
 [...] oc ohindrat til Clostrid i gen gaa for allom

Ling. 86a baksidan:

minom arffwm oc eptirkomandum

for hulkit Jach skall redheliga theris gootz a[...]
 scriffua latha thæt jach vpp bær oc vth fl[...]
 hwem jach thæt anamar oc hweem jac[...]
 wardhir j sudhircopunge⁹⁰ oc thæm⁹¹ thæt

⁷⁷ bykt hauir] struket och ändrat till biggia maa hs.

⁷⁸ sudhirc] skall möjligens läsas sudhircopunge hs.

⁷⁹ rwm mædh sina] tillagt över raden hs.

⁸⁰ til] över ordet bokstaven a hs.

⁸¹ koma] ordet struket hs.

⁸² til] ordet struket hs.

⁸³ Scriptum] resten av dateringsfrasen feler hs.

⁸⁴ Clostir] över raden hs.

⁸⁵ Dessutom et rum tillskrivet över raden hs.

⁸⁶ til] över raden hs.

⁸⁷ vnt os] orden strukna hs.

⁸⁸ dødhradha] så hs.

⁸⁹ lydhir] ordet struket hs.

⁹⁰ j sudhircopunge] orden strukna hs.

⁹¹ thæm] härefter til sc struket hs.

til *scriffua*

Ling. 92/93 framsidan:

[...]ama oc
[...]e oc aff
[...] thæt aut

Ling. 92/93; i vecket:

Alla
kulla
[...]no breff
[...]ghe *gær*[...]
generali
j widh
j munk
oc min[...]
kærleek
theris
vt try
[...] all

Ling. 92/93 baksidan:

[t]hætta
sud
gerdh
[...]tzst⁹²
are
[v]il
oc
På andra ledden: sk
jac m

Rekonstruktion av de båda brevtexterna i Ex. 16:

Brev 1. Utfärdat av Vadstena kloster

[t]hætta [ær] the breff som erik scall haffua j mu[n]chagardhe j
sud[er]copunge
[...] gærdh[ards]dottir abbatissa brodhîr magnus confessor generalis oc alla
[...] [Wa]tzst[ena] [kær]rliga mædh gudhi kungørom wy mædh thessa waro
[opno breffue] [...] are [E]rik aff kulla oss oc waro Clostre giort oc beuist
(v)il [...]h [...]ffuat haffuir ær at redheliga anama thæn fisk ellir annat oc

⁹² [...]tzst] läsningen osäker; bör sannolikt suppleras [Wa]tzst[ena].

[...] scriffua lathe hwaar⁹³ thæt fore oc scriffue lathe [...] vth fangis warum budhum ellir landbom til [...] hauir til dødradagha æ hulkit theris længhir [...] waarium strøm j aane widhir sudhircopung [...]c behoff bykt hauir⁹⁴ j warum gaard j sudhirc⁹⁵ [...]o Hwilka fornæmda bygnigh oc qwærn the [...] sakt ær Oc genstan strax efffir bæggias [...] oc jærn oc allt annat af os fornæmpda rwm mædh sina⁹⁶ bygning h[...] [...]man[...] til⁹⁷ Clostirs igen koma⁹⁸ gaa til⁹⁹ [...]e Scriptum [...]

Brev 2. Utfärdat av Erik i Kulla

Alla [...] [th]ætta breff høra ellir see helsar jach Erik aff kulla [kærli]gha mædh gudhi karnes jach mædh thessø mino opno breff[e] [...]uarat haffwa aff hedhirlige ffrw Jngeborghe gær[hards]dottir abbatissa oc aff brodhir magnus confessore generali [...] allom systrum ok brødrum j watzstena Clostir¹⁰⁰ ena qwar [...] j widh [...] sudhircopung offwan gaasabæk oc et rwm [...]¹⁰¹ ena til¹⁰² bygningh j munk[a]gaardhe j sudhircopunge hulkit the mik vnt oc min [...] hustrv Jach nw hauir vnt os¹⁰³ fo aff theris stora kærleek [...]t oc forlænt haffwa til dødhradha¹⁰⁴ eptir thy theris [...]a breff som jach thær vppa hauir lydhir¹⁰⁵ ytirmeer vt try [...] Oc genstan strax eptir min dodh oc mins hustrv [...] all [...] Qwærn mædh allom sinom inwidhiom stenom oc [...] allo andro Oc swa fornæmda bygningh mædh alle [...] oc ohindrat til Clostrid i gen gaa for allom [...] for hulkit Jach skall redheliga theris gootz a [...] scriffua latha thæt jach vpp bær oc vth f [...] hwem jach thæt anamar oc hweem jac [...] wardhir j sudhircopunge¹⁰⁶ oc thæm¹⁰⁷ thæt til scriffua

⁹³ hwaar] ena bokstaven a över raden hs.

⁹⁴ bykt hauir] struket och ändrat till biggia maa hs.

⁹⁵ sudhirc] skall möjlichen läsas sudhircopunge hs.

⁹⁶ rwm mædh sina] tillagt över raden hs.

⁹⁷ til] över ordet bokstaven a hs.

⁹⁸ koma] ordet struket hs.

⁹⁹ til] ordet struket hs.

¹⁰⁰ Clostir] över raden hs.

¹⁰¹ Dessutom et rum tillskrivet över raden hs.

¹⁰² til] över raden hs.

¹⁰³ vnt os] orden strukna hs.

¹⁰⁴ dødhradha] så hs.

¹⁰⁵ lydhir] ordet struket hs.

¹⁰⁶ j sudhircopunge] orden strukna hs.

¹⁰⁷ thæm] härefter til sc struket hs.

Ex. 17. Från syster till moder

C 312, lingula, fol. 88a och 90/91

Ling. fol. 88a:

Aue maria gracia plena Mædh ødhmiwkom dottirlighom kær[...]
 foresænda mædhir joffru¹⁰⁸ maria oc henna ærofullasta

ling. fol. 90/91:

[...]ek oc minom gudhelighom
 [...] son jhesu *christo*

Rekonstruktion av det som återstår av meddelandet:

Aue maria gracia plena Mædh ødhmiwkom dottirlighom kærlek oc minom
 gudhelighom | foresænda mædhir joffru maria oc henna ærofullasta | [...] |
 son jhesu *christo*

Ex. 18. Verkstaden

C 312, lingula, fol. 97/98

bla
 lasur

Ex. 19. Bibliskt ordspråk

C 312, fol. 131r, nedre marginalen

rad 1: ellr lambs
rad 2: dolsmantz hand ær altiid j fatighdom Starkmatz hand saman sankir
 riked[oma]¹⁰⁹

Ex. 20. Varning för skvaller

C 312, lingulae, fol. 149a, 153a

Ling., fol. 149a

rad 1: Engin rækna thæn timan litin wara som opnötis i fanyttom o[...]
rad 2: osniællir squallare atuakta ey¹¹⁰ hwat han miste vtan dar[...]
rad 3: holkin thins skapara miskun gaff tik thil synda ydr[...]
rad 4: himerikis æro ok æn wil tu sqwaldra mædhan timen framfa[...]

¹⁰⁸ joffru] så; följs av överstruket lo hs.

¹⁰⁹ Slutet delvis dolt av fläck; skall troligen läsas så.

¹¹⁰ ey] bokstaven y efter rättelse hs.

rad 5: kompanskap / astunda himerikis rike ok thik lowadha sælik[...]

Ling., fol. 153a

*rad 1: [...]dhom ordhit flygir oatirkalle[li]kt / timen framfar ok atirkombir ey ok
 rad 2: [...]e sigia loflikit aer ath sqwaldra ok tala mædhan timen framfar
 rad 3: [...]a ok til at fa synda forlatilse / ok forskulla gudz nadh ok
 rad 4: [...]r i holkom tu skulle milda gudz mildheet / skynda til ængla
 rad 5: [...]et wpuækkia dolskan wilia ath grata giordha synde*

Om man för ihop de båda delarna av denna lingula till en sammanhängande text får den följande utseende.

Engin rækna thæn timan litin wara som opnötis i fanyttom o[r]dhom ordhit flygir oatirkalle[li]kt / timen framfar ok atirkombir ey ok osniællir squallare atuakta ey¹¹¹ hwat han miste vtan dare sigia loflikit aer ath sqwaldra ok tala mædhan timen framfar holkin thins skapara miskun gaff tik thil synda ydr[ogh]a ok til at fa synda forlatilse / ok forskulla gudz nadh ok himerikis æro ok æn wil tu sqwaldra mædhan timen framfar i holkom tu skulle milda gudz mildheet / skynda til ængla kompanskap / astunda himerikis rike ok thik lowadha sælik[h]et wpuækkia dolskan wilia ath grata giordha synde

Den motsvarande latinska texten på baksidan lyder:

Bernardus Nemo paruum tempus estimet quod in verbis consumitur ociosis | [Vol]at verbum irreuocabile / transit tempus irremediabile nec aduertit | insipiens quid admittat sed fabularij dicunt licitum est fabulari do | nec hora pretereat quam tibi ad agendam penitenciam ad optinendam | veniam ad acquirendam graciam ad promerendam gloriam mi | seracio conditoris indulxit ad huc fabulari vis donec tempus | transeat in quo diuinam debueras propiciare pietatem properare | ad angelicam societatem suspirare ad amissam hereditatem aspirare | ad promissam felicitatem excitare remissam voluntatem flere com | missam iniquitatem¹¹² Nota tria habemus a domino / scilicet animam / corpus / et diuicias / ab | anima dentur domino oraciones deuote / cum propheta dicente Ad te leu | aui animam meam deus meus in te confido / non erubescam¹¹³ A corpore demus | domino bona opera videlicet ieunium et abstinenzia paulo attestante gal vj Dum | tempus habemus operemur bonum¹¹⁴ A diuicias mundi dande sunt elemosine thobie | xij

¹¹¹ ey] bokstaven y efter rättelse hs.

¹¹² Nemo paruum ... iniquitatem] jfr Bernardus Claraevallensis: *Sermones de diversis. Sermo XVII* (PL 183, col. 584 B–C).

¹¹³ Ad te ... erubescam] Ps. 24:1–2.

¹¹⁴ Dum tempus ... bonum] Gal. 6:10.

Bona est oracio cum iciunio / et elemosina valet plusquam the | sauros auri
condere quoniam elemosina a morte liberat et ipsa est que peccata | purgat et
facit inuenire vitam eternam¹¹⁵

Ex. 21. Katarina av Alexandria

C 312, lingulae, fol. 197a, 201/202

Ling., fol. 197a, framsidan:

rad 1: multos auertit ab iniuitate mal ij¹¹⁶ Tria ostendunt perfectum
discipulum tranquillitas ad seipsum [...]
rad 2: [...]cas ad magistrum R¹¹⁷
rad 3: Sancta maria non est tibi similis in mundo
rad 4: Ab infancia creauit mecum miseracio illius Job 31¹¹⁸
rad 5: creauit mecum merito virtutis Martirij et predicacionis
rad 6: Primo igitur creauit me in do [...] gratui [...] quem acquisiuit do [...]
virginitatis¹¹⁹
rad 7: katerina super omnes splenduit
rad 8: Ecc xxvj Sicut sol super omnes planetas sic sancta [...]
rad 9: domus eius scilicet cor ortatum¹²⁰ fuit in virginitatis puritate ornatum
diuine sapiencie illustracione
rad 10: domus¹²¹ sue
rad 11: et operum circumspeccione
Snedställt på högra delen:
qualiter fuit ymolata per peccata
Längst till vänster i bindningen syns rester av ytterligare några bokstäver

Ling., fol. 197a, baksidan:

rad 1: Swa som solen ær skinande offwir alla planeta swa var sancta k offwir
andra
rad 2: j Jomffrvdoomsens renlighet j holkom hoon bleff stadhug Arnat j
gudhlic[...]
rad 3: manga vmwende til rættha crisna tro Tridhia j manghfalla pinomma
stadhugh[...]
rad 4: katerina j[d est] vniversalis deorum ruina

¹¹⁵ Bona est oracio ... eternam] *jfr Tob.* 12:8–9.

¹¹⁶ multos ... iniuitate] *Mal.* 2:6.

¹¹⁷ R] oklar innebörd.

¹¹⁸ Ab infancia ... illius] *Job 31:18.*

¹¹⁹ Flera ord på denna rad mycket svärlästa.

¹²⁰ ortatum] otydligt men skall troligen läsas så.

¹²¹ domus] läsningen av första bokstaven osäker.

Ling., fol. 201/202, framsidan:

*rad 1: [...]wr j thryggia handa matha först
rad 2: [...]iisdomsens snellughet j holkom hoon*

Ling., fol. 201/202, baksidan:

rad 1–6:

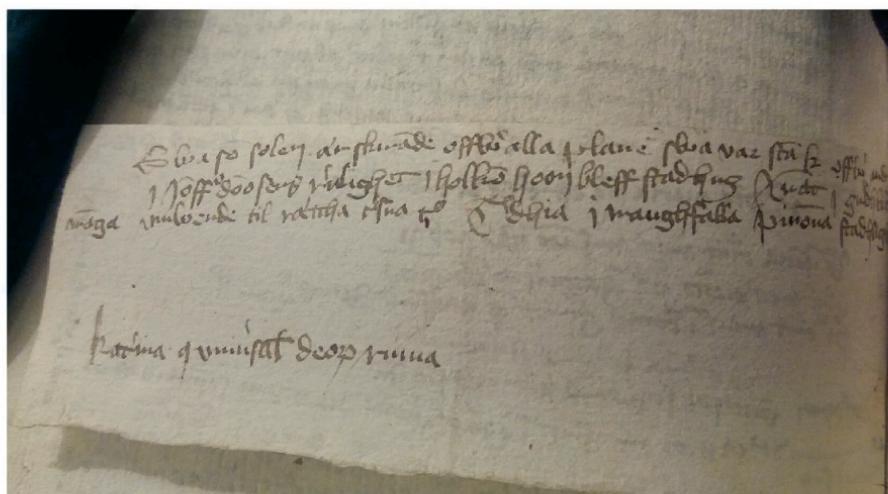
Jn pace ambulat me[...]	frustratoria prima vanitas
conformatas ad socium /hu[...]	deceptoria 2 voluptas
[...]otas ¹²²	peremptoria 3 malignitas
	lucratoria 4 caritas

rad 7: Ffundamenta posita eterna supra [...]

rad 8: et mandacio dei in corde mulieris sancte [...]¹²³

rad 9: Sicut sol oriens mundo in altissimis [...]

rad 10: sic mulieris bone species in orna[...]¹²⁴

Löst inbunden lapp med en rudimentär predikodisposition på fornsvenska. C 312, lingula fol. 197a, Uppsala universitetsbibliotek.

¹²² [...]otas] ordets början oläslig.

¹²³ Texten på rad 7–8 är från Eccli. 26:24.

¹²⁴ Texten på rad 9–10 är från Eccli. 26:21.

Hopfört blir det:

Swa som solen ær skinande offwir alla planeta swa var sancta k offwir andra
 || [...]wr j thryggia handa matha først || j Jomffrvdoomsens renlighet j holkom
 hoon bleff stadhug Annat j gudhlic[...] || [...]iisdomsens snellughet j holkom
 hoon || manga vmwende til rættha crisna tro Tridhia j manghfalla pinonna
 stadhugh[...]

Ex. 22. Ett klagobrev

C 312, lingulae, fol. 272b, 282b

Ling. fol. 272b, baksidan:

Aue maria etc V[...]
 sentencia som j haf[...]
 til storan smæle[...]
 haftt aff waro [...]

Ling. fol. 282b, framsidan:

[...]jin at wi fingom¹²⁵ idhirt breff circa martini efftir hulko breffue efftir
 folde the hardha¹²⁶
 [...]røktas offuir oss mote gudhi oc allom skælom oc moth idhro egno
 samwiti oss
 [...] oc¹²⁷ skadha for thæn kærleek troo oc gotgærninga j haffuen aff
 barndoorn
 [...]ostr^e hwilikit wi aldrigh haffdom idhir til troot

På baksidan av 282b finns en kort latintext, som inleds Stabunt justi in magna
 constancia ...

Försök till rekonstruktion av brevet:

Aue maria etc V[ith]jin at wi fingom¹²⁸ idhirt breff circa martini efftir hulko
 breffue efftir folde the hardha¹²⁹ sentencia som j haf[fuen] [...]røktas offuir
 oss mote gudhi oc allom skælom oc moth idhro egno samwiti oss til storan
 smæle[k] [...] oc¹³⁰ skadha for thæn kærleek troo oc gotgærninga j haffuen
 aff barndoorn haftt aff waro [...] [kl]ostr^e hwilikit wi aldrigh haffdom idhir
 til troot

¹²⁵ fingom] följs av struket aff hs.

¹²⁶ the hardha] efter rättelse från struket en sæ hs.

¹²⁷ oc] följs av struket ok hs.

¹²⁸ följs av struket aff

¹²⁹ the hardha] efter rättelse från struket en sæ..

¹³⁰ följs av struket ok

Ex. 23. De sju budbärarna

C 312, fol. 321v, nedtill på sidan

Nuncij regis	hungher tørst køld hyti sorgh	sooth fattigdom arbeide dødher
--------------	---	---

Ex. 24. Föreskrifter för lekbröder

C 312, fol. 324r (framsidan av det bakre spegelbladet på pergament)

Thetta hær æptter star bør lekbrødhromen vakta i kirkione
 først i dymbelwikune tha ær vitande At vm palma søndagh
 i processione skulu bæras tw blus Oc inkte kors *annat æn thæt som*
Confessor bær ¶ Jtem om dymbildaghana j ottosangomen skal et
 liws slækkias æptir hwario lecce Oc j laudibus æptir førsta
 twa psalma eth liws / æptir the andra twa oc eth liws / Oc sid-
 han æptir huar psalmen atir ær eth liws ¶ Om skærthors-
 dagh æptir hømæssona tha gudz licame bærs j sakirstiona skule the lan-
 go tw blussen bæras til dørene / Oc røkilse Oc wikt vatn skal
 hawas redho j sakirstione ¶ Jtem langafredagh tha korsit ær wt
 fangit skal røkilse hawas redho j sakirstione / Oc tw blus fore dørene
 the skulu brinna æ mædhan tidhagerdhen gørs vidh altarith
 æptir systrana aptensang skal korsit nidherlæggias Tha skal røkilse
 oc tw blus hawas oc viktwatn Jtem j siw psalmomen skal jnkte
 kors bæras

Ex. 25. Ett sant gott

C 312, fol. 324v (baksidan av det bakre spegelbladet på pergament)

Fidei feminee non facile credendum est nisi virilis annuus in femina
 sexum excedat Et ipsius inconstanciam nature morum maturi-
 tate transcendat Jn dyalogo peregrini cum theodora
 De speculo virginum

Thæt bør kwnnokt wara allom *cristnom* ok *thronom* mænniskiom
 wara eth santh goth hulkit som ær aldhra bæsth til hulkit
 scal skepas ok skikkas alla theris *gærningx* akt ath the ey

gløma thæt sama godha huadzske j tankom ordhom ællir
gærninghom

Ex. 26. En tvist

C 313, lingula, fol. 214/215, baksidan:

[...] thu hawir warit mikit bedrøfdhir af the
[...]t iak skulle nokra the oæra giort · som iak¹³¹
[...]r skulle wara til awitlse / oc thy with¹³²
[...]innelica owærlughit waria¹³³ man ælla quinna

Ex. 27. Predikan av Jacobus Laurencii

C 314, fol. 64v–70r; understrykningar markerar de ord i huvudtexten som är relevanta för marginalanteckningen (ofta de ord som översätts)

a) 64v högra marg.: skrimptare

Motsvarar: erant in populo ypocrite et pharisei

b) 64v högra marg.: vinklasa tornena oc tidziana

Motsvarar: Numquid colligunt de spinis vuas aut de tribulis ficus (Matt. 7:16)

c) Lingula mellan fol. 64/65, rectosidan, sista två raderna: In isto precepto prohibetur omnis ydolatria · j · all afgudha¹³⁴ Contra hoc preceptum peccauerunt filij ...

d) Lingula mellan fol. 64/65, versosidan, första raden: In officio ante octo dies¹³⁵ precedentis dominice habuit sancta ecclesia i sinne tidha giærdh¹³⁶ memoria de vocacione ...

e) 65v vänstra marg.: ad delectacionem carnis lætilse

Intill ett citat ur Birgittas uppenbarelser (VI:35): Verba mea et institutionem meam vertunt ad alleuacionem corporis ...

f) 65v högra marg.: fakunmoghe qui non sciunt exponere sacram scripturam

¹³¹ iak] ordet struket hs.

¹³² with] ordet struket hs.

¹³³ waria] otydligt men skall troligen läsas så.

¹³⁴ afgudha] härefter saknas ordet dyrk eller liknande.

¹³⁵ ante octo dies] över raden hs.

¹³⁶ i sinne tidha giærdh] över raden hs.

Motsvarar: Secundi falsi prophete sunt indocti predicatores qui sacram scripturam debito modo non exponunt et docent que non intelligunt

g) 65v högra marg.: upwækkia

Motsvarar: verba domini nimis acuta sunt ad excitandam deuocationem

h) 65v nedre marg. (*oklar koppling till texten*): Dagtinga vidh

i) 66r vänstra marg.: æwintyre libenter audiant quibus non est aliqua vtilitas

Motsvarar: Quidam eciam dum debent predicare verba dei nunciant noua et fabulas vt demulceant aures audiencium.

j) 69v högra marg.: beuisa

Motsvarar: Alii inuocant corde ore et opere qui ore confitentur corde consenciunt opere attestantur

k) 70r vänstra marg.: vanwitid

Motsvarar: Quartum est ignorancia quia in tenebris huius vite plerumque ignoramus de voluntate dei

Ex. 28. Andegåvorna på Pingstdagen

C 322:313r–v

(313r) Jtem hospitis | istius vtilitas seu bonitas eciam appareat ex suis donis
 Nam | sicud hospes bonus et virtuosus vbi hospitatur dona aliqua amicabilia
 | post se relinquit vt eo ardencius de cetero aduentus eius desi | deratur Jta
 eciam spiritus sanctus quando inuenit hospicium sibi preparatum (313v) in
 anima deuota Relinquit ei dona sua De hiis donis dicit Versus | hospes iste
 affert vii dona · hiis ad quos declinat quorum | minimum valet omne aurum
 quod in mundo est Minimum horum videtur esse | Timor domini de quo
 tamen dicitur ecci xxiii Nichil melius quam ti | mor dei¹³⁷ Et istud donum est
 primum Secundum donum est | Donum pietatis *thet* ær Mildhetenne gaffua
 · hona haffwer | menniskian medh sik nær hon ær sæeff oc spak oc hafuer
 | kærlech til sin jæmkristen 3^m Tercium est Donum sciencie / *thet* |
 lærdomsens¹³⁸ gaffua · swa at menniskian faar | visdom at kurna vmga sik
 medh allom badhe ondom | oc godhom · 4^m fiærdhe ær Donum Consilij /
thet ær gu- | dheligit raadh at menniskian weth fly *thet* som ont ær | oc gøra
thet som goth ær 5^m Quintum est donum ffortitu- | dinis *Thet* ær starkhetenne

¹³⁷ Nichil ... dei] Eccli 23:37.

¹³⁸ lærdomsens] rättat från felaktigt påbörjat kæmmedo; verbet ær tycks saknas.

gaffua · swa at mennis | kian vardhe stark til at standa mothe kropsins
 fres | tilsom / wærldinna · oc dieffuilssins 6^m Sextum est donum | jntellectus
 Thet ær vnderstandilserne gaffua · swa at | menniskian kan vnderstanda oc
 begripa dygdelikin | thing badhe likamlika oc andelica 7^m · Septimum est |
 Donum sapiencie Thet ær viisdomber oc snille hona hafuer | menniskian
 nær herne smakar oc thækkis alt thet | gudhi til høre oc mistekkis alt thet
 som mothe gudhi | ær 3^m Tercium quod nos mouere debet ad suspcionem
 istius | hospitis [...]

Längst ned på sidan:

Quidquid habes meriti preuentrix gracia donat | Nil deus in nobis preter sua
 dona coronat

Ex. 29. Vokabler i evangelieutläggningen

C 355, fol. 2r

dominica quarta trinitatis Luc vj
 Jn illo tempore dixit discipulis suis Estote misericordes sicut et [pater] vester
 celestis | misericors est Noli- | te iudicare et non iudicabimini Nolite
 condempnare et non condempnabimini Dimitte et dimmitemini | Date et
 dabitur vobis mensuram **rætta maatha** et confer- | tam **samanstøtta** et
 coagitatam **samanælta ellir trys- | ta** et supereffluentem **rokodha** dabunt jn
 sinum vestrum | **skulu the giffua j idhart skøth** Eadem quippe | mensura
 qua mensi fueritis remecietur vobis Di- | cebat autem illis s[cilicet] discipulis
 et turbis similitudinem | Numquit potest cecus jdest carens sapiencia cecum
 ducere jdest | ignorantem docere et dirigere Nonne ambo jn foueam cadunt
 | jdest jn perditionem¹³⁹ Primo cadunt in fouam culpe secundo | jn
 fouam jehenne Non est discipulus super magistrum | Perfectus autem
 omnis erit si sit sicut magister eius Augustinus | Summa perfecte christiane
 religionis est jmitari | quem colit¹⁴⁰ Quid autem vides festucam jn oculo
 fratris tui | et trabem **stokken** jn oculo tuo non vides aut | quomodo potes
 dicere fratri tuo Frater sine jdest permitte | ejciam festucam de oculo tuo
 ipse trabem in¹⁴¹ oculo | tuo non vides Hypocrita ejice primum trabem de
 oculo | tuo et tunc perspicies et educas festucam de oculo | fratris tui

längst ned på sidan:

g xj

prosecucionem sermonis require¹⁴²

¹³⁹ perditionem] efter rättelse hs.

¹⁴⁰ colit] ordet tillagt över raden hs.

¹⁴¹ in] rättat från de hs.

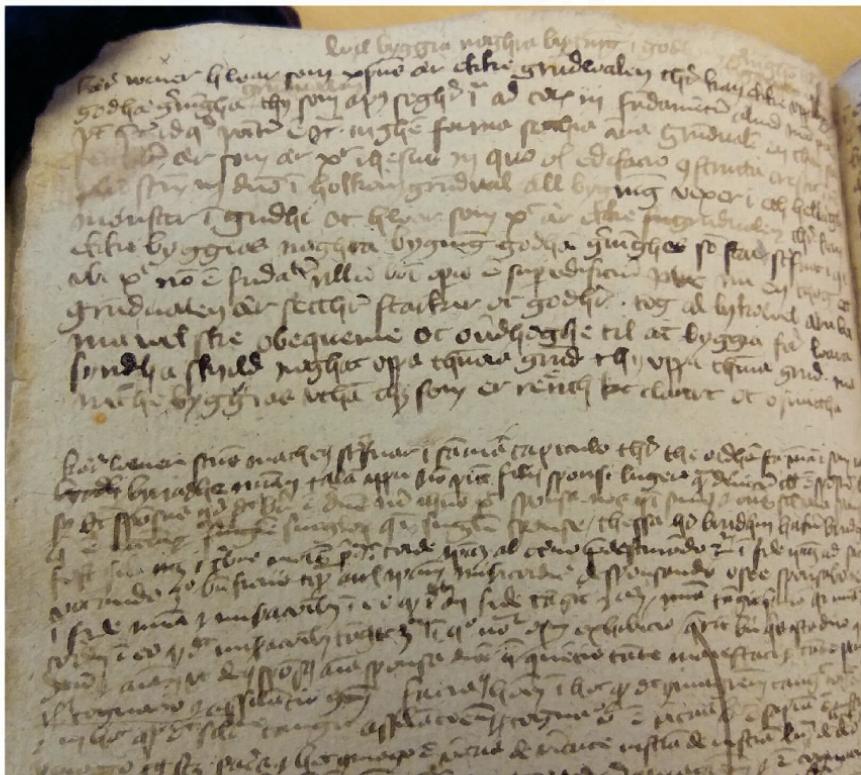
¹⁴² Här efter något överstruket som inte går att läsa hs.

Ex. 30. Tungans synder

C 363, fol. 1v

Hec sunt vicia xxij procedentes ex lingua secundum doctores ecclesie	
blasfemia	haadh
Murmur	danthan oc morran
peccati defensio	wæria sina syndhir
perjurium	meenedhir
Mendacium	lygn
detraccio	bakmaal
multiloquium	mangtalan
Verbum oiosum	faafæng ordh
Scurilitas quem ad rem	lös ordh
non pertinet	
jndiscrecio	obeskadelikheth
conuicium	lasth oc opryghilse
contencio	trætta
bonorum derisio	spotta och hædha goda
prauum consilium	onth och falst raadh
Seminare discordias	saa missæmmio
Malediccio	bannan
Adulacio	liisman och smekningh
Peccatum bilinguium ¹⁴³	en twæfaal twnga
Rumor	tidhandhe
Jactancia	rosn
Secreta reuelacio	oppenbara lönlik tingh
falsum testimonium	fals withne

¹⁴³ bilinguium] läsningen av ändelsen osäker; här föreslås upplösning till genitiv pluralis, alltså ungefär 'de tvetungades synd'.

Tvåspråkig predikoinledning. Texten är nedtecknad i största hast och därför mycket svår läst.
C 385, fol. 294v, Uppsala universitetsbibliotek.

Ex. 31. Att bygga på fast grund

C 385, fol. 294v

Kære wener hwar som wil byggia noghra bygning i godhom gærninghom
han skal

bygg[...] ppha

vppa t[...]¹⁴⁴

grundwalen¹⁴⁵ thy som apostolus seghir i^a ad cor iii fundamentum aliud nemo
ponere

potest preter id quod positum est etc · inghen forma sethia anna¹⁴⁶
grundualen en then som

¹⁴⁴ Endast dessa enskaka bokstäver går att tyda på denna rad.

¹⁴⁵ wil byggia ... grundwalen] rättat från överstruket christus är ekke grundwalen thær kan ekke vppbyggis godha gærningha hs.

¹⁴⁶ anna] otydligt men trolagen så.

setthir¹⁴⁷ ær som ær *christus ihesus*¹⁴⁸ in quo omnis edificacio constructa crescit in tem-

plum sanctum in domino in holkom grundval all bygning vixer i eth hellaght mœnster in gudhi¹⁴⁹ oc hvor som *christus* ær ekke grundualen¹⁵⁰ thær · kan ekke byggias naghra bygning godha gæringhes som star scriuat i q i vbi *christus* non est fundamentum nullum boni operis est superedificium¹⁵¹ nu en togh at

grundualen ær setthir starkir oc godhir · tog al lykowel æru wi ma wel ske¹⁵² obequeme oc ouerdhoghe til at byggia fore wara syndha skuld noghat oppa thenaa grund thy vppa thenna grund · ma inthe byggias vthan thæt som er renth oc clart oc osmittha

Kære wener *sanctus matheus* scrifuar i samma capitulo thær the ordhen sta · innan i som iak

byriadhe¹⁵³ minan¹⁵⁴ talan appa Non possunt filij sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus¹⁵⁵ / brud

Härefter tre rader där endast nedanstående ord och bokstäver går att läsa; inget mer på fornsvenska följer därefter i denna predikan:

[...] super sponsum [...] est domine [...] ihesus christus sponsa nos quasi [...] et omnes similis vna sponsa

hec est [...] finge [...] singulorum quasi singul [...] sponse / thesse [...] brudhin hafuir brudgomm[...]

fest sik *mædh* i tribue [...] corde ipsam ab eterno predestinando etc in fide

...

¹⁴⁷ setthir] efter rättelse hs.

¹⁴⁸ fundamentum aliud ... *christus*] 1 Cor. 3:11.

¹⁴⁹ in quo ... in gudhi] Eph. 2:21.

¹⁵⁰ grundualen] ordets början efter rättelse hs.

¹⁵¹ hwar som *christus* ... superedificium] *Decretum Gratiani, secunda pars, causa I, c. XXVI*. Ordet superedificium följs av några överplumpade bokstäver hs.

¹⁵² ma wel ske] se *Sdwill, suppl.*: *mavälske med enda belägg från Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20.

¹⁵³ byriadhe] efter rättelse från byrdh hs.

¹⁵⁴ minan] otydligt men troligen så.

¹⁵⁵ Non possunt ... sponsus] Matth. 9:15.

Ex. 32. Från broder till broder

C 406, fol. 11v

Högst upp på sidan:

within min kære broder clausus at iak for¹⁵⁶ mic ii fassta
oc ren mad sigen priaren god[...]it¹⁵⁷ for ...fa¹⁵⁸ giort

Ex. 33. Dödsmässor

C 420, fol. 23v–24v

(23vb) IN nomine domini amen | Ttheta æro the sex | messor Hwilkin
mæn | niskia thæm wiil latha | seghia før syns wens | siel mædh gwdlike
akth | och godho hiertha Och | ware thæt swa ath sielin | skwlle i pinone
warith | haffwa tiil domadagh | tha worde hon fræls | aff pinone tha
messona | sagdhe waro Och thætta | lysthe sanctus gregorius
oppin | barlica ok predcadhe | Och twa hedhirlika quin | nor hordhe ther
oppa och | loffwadhe badhe i mel | lon seegh hulkin som | affginge ath the
andre | athirliiffwandhe skwlle | trolika the messor før | (24ra) henne
wppehalla latha | Tha annor war dødh och | messonar sagdhe waaro | tha
kom sielin aff pinone | mædh swa storu klarheth och | glædhi ath the andra
| war i tree dagha wtan | maath ok dryk aff hen | nas glædhi och
tilkomma | dhe Amen

Jn prima missa amonendus | est dominus nosther ihesus christus | per suam
innocenciam capti | uitatem quam pro nobis in huma | no corpore sustinuit vt
dig | netur liberare animam N¹⁵⁹ | ab omni captiuitate et pena | purgatorii
que propria volun | tate peccatis suis exigenti | bus tradidit se captiuam

Jn secunda missa amonendus | est dominus noster ihesus christus (24rb) per
iniustum iudicium quod pro omni | humano genere sustinuit vt | ipse
liberare dignetur animam | N de iudicio quo seipsum | iuste et voluntarie
tradi | dit iudicandam

Jn tercia missa amonendus | est dominus noster ihesus christus per
inno | cenciam conclauacionem | quam pro nobis in cruce sustinuit | vt ipse
liberare dignetur animam | N a iusta conclauacione | qua se peccatis suis
exigentibus | tradidit puniendam

¹⁵⁶ for] som det förefaller med omotiverat stort avstånd mellan f och or hs.

¹⁵⁷ Läsningen osäker.

¹⁵⁸ Endast dessa bokstäver går att läsa.

¹⁵⁹ N] för nominis, alltså namnet på en obestämd person; även nedan.

Jn quarta missa amonendus | est dominus noster ihesus christus per | sancta
wlnera sui sanctissimi cor | poris qui in cruce sustinuit pro | omni humano
genere vt ipse li | berare dignetur animam N ab | omnibus wlneribus
venialium | et mortalium peccatorum quibus (24va) voluntarie se tradidit
pu | niendam

Jn quinta missa amonendus | est dominus noster ihesus christus per suam
sepul | tura qua in terra sepultus | fuit cum esset dominus celi et terre | vt
liberare dignetur animam | N de sepultura et pena pur | gatorii quibus
peccatis suis ex | igentibus iuste tradita est | punienda Et hec quinque |
predicte misse legi debent | de sancta cruce Et in memento | mortuorum
huiusmodi amoni | ciones fieri mentaliter | vt prenotatum est et non
vocaliter

Jn sexta missa que legi debet | de resurreccione domini a | monendus est
dominus noster iesus christus | per suam sanctam resurreccionem | vt
animam N faciat absolu | tam ab omni pena Resurgere (24vb) Et a christo
postea numquam | separari

Særdelis ær merkiande | hwlkith som oppinbara | dis enom godom presth |
thæn tiidh han the messor | lyktath haffdhe ath sie | lin til honom aff
pynonne | kom loffwandis gwdh | ok talkandhis[sic!] storlika | før the
naadh Och sag | dhe før wisso wtan iæff | ffør hwlka siæl thessa | messor
sagdha wardha | tha wardhir hon fræls | aff synom waandha ok | komber
til glædhi som | gwdh lathi os alla kom | ma til ewærdelika nadhe | før
wthan ændha Amen

Ex. 34. Böner till Marias sorger

C 449, fol. 115v–117v

I latinstyckena har förlagans maskulinformer genomgående ändrats till femininum; detta markeras i huvudtexten inom parentes på de aktuella ställena.

(115v)

oraciones beati anselmi de vij doloribus precipuis
beate virginis marie

Venite exultemus domino venio sicut exul in pre-
lio beate virgini marie paululum complangen-

tes in terris vt ei sine crimine collectemur in excelsis pater noster¹⁶⁰

Widh thæssa tænk wppa jomfru marie sorgh som hon
fek thæn tydh symeon spadhe henne at et swærd skulde
genom hænnes siæl¹⁶¹ gaa

Aue eternitatis speculum maria gracia plena dominus tecum etc
Domina mea sancta maria virgo gloriosissima mater
dei et hominis adorans te admoneo et deprecor per illum
(116r)

doloris gladium qui tuam felicissimam animam per-
transiuit dum tibi sanctus symeon prophetauit dicens
Tuam ipsius animam pertransibit gladius ffac me mi-
serum (>-am) peccatorem (>-tricem) participem eiusdem doloris
et da vt in spe resurreccionis ruinam precaueat
suaue iugum deo placide portaturus (>-ra) pater noster Aue maria

J thænne bøn hær æffter star tænk ppa¹⁶² then sorgh oc
bedrøwilse jomfru maria hafdhe tha hon forstodh menløsa
barnanna draapp oc mødhranna sorgh · oc hon matte siælff
mædh synom wælsighnadha son til egyptoland fly ·

Aue diuinitatis vmbraculum maria gracia plena etc
domina mea sancta maria gloriosissima mater dei
et hominis Adorans te admoneo et deprecor per illum
doloris gladium qui tuam felicissimam animam pertrans-
iuit dum cognosceres tot pia matrem pectora
seua strage jnnocencium cruentata ffac me mi-
serum (>-ram) peccatorem (>-tricem) participem eiusdem doloris et da
vt compunctus (>-ta) contricione de ventre eripiat inferi
in libro vite tytulum possessurus (>-ra) · Pater noster Aue maria

J thæsse bøn tænk ppa the sorgh jomfrv maria hafde tha
hon hafde tapat sin son j thre dagha oc fan honum j iherusalem

Aue omnipotentis patris filia maria gracia plena dominus tecum etc
Domina mea sancta maria virgo gloriosissima mater
dei et hominis Adorans te admoneo et deprecor per
illum doloris gladium qui¹⁶³ tuam felicissimam animam

¹⁶⁰ pater noster] skrivet i marginalen hs.

¹⁶¹ siæl] råttat från överstruket hiærta hs.

¹⁶² ppa] så hs; även nedan.

¹⁶³ qui] tillagt över raden hs.

pertransiuit dum amiseras dilectum filium tuum et quereres
 eum in iherusalem ffac me miserum (>-ram) peccatorem (>-tricem) partici-
 pem eiusdem doloris Et da vt pura confessione
 et intima deuocione ipsum et te querens inueniam omne
 corporis toxicum in vigore spiritus vitaturus (>-ra) pater noster Aue

(116v)

J thæsse bøn betrakta j thino hiærta grandlica the sorgh
 som jomfru maria fek thæn tydh hon forstodh sin son
 wara ffangen oc bundin oc for falska domara leddan

Aue spiritus sancti sponsa maria gracia plena etc
 domina mea sancta maria virgo gloriosissima
 mater dei et hominis Adorans te admoneo et de-
 precor per illum doloris gladium qui tuam feli-
 cissimam animam pertransiuit dum sentires spiritu
 hora matutina dilectum filium tuum detineri
 colaphis sputis¹⁶⁴ vinculisque grauari et judicibus
 presentari ffac me miserum (>-ram) peccatorem (>-tricem) partici-
 pem eiusdem doloris et da vt in sanctificacione
 eiusdem doloris perseverans laqueos cap-
 turas et vincula dyaboli mundi proprieque fra-
 gilitatis euadam tue moderamine gubern-
 nationis fruiturus¹⁶⁵ · pater noster Aue maria

Jn thænne æptirskrifne bøn betrakta oc owirwæygh j
 thino hiærta · huru som bedroffwilsena swærdh gik ginom
 jomfru marie siæl · som symeon haffdhe henne til forenne
 aff saght tha hon saa sin wælsighnadha son saðnan gudh
 oc saðnan man ppa korseno dø

Aue celestis filij mater maria gracia plena etc
 Domina mea sancta maria virgo gloriosissima mater
 dei et hominis Adorans te admoneo et deprecor¹⁶⁶ per illum
 dolorias gladium qui tuam felicissimam animam
 pertransiuit dum dilectum filium tuum inter latrones
 in cruce suspensum verum deum et hominem con-
 spiceres morientem ffac me miserum (>-ram) peccatorem (>-tricem)

¹⁶⁴ sputis] rättat från cedi- hs.

¹⁶⁵ fruiturus] rättat från utprickat och överstruket eternaliter hs.

¹⁶⁶ et deprecor] tillagt över raden hs.

(117r)

participem eiusdem doloris et da vt sim repletus
 timore et amore frequenter de mysteriosa passio-
 ne¹⁶⁷ et mediter in fidei spei et caritatis augmen-
 to spiritus sancti munere perfecturus pater noster Aue maria

J thessø bøn tænk ppa iomfru marie sorgh som hon hafdhe
 tha hon sag¹⁶⁸ sin son aff corsseno nidhirtagnan oc skudde
 hans færksa wnder j sino skøte oc tha saa hon thæn dødhan
 som allom giffwir lijff

Aue trinitatis templum maria gracia plena dominus tecum etc
 Domina mea sancta maria virgo gloriosissima mater
 dei et homini Adorans te admoneo et deprecor per
 illum doloris gladium qui tuam felicissimam ani-
 mam dum vitam acciperes omnem mortuam
 super sanctissima brachia tua scilicet dilectum filium tuum
 ffac me miserum (>-ram) peccatorem (>-tricem) participem eiusdem
 doloris et da vt dyra¹⁶⁹ wlnera recentem sanguinem
 flagicia obprobria ceteraque sue passionis mys-
 teria semper in corde meo circumferam in mor-
 tis eius amaritudinis efficacia meam miserri-
 mam animam traditurus amen Pater noster Aue maria

J thæsse bøn tænk ppa huru iomfru maria full mædh all be-
 drøffwilse skildis ffra sins wælsighnada sons graff tha han var begraffwen
 oc iordadhir

Aue eterne pacis priuilegium maria gracia plena etc
 Domina mea sancta maria gloriosissima
 mater dei et hominis Adorans te admoneo et de-
 precor per illum doloris gladium qui tuam felicis-
 simam animam pertransiuit dum omni tristitia plena
 separareris a sepulchro dilecti filij tui ipso
 sepulto ffac me miserum (>-ram) peccatorem (>-tricem) participem
 (117v)
 eiusdem doloris et da vt in separacione anime mee
 et corpore meo tue consolacionem presencie jnueniam
 per vinum virtutis et clemencie tue¹⁷⁰ in conspectu sancte trinitatis

¹⁶⁷ passione] ovanför ordet står trol. cuius hs.¹⁶⁸ sag] tillagt över raden hs.¹⁶⁹ dyra] det vill säga dura.¹⁷⁰ tue] över raden hs.

eternaliter gauisurus (>-ra) amen Pater noster Aue maria

Stabat mater dolorosa Mundi domina / versus / Jn omni
tribulacione et angustia¹⁷¹ etc Collecta Interueniat pro nobis

Item j huarie enne thesse *forskrifna* bøn skal thu astunda at thu
matte warda deelafftigh¹⁷² aff the sorghene som iomfrv maria
tha leedh som huar bønen wt trykkir / tha war wis ppa at
thu ffaar oc then hughnath nadh oc hwghswalilse som
huar bønen holdir j sik siælfte / Oc the sama rubrica
som plæghir at staa for the bøner som børias Mediatrix¹⁷³
hærne bor oc staa for thessa *forskrifna* bøner

¹⁷¹ angustia] *läsningen osäker.*

¹⁷² deelafftigh] *så hs.*

¹⁷³ Mediatrix] *följs av några oläsliga bokstäver hs.*

Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet

Serie 1. Svenska skrifter

1. Flores och Blanze-flor. En kärleksdikt från medeltiden. Efter gamla handskrifter utg. af Gustaf Edv. Klemming. 1844.
2. S. Patriks-sagan, innehållande S. Patrik och hans järtecken, Nicolaus i S. Patriks skärseld och Tungulus. Efter gamla handskrifter utg. af George Stephens & J. A. Ahlstrand. 1844.
3. Peder Månssons Strids-konst och Strids-lag. Efter författarens handskrift utg. af Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. 1845.
4. Wadstena kloster-reglor. Efter gamla handskrifter utg. af Carl Ferdinand Lindström. 1845.
5. Herr Ivan Lejon-riddaren, en svensk rimmad dikt ifrån 1300-talet, tillhörande sago-kretsen om konung Arthur och hans runda bord. Efter gamla handskrifter utg. af J. W. Liffman & George Stephens. 1849.
6. Namnlös och Valentin. En medeltids-roman. Efter gamla handskrifter utg. af Gustaf Edward Klemming. 1846.
7. Ett forn-svenskt legendarium, innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare ifrån det I:sta till det XIII:de århundradet. Efter gamla handskrifter utg. af George Stephens. 1–3. 1847–74.
8. Daniel Hansson Hund till Romelberg: Konung Erik XIV:s krönika, på rim eller uti en visa författad. Efter äldre handskrifter utg. af Fredrik August Dahlgren. 1847.
- 9:1–2. Svenska medeltidens bibel-arbeten. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1–2. 1848–53.
10. Sagan om Didrik af Bern. Efter svenska handskrifter utg. af Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. 1850–54.
11. Hertig Fredrik af Normandie. En medeltids-roman. Efter gamla handskrifter på svenska och danska utg. af J. A. Ahlstrand. 1853.
12. Konung Alexander. En medeltids dikt från latinet vänd i svenska rim omkring år 1380 på föranstaltande af riksdrotsen Bo Jonsson Grip. Efter den enda kända hand-skriften utg. af G. E. Klemming. 1862.
13. Skrå-ordningar. Samlade af G. E. Klemming. 1856.
- 14:1–5. Heliga Birgittas uppenbarelser. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1–5 (band 5: Bihang). 1857–84.
15. Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne. Legenden om Gregorius af Armenien. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1860.
16. Helige Bernhards skrifter i svensk öfversättning från medeltiden. Efter gamla hand-skrifter utg. af Harald Wieselgren. 1866.

- 17:1. Svenska medeltidens rim-krönikor 1. Gamla eller Eriks-krönikan. Folkungarnes brödrastrider med en kort öfversigt af närmast föregående tid. 1229–1319. Efter handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1865.
- 17:2. Svenska medeltidens rimkrönikor 2. Nya eller Karls-krönikan. Början af unionsstriderna samt Karl Knutssons regering. 1389–1452. Efter en originalhandskrift utg. af G. E. Klemming. 1866.
- 17:3. Svenska medeltidens rim-krönikor 3. Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna. Fortgången af unions-striderna under Karl Knutsson och Stuarne. 1452–1520. Efter handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1867–68.
18. H. Susos Gudeliga smilles väckare (*Horologium æternæ sapientiæ*). Efter gamla handskrifter utg. af Rich. Bergström. 1868–70.
19. Själens tröst. Tio Guds bud förklarade genom legender, berättelser och exempel. Efter en gammal handskrift utg. af G. E. Klemming. 1871–73.
20. Skrifter till läsning för klosterfolk. Efter gamla handskrifter utg. af F. A. Dahlgren. 1875.
21. Joh. Gersons bok Om djefvulens frestelse. Öfversatt af Ericus Nicolai. Tryckt i Stockholm 1495. Fotografiskt återgifven efter det enda ex. 1876.
22. Klosterläsning. Järteckensbok, Apostla gerningar, Helga manna lefverne, legender, Nichodemi evangelium. Efter gammal handskrift utg. af G. E. Klemming. 1877–78.
- 23:1–3. Svenska medeltids-postillor. Efter gamla handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1–3. 1879–93.
- 23:4–5. Svenska medeltids-postillor. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 4–5. 1905–10.
- 23:6–8. Svenska medeltids-postillor. Utg. av Bertil Ejder. 6–8. 1974–83.
24. Gersons Lärdom huru man skall dö. Tryckt i Upsala 1514. Fotografiskt återgifven. 1881.
25. Svenska medeltids dikter och rim. Utg. af G. E. Klemming. 1881–82.
26. Läke- och örte-böcker från Sveriges medeltid. Utg. af G. E. Klemming. 1883–86.
- 27:1. K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1. A–L. 1884–1918.
- 27:2:1. K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 2:1. M–T. 1891–1900.
- 27:2:2. K. F. Söderwall: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 2:2. P (TH)–Ö. Tillägg och rättelser. 1900–18.
28. Prosadikter från Sveriges medeltid. Utg. af G. E. Klemming. 1887–89.
29. Historia Trojana. En medeltidsroman om trojanska kriget från latinet öfversatt till svenska år 1529. Efter den enda kända handskriften utg. af Robert Geete. 1892.
30. Jungfru Marie örtagård. Vadstenanunnornas veckoritual i svensk öfversättning från år 1510. Efter den enda kända handskriften med tillfogande af latinska originaltexten samt inledning utg. af Robert Geete. 1895.
31. Speculum virginum – Jungfruspegl. Öfvers. från latinet af Mathias Laurentii, munk i Vadstena. Efter den enda kända handskriften utg. af Robert Geete. 1897–98.

32. Hel. Mechtilds uppenbarelser (*Liber spiritualis gratiae*). Öfversatta från latinet år 1469 af Jöns Budde. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1899.
33. Svenska kyrkobruk under medeltiden. En samling af utläggningar på svenska öfver kyrkans lärobegrepp, sakrament, ceremonier, botdisciplin m. m. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1900.
34. Helige mäns lefverne jämte legender och järtecken. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1902.
35. Upplandslagen efter Ängsöhandskriften. Utg. af Otto von Friesen. 1902.
36. Skrifter till uppbyggelse från medeltiden. En samling af moralteologiska traktater på svenska, författade af bl. a. Bonaventura, Thomas af Aquino, Ludvig den helige, Vadstena-abbedissan Ingeborg Gertsdotter m. fl. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1904–05.
37. Södermannalagen efter Cod. Havn. Ny Kgl. Saml. 4:o. N:o 2237. Utg. af Karl Henrik Karlsson. 1904.
38. Svenska böner från medeltiden. Efter gamla handskrifter utg. af Robert Geete. 1907–09.
39. Upplands lagmansdombok 1490–1494. Efter en Uppsala-handskrift utg. af Karl Henrik Karlsson. 1907.
40. Arfstvisten emellan Erik Eriksson (*Gyllenstjerna*) och Ture Turesson (*Bjelke*) 1451–1480. Efter handskrifter i Riksarkivet utg. av Karl Henrik Karlsson. 1908.
41. Östgötalagens 1300-talsfragment. Utg. jämte inledning af Emil Olson. 1911.
42. Hjalmar Lindroth: J. Th. Bureus, den svenska grammatikens fader. 1911–12.
43. Peder Månnssons skrifter på svenska. Efter handskrifter i Stockholm, Uppsala och Linköping med en inledning utg. af Robert Geete. 1913–15.
44. Natanael Beckman: Studier i outgivna fornsvenska handskrifter. 1917.
- 45:1. Erik Neuman: Inledning till utgåvan av latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20. Utg. af Börje Tjäder. 1973.
- 45:2–3. Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20. Utg. af Erik Neuman. 1918–42.
- 45:4. Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20, hand 3. Utg. af Börje Tjäder. 1994.
46. Flores och Blanzefflor. Kritisk upplaga. Utg. af Emil Olson. 1921.
47. Erikskrönikan. Enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter. Utg. af Rolf Pipping. 1921.
48. Alanus de Rupe: Jungfru Marie psaltare (rosenkrans). Öfversättning från latinet, efter den enda kända handskriften, från 1534, med inledning utg. af Robert Geete. 1923–25.
49. Hertig Fredrik af Normandie. Kritisk upplaga på grundval af Codex Verelianus. Utg. af Erik Noreen. 1927.
50. Herr Ivan. Kritisk upplaga. Utg. af Erik Noreen. 1931.
51. Upplandslagen enligt Codex Esplunda. Utg. af Sam. Henning. 1934.

52. Namnlös och Valentin. Kritische Ausgabe mit nebenstehender mittelniederdeutscher Vorlage hrsg. von Werner Wolf. 1934.
- 53:1. Arboga stads tänkebok 1. 1451–1472. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 1935–37.
- 53:2. Arboga stads tänkebok 2. 1473–1492. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 1937–39.
- 53:3. Arboga stads tänkebok 3. 1493–1533. Utg. av Erik Noreen & Torsten Wennström. 1939–40.
- 53:4. Arboga stads tänkebok 4. 1534–1569. Utg. av Erik Noreen samt register till Arboga stads tänkebok av Sven Ljung. 1941–50.
- 54:1. K. F. Söderwall: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. A–N. Av K. F. Söderwall, W. Åkerlund & K. G. Ljunggren. 1925–53.
- 54:2. K. F. Söderwall: Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement. O–Ö. Av Karl Gustav Ljunggren & Elias Wessén. 1953–73.
55. Fornsvenska legendariet. Utg. av Valter Jansson. Häfte 1. 1938. (Oavslutat.)
56. Isak Collijn: Svenska fornsväckens sällskapet 1843–1943. Historik. 1944.
57. Kalmar stads tänkebok. Utg. av Ivar Modéer & Sten Engström. 1945–49.
58. Heliga Birgittas originaltexter. Utg. av Bertil Högman. 1951.
59. Siælinna thröst. Første delin aff de bokinne / som kallas Siælinna thröst. Efter Cod. Holm. A 108 (f. d. Ängsö). Kritisk upplaga. Utg. av Sam. Henning. 1954.
60. Fem Moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1. Utg. av Olof Thorell. 1959.
61. Flores och Blanzeblor. Kritisk upplaga. Utg. av Emil Olson. Nytryck (med ett Tillägg). 1956.
- 62:1. Bibelöversättningarna av år 1536. Utg. av Gunnar Sjögren. 1. Dauidz psaltare. 1956.
- 62:2. Bibelöversättningarna av år 1536. Utg. av Gunnar Sjögren. 2. Salomons ordspråk och Salomos wijsheet. 1958.
- 62:3. Bibelöversättningarna av år 1536. Utg. av Gunnar Sjögren. 3. Jesu Syrach book.
63. Karl Magnus enligt Codex Verelianus och Fru Elins bok. Utg. av David Kornhall. 1957.
64. K. G. Ljunggren: En fornsvensk och några äldre danska översättningar av Gutasagan. 1959.
65. Enköpings stads tänkeböcker 1540–1595. Utg. av Sven Ljung. 1960–66.
66. Sam. Henning: Skrivarformer och Vadstena-språk i Siælinna thröst. En textkritisk och filologisk undersökning. 1960.
67. Jostein Gussgard: To fragmenter på svensk av Den hellige Birgittas skrifter. 1961.
68. Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D 2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter. Utg. av Rolf Pipping. Nytryck (med ett tillägg). 1963.
- 69:1. En nyttig bok / om konnunga styrlse och höfdinga. Johannes Bureus utgåva 1634. Utg. av Lennart Moberg. 1964.
- 69:2. Lennart Moberg: Konungastyrelsen. En filologisk undersökning. 1984.

70. Upplandslagen enligt Cod. Holm. B 199 och 1607 års utgåva. Utg. av Sam. Henning. 1967.
71. Den fornsvenska dikten om ett gyllene år. Utg. av Gunnar Blomqvist. 1970.
72. Vadstena klostrets två äldsta jordeböcker. Med inledning och språklig kommentar utg. av Anna Larsson. 1971.
73. Bertil Ejder: Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken. 1976.
- 74:1. Lars Wollin: Svensk latinöversättning 1. Processen. 1981.
- 74:2. Lars Wollin: Svensk latinöversättning 2. Förlagan och produkten. 1983.
75. Peder Månssons Bondakonst jämte parallelltexter utg. med inledning och kommentar av John Granlund. 1983.
76. Nils Jørgensen: Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar. 1987.
77. Carl Ivar Ståhle: Studier över Östgötalagen. Efter författarens efterlämnade manuskript utg. av Gösta Holm. 1988.
78. Magnus Erikssons landslag enligt Cod. Ups. B 23. Utg. av Per-Axel Wiktorsson. 1989.
79. Nils Jørgensen: Studier över textstrukturen i medeltida svensk historiografi. 1990.
80. Book V of St Birgitta's Uppenbarelser. Ed. from Ms Cod. Ups. C 61 by Bridget Morris. 1991.
81. Jonas Carlquist: De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö. 1996.
82. Gregers Matssons räkenskaper. Utg. med kommentar och register av Zeth Alvered. 1996.
83. Gregers Matssons kostbok för Stegeborg 1487–1492. Utg. med kommentar och register av Zeth Alvered. 1999.
84. Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatarisk utgåva med kommenterande inledning av Inger Lindell. 2000.
85. Biskop Hans Brasks registratur. Textutgåva med inledning av Hedda Gunneng. 2003.
86. Sermones sacri Svecice. The Sermon Collection in Cod. AM 787 4o. Ed. by Roger Andersson. 2006.
87. Wars Herra Pino Bok. Vadstenasystrarnas bordsläsningar enligt Cod. Holm. A 3. Utg. Av Jonas Carlquist. 2006.
88. Helena Wistrand: Bebrevat i Närke. Medellågtyska importord i fornsvenska brev ur regionalt perspektiv. 2006.
89. Jonas Carlquist: Vadstenasystrarnas textvärld. Studier i systrarnas skriftbrukskompetens, lärdom och textförståelse. 2007.
90. Heliga Birgittas originaltexter. Utg. av Bertil Höglund. Nytryck (med en rättelse). 2009.

91. Ulrika Djärv: Fornsvenskans lexikala kodifiering I Söderwalls medeltidsordbok. 2009.
92. Inger Lindell: Vadstena klostrets brev 1368–1375. 2010.
93. Börje Westlund: Svenska fornskriftsällskapet 1944–1993. Historik. 2010.
94. Bengt R. Jonsson (†): Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering. 2010.
95. Bilden av Budde. Studier kring en svensk språkpionjär. Utg. av Lars Wollin. 2011.
96. Christian Lovén med bidrag av Claes Gejrot: Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under medeltiden. Handskriften UUB C 92 och dess källor. 2012.
97. JBLD Strömberg: De svenska resande kungarna – och maktens centrum. 2013.
98. Senmedeltida kopparutvinning i Åtidaberg speglad i räkenskaper från 1500-talets början. Utg. av Evert Melefors. 2013.
99. Patrik Åström: Vattenmärken i svenska medeltida laghandskrifter och Uppsala universitetsbiblioteks medeltida pappersbrev. 2013.
100. Patrik Åström: Tendensen i Kristoffers landslag. 2016.
101. Maria Arvidsson: En handskrifts tillkomst- och brukshistoria. En närbildstudie av Cod. Holm. A 49 (*Nådendals klosterbok*). 2017.
102. Fornsvenska legendariet utgivet av Per-Axel Wiktorsson, I–IV. 2020.
103. Roger Andersson, Ingela Hedström, Dag Retsö: Nya studier i utgivna fornsvenska handskrifter. 2021.

Serie 2. Latinska skrifter

1. Acta et processus canonizacionis beate Birgitte. Efter Cod. A 14 Holm., Cod. Ottob. lat. 90 o. Cod. Harl. 612 med inledning, person- och ortregister utg. av Isak Collijn. 1924–31.
2. Vita b. Christinae Stumbelensis. Ex manuscriptis Petri de Dacia et Johanniss capel-lani in Stumbel. Efter Cod. Einsidlensis 470 utg. av Isak Collijn. 1936.
3. Processus seu negocium canonizacionis b. Katerine de Vadstenis. Efter Cod. Holm. A 93 utg. av Isak Collijn. 1942–46.
4. Birgerus Gregorii: Legenda Sancte Birgitte. Efter Cod. Lund. perg. 21 och Cod. Holm. A 75 A utg. av Isak Collijn. 1946.
5. Den heliga Birgittas Reuelaciones extrauagantes. Utg. av Lennart Hollman. 1956.
6. Birger Gregerssons Birgitta-officium. Utg. av Carl-Gustaf Undhagen. 1960.
- 7:1. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 1 with magister Mathias' prologue. Ed. by Carl-Gustaf Undhagen. 1978.
- 7:2. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 2. Ed. by Carl-Gustaf Undhagen† & Birger Bergh. 2001.
- 7:3. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 3. Ed. by Ann-Mari Jönsson. 1998.
- 7:4. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 4. Ed. by Hans Aili. 1992.
- 7:5. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 5. Liber questionum. Ed. by Birger Bergh. 1971.
- 7:6. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book 6. Ed. by Birger Bergh. 1991.

- 7:7. Den heliga Birgittas Revelaciones. Bok 7. Utg. av Birger Bergh. 1967.
- 7:8. Sancta Birgitta: Revelaciones. Book. 8. Liber celestis imperatoris ad reges. Ed. by Hans Aili. 2002.
- 8:1. Sancta Birgitta: Opera minora 1. Regula Salvatoris. Ed. by Sten Eklund. 1975.
- 8:2. Sancta Birgitta: Opera minora 2. Sermo angelicus. Ed. by Sten Eklund. 1972.
- 8:3. Sancta Birgitta: Opera minora 3. Quattuor oraciones. Ed. by Sten Eklund. 1991.
- 9:1. Magistri Mathiae canonici Lincopensis opus sub nomine Homo conditus vulgatum. Nunc primum edidit Andreas Piltz. 1984.
- 9:2. Magister Mathias Lincensis: Testa nucis and Poetria. Ed. and translated by Birger Bergh. 1996.
- 9:3. Magister Mathias Lincensis: Exposicio super Apocalypsim. Ed. by Ann-Marie Billing-Ottosson. 2003.

Serie 3. Smärre texter och undersökningar

1. Smärre texter och undersökningar 1. [Utg. av Börje Tjäder.] 1993.
2. Smärre texter och undersökningar 2. Utg. av Börje Tjäder. 1998.
3. Två senmedeltida räkenskapsböcker. Folke Gregerssons (Lillie) gårdsräkenskaper för Lindö (?) m.m. 1496–1501 eller senare och Britta Hansdotters (Tott) på Åkerö uppbörd- och utgiftsböcker 1507/1508–1511/1512. Utg. med kommentar och register av Zeth Alvered. 2000.
4. Displaced Texts. An Old Swedish Birgittine Revelation in Copenhagen, GkS 1154 fol. and Three Sermons in Vienna, Cod. Vind. 13013. Ed. and Commented by Jonathan Adams. 2008.
5. Lärdomber oc skämptan. Medieval Swedish Literature Reconsidered. Ed. by Massimiliano Bampi and Fulvio Ferrari. 2008.
6. Texter och tecken från svensk medeltid. Utg. av Per-Axel Wiktorsson. 2012.

Serie 4. Bibliografiska skrifter

1. G. E. Klemming: Sveriges dramatiska litteratur till och med 1875. Bibliografi. 1863–79.
2. Robert Geete: Fornsvensk bibliografi. Förteckning öfver Sveriges medeltida bok-skatt på modersmålet samt därtill hörande litterära hjälpmittel. 1903.
3. Robert Geete: Fornsvensk bibliografi. Supplement. Förteckning öfver Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet 1901–1917 samt därtill hörande litterära hjälpmittel jämte bihang: Kalendarium Svecicum. 1919.
4. Isak Collijn: Fornsvensk bibliografi. Supplement 2. Förteckning över Sveriges medeltida bokskatt på modersmålet 1918–1944 samt därtill hörande litterära hjälpmittel. 1945–48.
5. Patrik Åström: Register till Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet 1844–2000. Utgivna skrifter och därin användera fornsvenska handskrifter. 2003.

Småstycken på forn svenska

1. Småstycken på forn svenska. Samlade af G. E. Klemming. 1868–81.
2. Småstycken på forn svenska. Andra serien. Samlad af Robert Geete. 1900–16.